MIRSAD MUSTAFIĆ

DALEKO JE SINE SREBRENICA

Mirsad Mustafić

DALEKO JE SINE SREBRENICA

Drugo izdanje

Tuzla, 2013. godine

DALEKO JE SINE SREBRENICA
Mirsad Mustafić

IZDAVAČ:
»OFF-SET« Tuzla

ZA IZDAVAČA:
Sadika Murić, direktor

RECENZENTI:
Fatmir Alispahić
Husein Tokić

ŠTAMPA:
»OFF-SET« Tuzla

ZA ŠTAMPARIJU:
Sadika Murić, direktor

TIRAŽ:
500 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-32

MUSTAFIĆ, Mirsad
Daleko je sine Srebrenica / Mirsad Mustafić. - 2. izd. - Tuzla : Off-set, 2013. - 211 str. : ilustr. ; 21 cm

Bilješka o autoru str. 209-210.

ISBN 978-9958-31-120-8

COBISS.BH-ID 20547334

Uspomeni na mog prijatelja Mirsada Begića, ubijenog zločinačkom rukom u Osnovnoj školi "Vuk Karadžić" u Bratuncu, početkom maja 1992. godine.

RAZBIJENO OGLEDALO

1

Teške su i duge novembarske noći. Nikako izaći iz njih. Steže me kašalj i škripi u prsima. Da odem doktoru, znam, odmah će reći da je hronična upala bronhitisa i pitat će me da li mi je neko u bližoj porodici imao problema sa plućima i grudoboljom? Kad bih mu rekao da jeste majka, slavodobitno i mudro bi zaključio da je to nasljedno. Jah! Nasljedno! A je li rat nasljedan, uzvratio bih rumen kao žiška? Palim svjetlo u kupatilu i gledam u veliko ogledalo, a onaj u bijelom mantilu što mi je malo prije pričao o nekakvom genetskom faktoru, stoji iza mene i kezi se.

-Šta je ohrdana i požutjela sliko! Hoćeš u pedesetoj da u ogledalu vidiš lijepo zategnuto lice, gustu i crnu valovitu kosu, potkresane brkove i osmijeh nedozvane mladosti. Bijele vlasi ništa ne potamni, niti ćeš vratiti sjaj pogleda mladog zaljubljenika. A i ova srebrenička vlaga, što mami i iritira tvoje disajne puteve, ostavljena nam je u amanet baš kao i ova željezna blagotvorna voda što odlazi kotlinom, a da ni sami nismo svjesni njene vrijednosti i značaja.

Ruka sa nekakvim čudnim i ogromnim skalpelom krenula je prema meni. Stresoh se. S krikom ubijene zvijeri

okrećem se prema neznancu i bacam kolonjsku vodu na napadača. Bočica puna zelenkaste tečnosti tresnu od vrata i raspršI se u komade. Pretjerano ugodni miris zaguši malu prostoriju. Doktora dijagnostičara više nije bilo nigdje. Kud je samo mogao nestati prije nego li sve ovo pokupi i počisti? Tek, koji tren poslije na širom otvorene prozore svališe se urlici vjetra. Ovo je dobar predznak za kišu i nevrijeme. Negdje u daljini sabahzorski pijetlovi navješćuju novi dan.

-Jesi li to ti Muhareme?- pitam se dok ponovno zurim u ogledalo i rukom popravljam prorijeđene vlasi.

-Nisam!- odgovara mi slika sa druge strane.- Ovo je samo sjenka onog čovjeka kakvim si mislio da nikad nećeš postati. Rat ti je ispostavio račun četverogodišnje agonije i rovovanja pod zemljom, u blatu i vodi. Pola tebe je nestalo onog dana kad su prvi geleri zasuli tranšeje kod Jezera. Istrčao si kao mahnit i prkosio četnicima sa Tare što su tukli naša sela rušeći jednu po jednu kuću u Osatu, Gladovićima, Šljivici, Skejićima i drugdje. Dozivao si nedozvane i psujući ih govorio da ih se ne bojiš. Možda se sad ne bi susreli ovdje da te nisu komandir i jedan naš izviđač silom vratili u zaklon.

-Pa dobro, možda ti i nisi potpuno u pravu. Svi smo mi za četiri ratne godine ostarjeli. Ta patnja, glad i briga za svojima, polovila je naša tijela i od nas pravila siluete. Smrt suboraca i krv ranjenika ubijali su u nama ljude koji su mogli u životu podnijeti sve. Sad smo omekšali i sve nas može da potrese.

-Što plačeš Muhareme?- čujem sa ogledala promuklo pitanje.

-To ti se samo čini. To sa mnom plaču potočarski mezari. To za nama cvile godine predratne ljubavi i sreće za koju smo mislili da nikad neće proći.
A prošla je nenadano i brzo. Prvi ultimatumi i granatiranja, zauvijek su prekinuli lanac nade da će sve, ipak, proći bezbolnije i podnošljivije. Kad smo na sve svikli, kao na rastanke, duple godine života počele su otjecati rijekom daljina što su nas sve više razdvajale i tjerale u zaborav.

-Ja moram, Muhareme, za porodicom, sitna su mi djeca i ne mogu ih ostaviti same. Ako se provučem i dočepam Njemačke, neću vas zaboraviti. Tebi je lakše, sam si i brineš samo o sebi. Možda je to i bolje u ovim uslovima, ne znam...., ama, opet mi se čini da ćeš se ti lakše snaći. Znam ja da se ti nikad nisi ničeg bojao. Meni Bog nije dodijelio tu osobinu. Nazovi me i kukavicom, ali ja moram ići- govorio mi je tek koji dan prije napada na Srebrenicu prijatelj Nadin.

Nisam ga osuđivao. Možda bih i ja tako postupio da sam se na vrijeme oženio i imao svoj sibjan. Morao bih brinuti i o njima. Pa zar nismo stotinu puta u vrijeme najžešćih ofanziva poželjeli da smo ptice pa da nekud odletimo zauvijek iz ovog pakla.

-Od sudbine se, Muhareme, ne bježi!- iz magle sjećanja izranja glas suborca Zahira. Nestao je dok smo

se penjali uz Udrč. Otrovan bojnim gasovima počeo je halucinirati i pjevati iz sveg glasa.

-Sjetuje me majka i brine se za me, gdje provodiš sinko i noći i dane!- odjekivala je sevdalinka planinom leleka.

Izgubio se u šumskom bespuću i niko pouzdano ne zna kako je skončao. Govorili se da se nakon lutanja raznio bombom. Od sudbine nije pobjegao ni Nadin. Kod Bosanskog Broda iz autobusa ga izveli vojnici HVO-a, a žena sa djecom došla do Slovenije i u nekom manjem mjestu živjela kao izbjeglica. Nakon godinu dana premjestili su je u Holandiju.

Helem, naratovao se moj Nadin na Posavskom bojištu, izmicao i bombama i granatama, a kad su se putevi otvorili otišao jednim konvojem do Zagreba. Kao i većina tobožnjih humanitaraca krenuo put Zapada u potragu za porodicom. Nije dočekao ponovni susret sa svojima. Izlazeći iz jedne samoposluge u Roterdamu, pogodio ga je zalutali metak iz obračuna dviju zavađenih bandi. Kažu da je sanjao dan kad će otići negdje daleko gdje se ne ratuje, ne padaju granate i ne čuju se pucnji.

Drhti mi ruka. Pripaljujem cigaretu i ogrnut nekom starom jaknom izlazim na terasu. Nisam više siguran da li je ovaj kašalj samo dio jutarnjeg rituala.

Znam samo da me gusti i plavičasti dim vraća u neku duševnu ravnotežu.

-Do juče si s djecom bosonog trčao i zeleno voće po baštama krao- opet mi se vrati stih pjesme koju je Zahir u proboju ka slobodnoj teritoriji pjevao. Zašto baš tu pjesmu? Da li se u trenucima priviđenja neminovno javljaju slike djetinjstva. Umirao sam na nogama grabeći uz planinu, ali se nikakve pjesme nisam mogao sjetiti. Preda mnom se širila velika i nesaglediva spavaonica sa čistim bijelim čaršafima, mirišljavim jastucima i vezenim jorganima. Znao sam samo da mi je san potrebniji od svega drugog. San o slobodi.

Kada sam iz bivše armije donio vojničko ogledalce sa slikom neke glumice na poleđini, jarani su mi se smijali. Iznad je samo pisalo: Pula "81. Uzalud sam objašnjavao da je riječ o uspomeni, i da nisam tetovirao nikakve ideološke znakove, lik djevojke, datum dolaska u armiju i slično. Zadirkivanja nisu prestajala.

-E fali ti još češalj pa da kompletiraš taj pribor i ko seoki momci da ga nosiš na kakav skup.

Ogledalce je negdje stajalo u zabačenim stvarima sve do rata. Sjetio sam ga se kad je Hatifa već sa majkom otišla negdje put skandinavskih zemalja. Nije mi više bilo stalo šta će reći prijatelji, tek izrezao sam naše dvije male fotografije i stavio ih na poleđinu špigle. Muharem i Hatifa. Sad je i ona kretala sa mnom u akciju. Iz lijevog džepa smiješile su mi se njene oči dajući mi novi implus da izdržim. Kad je najviše grmjelo na Jezeru i kada smo nadčovječanskim naporima tjerali mnogobrojne i daleko

naoružanije dušmane, osjećao sam kako me snaži njena podrška i savjet.

-Ne juri prvi, Muhareme, sačekaj i druge borce. Sad se sagni i zalegni. Vrijeme je, sad jurni. Tako ponosu moj!

Ne znam je li me vjera u tu ljubav sačuvala da kraj rata dočekam živ, ili prividno živ, znam samo da veće motivacije za borbu nisam imao od njenih poruka i riječi da će me čekati do vječnosti.

Sad je moja vječnost u Kanadi. Lahko izgovorene, ili napisane riječi o doživotnoj ljubavi, brzo su izgorjele na vatri laži i obmane. Je li se sve dogodilo baš onog dana kada sam kod Buljima puzeći kroz trnje prsima zakačio veliki oštri kamen i osjetio kako se krhko stakalce ogledala polomilo. Kada sam na mirnijem i sigurnijem mjestu pokušao da ga pažljivo izvučem, komadić stakla mi je posjekao prst. Ostao je samo zahrđali okvir i blijeda fotografija. Baš na mjestu gdje su se sastavljali naši likovi i ramena, rascijepila se na dvoje.

-Da li se to, Hatifa, već ovdje rastajemo?

Simbolika definitivnog razlaza u meni je sve snažnije rađala misao u moć pretskazanja i onog što će neminovno doći.

-To nije dobar znak. Ne znam tačno zbog čega, ali sam od starijih čuo da razbijeno ogledalo ne treba vraćati!- uvjeravao me ranjeni prijatelj.

Nisam ga poslušao. U tom trenutku mi nije bilo ni do čega. Vratio sam fotografiju u džep i zadnjim atomima snage pokušavao dostići kolonu koja je zamicala iza brda.

-Ima još ranjenih na kraju kolone. Ne smijemo ih ostavljati. Neka se ovi mlađi i snažniji pobrinu za njih. Bila su još jedna nosila slobodna!- dopirao je glas komande od sredine kolone.

Za mnoge ranjene više nije bilo spasa. Oguglali na smrt i krv gazili smo naprijed čekajući svaki trenutak kad će i nas raznijeti neka zalutala granata.

Činilo mi se da čujem vrisak djece duboko u jednom ambisu. Sa litice velike stijene skakale su divokoze kao da imaju krila. Možda se cijelo brdo zaljuljalo i negdje poletjelo.

Znao sam ako zaspim sa mnom je gotovo. Prvog saputnika do sebe povukao sam za rukav. Zvali smo ga nadimkom Hadžija.

-Šta je?

-Čekaj, moram ti nešto reći!

-Sve je meni rečeno. Mani me se čovječe! Eto, ti spavaš na nogama.

-Ne spavam. To moja duša spava. Moja i Hatifina duša.

-Nema više duša, moj Muhareme. Mi smo samo aveti i ništa drugo.

-Imaju još naše dvije duše. Ovdje, i u Kanadi. Jesi li ti znao moju Hatifu?

- Nikog ja više ne znam. A i mene su davno prestali poznavati. Ja sam samo živi skelet što baulja ovim bespućima.

-Moje se ogledalo razbilo, a slika pocijepala na dvoje.

-Sva su naša ogledala razbijena, Muhareme, a slike izgorjele. A i kome bi više bila važna tvoja slika. Pogledaj me, sad sam sa ovom bradom kao divlji čovjek. Ti još gore izgledaš.

-Hadžija!- vikao sam- Jesi li ti ikad bio u Kanadi?

-Nisam, a i što bih. Brda tamo, brda ovdje. Tamo narod, a ovdje vuci. Sad smo i mi zvijeri.

-Hadžo, ako ne stignemo do cilja reci mojoj Hatifi da sam cijeli rat nosio njenu sliku kraj srca.

-A ja ću, ko biva, stići. Aferim, Muhareme, ti mene, haman, prevede do slobodne zemlje. Ne brini se ti za curu. Snaći će se ona, ako već i nije.

Činilo mi se u jednom trenutku da vidim Hatifu na vrh planine. Mahala je nekom zastavom i dozivala me. Vrisnuo sam i potrčao prema uzvišenju. Osjećao sam kako se šire krila i da negdje letim. Odjednom je snažna detonacija prepolovila kolonu. Moja sanjarenja su nestala u sekundi. Hatife nije bilo na brdu. Desetine tijela saboraca ležalo je razbacano na sve strane. Samo nekoliko koraka od mene

sa poluosmijehom na usnama bespomoćno je negdje zurio dobri Hadžija.

Slike u mom džepu više nigdje nije bilo. Od detonacije poderana košulja treperila je na meni u ritama.

***

Prošle su mnoge godine. Hatifa je davno u Kanadi svila bračno gnijezdo sa jednim Brčakom. Nakon dugog tumaranja Bosnom i traženja smiraja duše, vratio sam se rodnom domu. Sve je izgorjelo osim sjećanja. Iza prividnog mira kriju se godine nereda.

Razbijena ogledala bacaju sjenku na pozne večeri samoće i krikova mrtvih što nas obnoć pohode. U teškim i dugim novembarskim noćima čuju se još samo sonate bola.

Put bez kraja

2

VELIKA SEOBA

Spusti tu olovku, Halime, pogledaj u maglu sjećanja što se u ovom tmurnom i sipljivom danu roje oko tvog stola čekajući da ih neko oživi. Samoća u provinciji teža je od svih ovozemnih tereta što pritiskuju i dave dušu razboritih, i onih što život ljube na malo drugačiji način- govorilo je prvo „ja" u njemu, a onda se okretao na drugu stranu i vidio nečiji prst upozorenja u zraku što je nad njegovim drugim „ja" naređivalo:

-Ne smiješ sad stati, pjesniče, zamoči pero u tintu i odagnaj izmaglice pred očima zabludjelih i neznajućih. Tvoji pradjedovi, Užičani, rasuli su svoje duše duž Drine i one se traže u godinama šutnje, sve u nadi da će ih neko tražiti i pisati o njima. Nije bilo davno kad su te još kao dječaka vodili u taj mali Carigrad na Đetinji da ti pokažu sa kojeg su imanja i kamena protjerani tvoji preci.

Danima kiši nad Srebrenicom. U staroj peći pucketa plamen tvrde bukovine, i sjaji po sobi uspomena na ljude koje odnese zlo vrijeme i prekri zeleno busenje. Halimu se činilo da na tavanu čeka očeva posivjela sveska koju mu

je samo jednom pokazao. Divio se i čudio tako lijepom rukopisu, slovima koja su bila ljepša od onih iz čitanki. Premda je dobro znao da su sve knjige iz njegove biblioteke spaljene, ili nestale u proteklom ratu, počeo je da traži merdevine i da se penje pod krov.

Guguču grlice pod strehom i nose dane u nevrat. Grebu stoljeća na okna i rijeke rečenica iz očeve bilježnice zavrtješe se oko sijalice.

-Je li to opet sanjaš, brate Halime? Ova nadrealna slika godina zapretenih u klupko davno nestalih života, jača je od želje onih što ne daju da pamtimo, i da znamo- javljao se glas opomene.

Dogorijeva cigareta u pepeljari. Huk riječi poče potapati listove sveske što su se umnožavali iz dana u dan.

***

-Vidiš, Bedrija, kad danas ove 1862. godine pogledam po našem Užicu, čini mi se da nejma ljepše varoši ni u Smederevskom, ni u Novopazarskom sandžaku, a ne, vala, ni u Bosanskom ejaletu. Evo, ovdje sa ovog Tatinca vidim bijele kule kao vite munare, čini se da hoće nebo dostići. Milina jedna. A kako je krenulo i kako je Porta počela praviti ustupke Srbiji, neće puno proći i mi ćemo morati sve ovo napustiti. Nisam ja, Bedro, prorok, ali upamti, nešto se ružno valja iza brda. Pogledaj šta bi sa muslimanima u Beogradu, a i tamo smo bili većina - uvjeravao je stari Jusuf svog prijatelja.

-Ama neki dan su mi djeca čitala da se pravoslavci sve više bahate i jogune i da su kod Loznice počeli paliti muslimanska sela, progoniti narod preko Drine. Kažu da ih ni u Bosni nijesu dobro prihvatili- upotpuni Bedro slutnje velikog jarana.

Jusufova najstarija kćerka Sajma bila je jedna od najljepših djevojaka u gradu. Na jednom bajramskom skupu zagleda se u Bedrijinog sina Atifa. Očevi su znali za ovu vezu, ali su u šetnji i za kartaškim stolom rijetko govorili o njihovim sastancima. Tek, taj dan Jusuf se odvaži i starom ahbabu poruči.

-Ti znaš, Bedro, da nam se djeca gledaju. Sa moje strane neka im je hairli i sa srećom. Samo, brate, brine me ovo stanje. Razmišljao sam da ih prebacimo u Bosnu, tamo će biti sigurniji! Šta ti misliš, ha?

-Prvo, ja ne znam je li im to suđeno. Ako jeste, nemam ništa protiv, a ako nije, u dlaci se razminulo. Jok, ja nisam za taj drugi prijedlog. Ovo je naša babovina i za nju ćemo ginuti. Moji se neće micati nikuda! - bio je izričit Atifov otac.

Početkom avgusta Atif dade amanet Sajmi, zaruči je i obeća da će je vjenčati iza Bajrama. Samo heftu iza tog događaja ljudi se počeše okupljati oko telala, koji je udarao u bubanj i pozivao narod da čuje najnovije vijesti.

-Čujte, počujte! Hrđava vijest za nas Užičane!

Masa se uskomeša, a on sačeka da se sve smiri, pa poče dalje govoriti.

-U Kanlidži su Ilija Garašanin i Ali-beg potpisali poseban ugovor da se bez odlaganja raskopa užički grad, a delije isele u Bosnu!

Ljudi su sa negodovanjem dočekali ovu vijest. Dok su jedni psovali Osmanlije i Ali- bega optužujući ih za izdaju, drugi su srdito odbijali taj plan, i u afektu govorili da će se boriti do zadnjega u odbrani muslimanskog Užica. Kao i bezbroj puta do tada odluka je donesena daleko od njih i bez njihovog znanja, u Istanbulu.

- Ovo je, Sajmo, sultanova volja. Ništa nam ne bi pomogla borba. Jednostavno su nas prodali kao roblje. Ako Bog bude dao da iznesemo žive glave, započet ćemo život negdje u Bosni. Ja bih volio da budemo što bliže Drini. Možda ćemo nekad moći doći u naš grad da obiđemo mjesta gdje smo prije izlazili, šetali i voljeli se.

Djevojka je plakala i stiščući mu ruke, molila.

-Ja ću s tobom preko bijelog svijeta. Ne ostavljaj me samu. Ako moji krenu dalje, ja ću opet s tobom.

Krajem septembra 1862. godine planuše prve muslimanske kuće. Oko sedam stotina rabadžija iz valjevskog i kragujevačkog okruga sa vojskom poče izgoniti Užičane iz kuća. Sajmini i Atifovi, bjehu u

trećoj grupi za transport. Kod Bešlagića - hana, Sajma sa nekoliko djevojaka sjetno, ali glasno zapjeva.

"Oj Užice mali Carigrade,
Dok bijaše, dobro li bijaše."...

Žene su plakale i krajičcima šamija brisale suze. Teškom i dirljivom rastanku pravoslavci su nazdravljali smijehom i provikivanjem. Muslimani iz Užica su se kretali prema Bosni. Čelo kolone je već izbijalo na Kadinjaču, dok su posljednje izbjeglice zamicale iz grada. Oko četiri hiljade muslimana Užica zauvijek je napuštalo svoj grad, Mnogi su se okretali prema čaršiji da je još jednom vide, makar iz daljine. Dok su ih pratili, srpski vojnici su pjevali i zadirkivali.

-Slušaj, Bedrija, kad se opet budeš selio iz Bosne, nemoj, komšo, da tražiš drugog, no poruči meni. Ja ću ti opet pomoći kano i sad!

-E, mene više nećeš nikad!

U trenutku Bedrija jataganom sasiječe provokatora po glavi, a konj pod njim zanjišta i otrča niz prašnjavi drum. Narod zavrišta i kolona se uskomeša. Dva pucnja prolomiše se kroz dolinu i Bedrija pade pogođen pored jedne smreke.

-Ako vam je car dozvolio da nas sa naših ognjišta gonite, nije rekao da nam u obraz dirate. Obraz je preči od samog života! - usprotivio se njegov komšija Idriz.

Narednik srpske vojske primače kulaša narodu i zapovjednički naredi.

-Ti, stari, umukni dok nisi završio kao ova bitanga. Ubili ste nam čoveka pa još predavanja držite. Ovu ćete mrcinu sa'raniti kad pređete Drinu.

Ubogog čovjeka unesoše u zaprežna kola i kolona polahko nastavi kretanje. Atif je koračao pored zaprege i svako malo pokrivao oca kabanicom, dok je drugom rukom brisao suze. Sajma ga je tješila i hrabrila da izdrži.

Kod Kremana velika grupa ljudi se izdvoji i krenu prema Višegradu. Atif je imao drugi plan.

-Mi ćemo prema Bajinoj Bašti, a onda ćemo preko Drine u pravcu Srebrenice. Ako neko ima drugi plan, bujrum. Samo bih volio da ostanemo svi na okupu.

Bliža rodbina i komšiluk poče da vijeća o novonastaloj situaciji. Čuli su se razni prijedlozi, pa i oni da se ne zaustavljaju do Bosanske krajine. Noć ih sustiže na ulazu u Bajinu Baštu. Svjetiljke male kasabe žmirkale su u daljini.

Zaostala grupe su još pristizale sa Tare. Stariji brkati srpski oficir obrati se Užičanima o planu dalje evakuacije.

-Slušajte, Turci, ovamo! Večeras ćete prenoćiti na ovom polju gde će biti vaš sabirni centar. Imamo

informaciju da velike kolone muslimana napuštaju Beserovinu i Perućac. Sutra će započeti prebacivanje skelom na drugu obalu. A onda neka vam je srećno do nove seobe! Stoka i kola neće moći sa vama. Dobro će doći za vojne potrebe i naš kazan. Ni ovca ne sme da pređe u Bosnu. Je li bre jasno!

Neki ga ljudi priupitaše za naknadu imovine, no on se pobjednički nasmija, ošinu konja i usput dobaci:

-Sve ćete dobiti tamo u Bosni. Samo vi 'ajte preko. Vidimo se uskoro!

Noć je sporo odmicala. Sa Tare je propuhivao studen vjetrić. Sajma se ogrnula džemperom i stisla uz Atifa. Osjećala je kako joj srce snažno bije iz grudi, a srsi prolaze niz uzavrelo tijelo. On je uze za ruku i povede u noć. Nebo se osu zvijezdama i rumeni mjesec osvijetli im pute. Na domak rijeke Atif izabra jednu zaravan, i tu sjedoše na njegov kaput.

-Sajmo, jesi li ti moja?

-Nego čija sam, no tvoja. Pa vidiš ovaj prsten. Kao da si zaboravio naše zaruke? Vidi ti njega, sad ću se naljutiti! Trebali smo se za Bajram uzeti.

-Od večeras hoću da budeš zauvijek moja. Nije nam se ranije dalo da to učinimo pa možemo sad. Ko zna šta nas još čeka i šta nosi novi dan.

-Tvoja sam zauvijek, moj Atko!

Dok su se u požudi preplitale ruke, a nemirni talasi pjenili i nestajali u daljini noseći uzdahe svemiru ljubavi, svitala je zora konačnog rastanka sa gradom u koji se više nikad neće vratiti.

Skeledžije su još mahmurali i sočno psovali one koji su ih ovako rano probudili. Vojska je vršljala obalom i redovno pozivala vodiče da povedu nove grupe.

'Ajmo brzo, samo ulazite... 'Ajde, šta se čeka? Nemamo više vremena. Kreni, skeledžijo! Pazite da neko ne ispadne pa da kažete kako smo vas mi potopili!

Negdje oko jedanaest sati Atif i Sajma dođoše na red. Vjetar poče puhati uzvodno, što je onemogućavalo lakši prevoz. Prvi prognanici dotakoše bosansko tlo.

-Znaš, Sajmo, sinoć sam razmišljao da se mi nastanimo u Srebrenici. Čuo sam za te njihove rudnike, a i ljekovite vode. Bit će nekog posla i za mene. Možda će naša djeca biti sretnija, neće se morati seljakati kao mi i bježati pred dušmanima.

Zagrlio ju je i snažno privukao od neke miline. Bio je uvjeren da će život sa svojom izabranicom naći neki sretniji smiraj. U takvom milju čuo je pucanj sa druge strane rijeke, i osjetio mlaz tople krvi koji je lio niz lice. Ruke skliznuše sa Sajminih ramena, a glava

oblivena krvlju klonu u njeno krilo. Samrtni krik mlade udove, Drina je nosila neznanim daljinama.

Skupa sa ocem Bedrijom ukopaše ga kod Skelana u šehidsko mezarje

***

Veliki broj užičkih Bošnjaka naselio je Srebrenicu i okolna sela. Sajma je sa svojima odselila u Donju Aziziju, odnosno Orašje. Tamo je rodila sina i dala mu očevo ime. Rodni grad nikad više nije vidjela. Tek kad bi je uhvatila nostalgija, zapjevala bi svom sinu:

"Oj Užice mali Carigrade,
dok bijaše dobro li bijaše,
kroz tebe se proći ne mogaše
od momaka i od djevojaka"..

Srebrenica očima umjetnika

DALEKO JE SINE SREBRENICA

3

Još nema osvita, ni osmijeha dana na vidiku. Tumaramo kroz mrklu noć niz strminu jednog klanca držeći se za ruke da se ne izgubimo, i ne stropoštamo u provaliju dolje prema Drini.

Studi kišna noć, naš saveznik na putu ka zamišljenom cilju. Je li on samo fikcija, određena tačka prema kojoj hrlimo bespomoćni, izgubljeni i promašeni, ukleti i hendikepirani od svog postanka do danas? Hoće li se čeljusti krive Drine otvoriti i pustiti nas da odahnemo, prođemo ili nestanemo? U samo par sekundi jedna pa druga munja razli se iznad Tare i na tren obasja sela uz jezero.

- Dobro je, Nihade, šapćem si u njedra - sad znaš gdje si. Ako uspijemo preći na drugu obalu možda ćemo imati nekih šansi, ostanemo li ovdje, smrt nam je za vratom i njen dah sve je bliži.

Dva dana su minula od pada srebreničke enklave. Odsječeni i zaostali u jednom rukavcu, bili smo osuđeni

na zbjeg i lutanje. Nesko je odabrao ovo rješenje, a nas trojica bezidejni, prihvatili i poslušali starijeg suborca. Daleko u bespuću kod zgarišta nekadašnjih pitomina bolno su zavijali psi.

-Blizu smo mog sela. Sve je spaljeno, ali možda nađemo nešto hrane. Ja predlažem da malo stanemo i razmislimo kako ćemo dalje! - predloži Hujdur i skide pušku papovku sa mokrih leđa.

Zamišljao sam toplu sobu i ženu Hanku kako s ibrikom tople kahve prilazi kuhinjskom stolu. Na podu gmiže naša Selmica i pruža rukice da je uzmem u krilo. Čupka me za brkove i kosu, i zadirkuje. Sad bi joj trebalo biti oko šest godina. Zašto mi je Hanka o njoj tako malo pisala. Sumnjiva mi je i ona njena rečenica iz zadnje poruke, koju sam dobio prije tri - četiri mjeseca iz Štutgarta. Otkud tamo kad je sve vrijeme bila u jednom malom mjestu kod Frankfurta?

"Kako smo daleko, moj Nihade! U svakom pogledu mi smo daleko, i teško da ćemo ikad više biti tako blizu"....

-Šta si se zamislio, Niho? Ako nam bude suđeno preživjet ćemo, a ako ne bude, i to je Božija volja!- trže me iz razmišljanja Husnija.

Na početku rata u jednoj borbi ostao je bez lijeve ruke. Nije želio u pozadinu i s nama je u rovu čekao kraj rata. Dočekali smo najgore i sad tumaramo kroz tamu, a da ne znamo šta nam donosi novo jutro.

-Pusti me da sanjam na nogama, da bar u snovima prošetam ulicama našeg grada, obiđem sve kafane i sretnem drage ljude. Da me makar ovdje želja mine!

Hujdur kresnu upaljač i pripali zamotanu cigaru, povuče dva puta pa je pruži Nesku, a ovaj proslijedi do Husnije. Daleko ispod nas pjenili su talasi zaustavljene rijeke, udarali u obalu miješajući se sa kapima ljetne kiše.

Za sretnih ljeta, dolazio sam ovdje kod prijatelja na ribu; preplivavali samo uski klanac i čamcem tražili zalive bogate mrenom i crvenperkama. Sve je to nestalo na buri ubijenih godina i ruinama sjećanja što nas stižu sad kad osim nade nemamo ništa više u životu.

Da mi je sad da se opružim na mojoj sečiji, uključim kasetu i uz muziku da zaspim. Ama, od boli i očaja zapjevao bih sad kroz ovu noć, vrištao do ludila, ali od toga nema hasne.

Pred nama je sad bio nešto širi put i s manje opreza i opasnosti počeli smo se spuštati prema selu. Na satu koji mi je kupila žena za jedan davni rođendan, kazaljke su pokazivale da će skoro zora. Visoko iznad nas čula su se dva pucnja i ubrzo se sve umirilo. Sa prvih štala na ulazu u selo još su se pušile izgorjele grede. Hujdurova kuća bješe do temelja spaljena. U trapu pronađosmo nešto krompira pa smo ih na žaru nedogorjelih greda pekli i polužive jeli. Pred samu zoru prestade kiša. Nad Drinu se spusti gusta magla tako nisko da se druga obala skoro nije ni vidjela.

Tek nešto ublažena glad podiže moral i mi, okupljeni oko zgarišta, počesmo vijećati šta dalje.

-Ja ću se, braćo, sam spustiti do Babajića i pogledati ima li kakav čamac. Ako ništa ne nađem, morat ćemo plivati pa ko izdrži. Ovdje ne smijemo ostati preko dana. Iskoristit ćemo ovu maglu da se prebacimo prijeko!- upozna nas Hujdur sa svojim planom.

Zora je. Navješćuje rađanje novog dana. Šta će nam donijeti? Prošlo je više od sat vremena, a od Hujdura ni traga ni glasa. Postajali smo sve zabrinutiji. Dozivati ga ne smijemo. Tako bismo sigurno otkrili položaj i neko bi nas primijetio. Odjednom četiri snažna zvižduka zaparaše nebo. S pokisle jabuke suknu i zaklepeta krilima ptičurina nalik jastrebu. Pretrnusmo. Onda sve ušutje. Sad dva reska piska iz suprotnog pravca ponoviše isti poziv. U strahu se zgledasmo. Husnija pritegnu staru pušku, a Nesko izvuče revolver. Meni, koji nisam imao ništa, dobaciše kašikaru. Opet tajac. Čekali smo.

-Kva, kva, kva.... oglasi se vrana u blizini česme i podiže temperaturu straha i neizvjesnosti. Gledao sam u debele mlazeve stoljetne vode i žarko želio da pijem dugo dok me ne okrijepi i osnažni novom voljom za životom. Sad u našoj neposrednoj blizini nešto poče da drobi granje i postepeno da nam se približava. Navala kašlja otkri ubogog čovjeka poderane košulje i džempera. Rumen mu udari u lice, a on se povi i ostade u tom položaju nekoliko trenutaka. Bio je nenaoružan. Priskočismo mu upomoć i izvukosmo ga

na čistinu. Dok smo mu pomagali da se povrati, stiže Hujdur i poznade svog komšiju Šabana. Gorio je u vrućici.

-Zaostao sam za kolonom i krio se u stijenama dok četnici nisu prošli. Ne znam ima li čamac na obali, znam gdje sam sakrio vesla pa ako vam trebaju, na selištima su u trapu - teškom mukom govorio je osamdesetogodišnjak.

-Sad ćeš ti to nama pokazati pa ćemo skupa na dugu stranu!- predloži Hujdur.

-Ja nikud ne mogu. Pustite me da ovdje umrem. Sve moje su pobili, pa i ja ću na svojoj zemlji, i svom ognjištu, završiti ovaj nesretni život.

Dok su tragali za veslom spustio sam se pored zidina srušene džamije i sa česme pio najbolju vodu u tom kraju. Sa svakim novim gutljajem osjećao sam kako mi se snaga vraća u tijelo i mišiće.

Ovdje su nekad klotivačke djevojke dolazile na vodu sa fučijama, i praljama bijelile platna i rublja. Dragocjena bistrica otječe u nepovrat noseći sobom huk godina i priču o životu i ljudima koje iz svoje postojbine otjeraše neljudi i zvijeri. Sad više nikoga nema. Ni čobana, ni žetelica, ni kupača, ni ribara.... Uzalud klasaju zlatna žita. Ostat će nepožnjeva i neokrunjena.

Pored rijeke smo za koji minut. U trošni čamac voda se ulijeva sa svih strana.

-Taman će izdržati za toliko da ne potone, prije nego nas preveze preko jezera- gnomski zaključi Nesko.

U maglenoj daljini nestajala je sitna figura starog Šabana, koji nije želio krenuti sa nama.

Opasno šumi tišina. Čuju se samo zaveslaji i uzdržano kašljucanje sipljivog Husnije. Čim se digne magla, ugrijat će žestoko sunce. Eh, kad bih se tad smio malo okupati i zaplivati. Voda je već napunila čamac do gležanja. Pomalo smo se primicali obali. Samo da se ne potopi prije kraja. Snaga će nam trebati za dugo pješačenje. Puške smo ostavili Šabanu, a mi smo sa dva pištolja i jednom bombom krenuli dalje.

Po izlasku na obalu Hujdur predloži da se krećemo krajem, jer bi nas na glavnom putu mogli otkriti. U glavi je imao plan koji nikom nije otkrivao. Saznat ćemo tek na kraju operacije.

Kod prvih kuća ispod centrale Hujdur se izdvoji i pokuca na jedna vrata. Starija žena ih otvori i začuđeno pogleda zabrađenog čovjeka. Nakon kraćeg razgovora uđe u kuću, a na izlazu se pomoli suhonjav muškarac mojih godina. Pružio je ruku prema Hujduru, a onda se uhvatio za glavu u znak čuđenja. Nije prošlo puno kad smo počeli ulaziti u ohrdana kola i hitati put Beograda i Vojvodine.

-'Leb ti tvoj, 'Ujdure, odakle ti sad? Zar je tako opasno, bre, u Srebrenici? Ja ću vas odvesti do Subotice

za te pare, jer nigde ne radim, a ako nas policija u'vati, r ecite da ste me prisilili da vas vozim.

Taksista je nekad radio sa Hujdurom u Hidogradnji.

U početku se opirao da nas vozi, no kad mu ovaj ponudi dvije hiljade maraka pristade bez opiranja.

Iza Užica ukaza se jedna patrola, no na sreću nisu tražili naša dokumenta. Usput je taksista pred svakom opasnošću dizao tri prsta što mu je omogućavalo nesmetan prolaz.

Na ulazu u Suboticu izašli smo iz kola i skrenuli u jedan park. Sjetio sam se adrese prijatelja iz bivše vojske, Ištvana V. Predložio sam da ga potražimo i zamolimo za njegovu pomoć u prebacivanju do Mađarske. Odbili su. Imali su drugi plan. Znao sam da se moram sad sam snalaziti. Poželio sam im sve najbolje, a ja sam krenuo prema centru grada.

Na obližnoj trafici sam kupio novine koje su vrvjele od laži. Da zdrav um ne povjeruje. Pisali su kako su muslimani dobrovoljno napustili Srebrenicu i autobusima prebačeni do Kladnja i Kalesije, te da nikome nije falila dlaka s glave. Laž kao konstanta srpske politike.

Ištvana sam pronašao na Paliću gdje je radio. Začudio se i uplašio kad me ugledao.

-Odakle ti, čoveče, znaš li da hapse Bosance i vraćaju ih preko Drine?

-Zato si ti tu da mi pomogneš i prebaciš me preko granice. Prijatelj će ti to znati vratiti kad se rat završi i preživim.

-Vidiš, kakav si, umrećeš na nogama. Hajde prvo da nešto pojedeš- predloži oprezni poznanik.

Te noći prespavao sam na Ištvanovom salašu. Sutradan sam se javio Hanki i objasnio gdje se nalazim.

- Od tebe očekujem da mi pomogneš i pošalješ novac. Ako Bog bude milostiv i nekako dođem do vas, bit ćemo opet sretni!

-Neka si se samo izvukao iz onog pakla. Ja ću ti telegramski poslati pare. A, da li ćemo opet biti sretni, e, to ne znam.

Zapamtio sam samo prvi dio rečenice i sav sretan čekao da mi Mađar donese novac.

***

Uhodanim kanalima Ištvan je prijatelja prebacio do Budimpešte, a odatle uz pomoć naših ljudi do Njemačke. Husnija, Nesko i Hujdur nisu imali sreće. U gradu ih je

uhvatila policija i vratila u Bosnu. Predali su ih srpskoj vojsci u Zvorniku. Nikad se više ništa nije saznalo o njima.

Hanka je lijepo ugostila Nihada, malo otplakala gledajući kako Selma grli oca.

- Eh, Hanko, neka sam ja vama živ i zdrav stigao, a ove pare ću vratiti čim se zaposlim.

Srkao je vrelu supu i očima punim sreće gledao čas u kćerku, čas u ženu.

- Nešto me, Hanko, čudno gledaš. Zar nisi sretna što smo opet skupa. Nastavit ćemo, ba, tamo gdje smo stali. Zar naša Selma ne treba da ima brata ili sestru?

Zapalila je cigaretu i značajno pogledala u muža.

-Ti mi, Nihade, nisi ništa dužan. Halal ti ove pare što sam ti poslala da se spasiš i da nam ovamo dođeš. Sretna sam da naša Selma ima svog oca. Mnoga bosanska djeca ih neće imati nikad. Samo....., ti i ja više nećemo biti sretni. Ja sam sad sretna sa drugim. Nijemac je. S njim sam već dvije godine. Ovdje ne možeš ostati. Ja ću ti, ako hoćeš, pomoći da te smjestimo u azilantski centar.

Nihad je tupo i s nevjericom buljio u Hanku. Iz drhtave ruke ispala je kašika i supa se prosula po stolu.

- Hani, zar tako? - procijedio je drhtavim glasom i krenuo prema izlaznim vratima.

Za njim je potrčala uplakana kćerkica. Uzeo ju je u naručje i poljubio. U očima su mu rosile suze.

-Babo, nemoj ići! Obećao si me, bolan, voditi u Bosnu. U našu Srebrenicu!

-Kad porasteš, ići ćemo. Sad još ne možemo. Daleko je, sine, Srebrenica. Daleko, na kraju svijeta.

4

KAZANBUK

Po sjenama mrtvog djetinjstva, još se traže preostale uspomene na doba kada smo trčali pod suncem neprolaznog ljeta, i mislili da nas čekaju dani ljepši od svake bajke. Zagubljeni u godinama lijepog sanka, trepnuli smo, a nismo spoznali kako je sve minulo i nestalo zauvijek sa druge strane huma. Nepravedno rano popadalo inje po vlasima onih čiji se osmijeh skrio u sokacima srebreničkih mahala krajem šezdesetih godina, danas je skamenjeno pred pitanjem: zar je sve tako brzo prošlo?

U vrelim ljetnim zaparama kada se drugdje ne može rahat disati, Srebrenica je uvijek imala kutke gdje se moglo skloniti i uživati u danu svjetlosti, jer okolna brda i šumoviti krajolik ondje temparaturu spuste bar za tri stepena niže.

Bujaju vrtovi i polahko dozrijeva voće. Pred kućom djeca miluju psića Reksa. Ostarjela Timka im objašnjava da je na Karšiji vidjela zmiju koja je krenula prema rijeci da se napije vode.

-Oprostite, hotel Misirlije... koliko su daleko?- pitaju jabandžije, putnici namjernici u džipu stranih registracija.

-Trista metara uzvodno - dobijaju odgovor i kreću prema svojoj destinaciji.

Gore će ih vrsni ugostitelj Dulo znati dočekati i smjestiti na pravi način.

Mjesto za svekoliki ugođaj.

Ranih sedamdesetih Misirlije su bile mala zaravan koju smo smatrali fudbalskim terenom. Tu se do akšama igralo lopte, radovalo, tuklo i tugovalo.

Uz samo igralište pištala je i cijedila se voda, pa smo se zbog toga uvijek uprljanih nogu i odjeće vraćali kući. Malik, Nurdin, Sejdo i Fuad bili su dio ekipe koja je pobjeđivala i one starije. Prazne boce sprejova, pronađenih i malo opranih u rijeci, bili su, zapravo, nadomjestak za prave pehare koji su kasnije dodjeljivani najuspješnijim ekipama i strijelcima.

Svrstati se na stranu kauboja ili Indijanaca, bila je stvar izbora, no nikad mi nije bilo jasno zašto je samo Enes hodžinicin oponašao poglavicu i imao najbolju strijelu i periku? Zašto smo mi, druga djeca iz ulice, bili na pogrešnoj strani? Te vestern, ili kako smo ih mi kolokvijalno nazivali kaubojskim filmovima, on je naprosto gutao. Kada bismo se okupili oko njega, slikovito bi nam objašnjavao

herojstvo Indijanaca i temeljito opisivao nijhovo primitivno oružje. Priču je uvijek započinjao istom rečenicom: "Prva slika prikazuje Indijance na konjima".

Naracija je bila toliko sugestivna da smo pomalo počeli simpatisati indijanske hrabre ratnike. Najveći broj crtanih romana sa istom tematikom, mogao se jedino naći kod Enesa. Teško ih je posuđivao drugima, no i kad bi to učinio upozoravao bi djecu da ne smiju nigdje ni list presaviti, jer će u protivnom morati platiti roman.

Polovinom juna 1970. godine, bili smo već na ljetnom raspustu. Ulicom prohuja vijest da će se na Kolištima praviti Kazanbuk, veći od svih ranije sagrađenih. Stariji će zidati, a mlađi donositi kamenje i busenje.

Taj petrički "Skadar na Bojani" poslije uništenog bazena na Učinoj bašči, trebao je biti najveće kupalište Srebreničana. Glavni neimari su bili Fajko Sikira, Hasan Bijin, Ramo Divka, Ekrem Parić, Toša, Hako, Omer brico i drugi. Radovi su dobro i brzo napredovali. Velika vodena površina se sve više širila uz rijeku i livadu. Nekoliko joha iznad buka, čekalo je svoje prve skakače.

U vodu su najprije ulazili stariji, bacali se u dubine uz karakteristične povike "je li hora?"

-Hora je!- zdušno su odgovarali drugi.

To je bio znak da je voda topla i da sljedeći kupač bez oklijevanja može zaplivati.

Radost kupača i razuzdane mladosti se nesmiljeno širila kotlinom. Bio sam još nevješt u plivanju, i uglavnom sam se brčkao uz obalu. Kad sam se najmanje nadao Munir Đani me povukao prema buku, podigao uvis i bacio na glavu. Nada mnom se zatalasala voda i ja sam osjetio kako tonem sve dublje. Dna nigdje nije bilo. Prestravio sam se. Onda su me iste ruke ponovo zgrabile i vinule iz vode u zrak. Mlataro sam rukama i nogama samo da se domognem obale. Nagutavši se talasa Bijele rijeke, nekako sam uspio dočepati se kopna. Đani se smijao i pitao jesam li naučio plivati? Od tog momenta sam hrabrije zalazio u vodu i ubrzo savladao osnovnu tehniku plivanja, odnosno održanja na vodi.

Buk je ubrzo ispražnjen da se voda pročisti, i da se odvažni momci pripreme za skokove. Sa najviše johe iznad buka, spremali su se prvi letači. Đani je izveo "prelom" i dobio zasluženi aplauz. Voda se tek malo zatalasala i brzo se hlad drveća prenosio na zapad.

Kada se na johu popeo korpulentni Fajko Hasić Sikira, svima je zastao dah. Bio je markantna osoba u svakom pogledu, sa širokim ramenima i povećim stomakom. Djelovao je uvijek nasmijano kao da nikakvih briga nije imao. Volio je akšamluk i druženje sa prijateljem Suljom sa Staroga grada, sevdisanje sa banjarkama na Guberu. Govorilo se, da se nije mnogo promijenio ni kad se oženio kršnom i stasitom Zvorničankom. Jarane nije zapostavljao ni tada.

-Hajde, Fajko, lastu!- vikali su kupači ispod skakaonice.

Kolosalna figura raširenih ruku, poletjela je prvo metar u vis, a potom se izjednačila sa površinom vode i u blagom luku obrušila prema Kazanbuku. Udar rukama po zaustavljenoj rijeci i ogromni valovi, zaljuljali su buk. Fajkino tijelo se u trenutku potopilo, a onda naglo izronilo uz trzaj glave ulijevo. Uzburljala voda krenula je prema brani i uz strašan huk provalila ustavu, te jednim krakom počela nadirati niz korito. Fajko je već bio isplivao i davao upute zapanjenim kupačima.

-Ništa sad ne preduzimajte. Pustit ćemo da voda odiđe, a onda sagraditi jaču branu!

Niz razvaljeni Kazanbuk otjecala je dječija tuga i žal što se nećemo moći više kupati na tom mjestu. U godinama žarkih ljeta djetinjstva, buk je nekoliko puta obnavljan i provaljivan. Pomalo smo rasli i počeli ići na Drinu. Sa gradnjom prvih kuća poviše Kazanbuka, prestalo je interesovanje za ovo kupalište iz snova.

Nije prošlo mnogo, kad se mahalom pročulo da se na Drini kod Briona, utopio Fajko Sikira. Ljudi su sa tugom primili tu vijest. Nisu mogli da vjeruju da se to dogodilo tako vrsnom plivaču.

Prava istina je bila sasvim dugačija. Fajko se nije utopio, već je doživio srčani udar u vodi za vrijeme kupanja. Srebrenički Ikar sa Kazanbuka, rano je napustio

svoje Petričane. Kada bi se kasnije vraćali sa kupanja, onako izgladnjeli, brali smo još nedozrele jabuke pored njegove kuće. Stara majka Slatinka nije nas tjerala. Bile su to kisele jabuke, zimnjače, od kojih su nam kasnije trnjeli zubi.

Prohujale su godine. Fajkina jabuka i danas postoji. Premda skoro osušena, još daje pozne plodove. Vode života i dalje protiču, samo u Petriči više nema djece da prave svoje nove Kaznabuke.

***

Ljetno je predvečerje u Srebrenici. Pred Zijinom kafanom u Hridu, lica iz dijaspore. Radost ponovnih susreta, evociranje uspomena i žal za ubijenom braćom. Plimom sjećanja u eglen nam svrati naša učiteljica Nura. Žena koja nas je naučila pisati i uvela u svijet obrazovanja. Ne znam gdje sad živi, no godine su joj, kažu, odnijele zdravlje. Istinska je legenda srebreničkog prosvjetiteljstva. Stroga i pravična, draga i pamtljiva osoba.

Bili smo četvrti razred osnovne škole. Na uglu današnje robne kuće nalazio se kiosk u kojem je čika - Pajo držao novine. Neuračunljivi Drago Čaršaf ih je nosio i prodavao. Tadašnji gimnazijalci su ga zadirkivali i provocirali. Malo je ko znao odakle je došao u Srebrenicu i zašto su ga baš zvali Čaršaf. Obijesni mladići bi se u prolazu pored uha kolportera proderali "Drago Čaršaf!" povukli mu novine i počeli bježati.

To je bio dovoljan znak maloumnom čovjeku da krene u napad. Kupio je kamenje i bacao za njima.

Kad smo trebali proći ulicom prema centru grada, Čaršaf je kamenje počeo da baca i na nas. Mislio je da smo i mi krivi za njegov teški usud.

Tada nas je učiteljica uzela pod svoju zaštitu i provela. Vraćajući se jedne jeseni sa izleta na Guberu, derali smo se sa bedema i provikivali imitirajući Tarzana. Nismo ni slutili da će taj naš nestašluk biti sankcionisan.

- Ko se juče derao sa bedema? - pitala nas je učiteljica Nura.

Tajac. Niko nije smio da kaže ništa. Očekivali smo batine debelim prutem koji se nalazio pored prozora.

- Bili smo: Malik, Mirsad, Sejdo, Fuad i ja!- priznao je Nurdin.
- Pružite ruke!- uslijedila je nova komanda.

Ispružili smo male dlanove i čekali prve udarce. Prsti su nam bili uprljani od oraha. Prali smo ruke, ali se boja teško skidala.

Fudo je najteže podnio šibu. Počeo je plakati. Mi smo otresali rukama, ali smo hrabro podnijeli zasluženu kaznu.

Storija sa Jusom iz Potočara zahtijevala bi poseban prostor. Bio je nesumnjivo najnemirniji đak u razredu.

Volio je nogomet iznad svega, ali knjige i učenje su bili na zadnjem mjestu. Takvog šejtana nije bilo na daleku.

Naša učionica, bila je odmah u prizemlju. Kad bi mu dosadilo na času, on i njemu slični, iskočili bi kroz prozor, a da nastavnici počesto to nisu ni primijetili. Znakoviti su bili njegovi okršaji sa nastavnikom matamatike Mojsilom.

Kad je jednom prilikom dobio jedinicu, gađao ga je trokutom u nogu, a onda skokom kroz prozor nestajao iz učionice.

Na kraju šestog razreda okupili smo se oko stola gdje je Sokrat (bio je to Mojsilov nadimak) zaključivao ocjene. Već je bilo zvonilo. Juso se prikrao stolu, proturio ruku između nas i udario nastavnika po glavi, te zbrisao vani.

Razljučeni Sokrat se digao i meni zalijepio šamar misleći da sam ga ja udario. Uzalud su bila kasnija izvinjenja i uvjervanja razreda da je Juso izveo taj nedolični potez. Čin kao u nekoj komediji, ili humorističkom filmu.

Pirgo je bio u svemu neobična i zanimljiva pojava. U sebi je nosio neku notu humora. Kada ga je jednom Mojsilo poslao kući da nađe novac za Male novine i Kekec koji nije platio, on se pred kraj časa vratio i na nastavnikov upit je li našao novac, potpuno hladno odgovorio:

- Druže, nastavniče, nisam našao novac. Tražio sam, tražio, ali niko nije izgubio pa da ga nađem!

Razred je pukao u smijeh, a Pirgo je morao pred razjarenim nastavnikom da bježi kroz prozor.

***

Reminiscencije na djetinjstvo i mladost, dio su nakane i potrebe da sačuvam od zaborava uspomenu na vrijeme i ljude kojih već dugo nema među nama. Malik je nestao na početku rata, Enes nakon pada Srebrenice kao i mnogi likovi iz ove priče. Pirgo je negdje u svijetu, Juso prigrlio volan i ne pušta ga, Sejdo na Ilidži započeo novi život. U Vogošći Fudo prosvjetari narušenog zdravlja. Nurudin, u dalekoj Danskoj, velikim autobusom prevozi ljude i nosi sjećanje na zavičaj.

Djeca, izašla na selamet. Još voli sevdalinku i ojnu svojstvenu našem podneblju i mladosti. Jednom je sanjao Kazanbuk veći od jezera. Vile su ga noću razvalile.

Ovdje, u gradu nemilih ljudi, ja se ispričam sa pisaćim strojem, sretan da bar sa onu stranu trepavica mogu biti sa svojim narodom, i ljudima koji nikad neće otići iz našeg pamćenja.

Autor genocida i njegovi saučesnici

SREBRENIČKI RIMEJK (REMAKE)

5

Danas mi je šesnaest godina. Mog oca nema. Nisam ga ni zapamtio. Tako bih volio da je ovdje sad sa nama. Majka mi je pričala da su ga bradate spodobe ubile na vratima naše kuće dok me je držao u naručju. Bio sam zaliven krvlju iz njegove glave i tijela.

Odmicao je prohladni kišoviti aprilski dan 1992. godine. U širokoj avliji već je bila izbeharala stara kruška. Nekad davno ovu sočnu jeribasmu okalemio je moj djed. U njenom hladu za ljetnih vrućina otac je volio da sjedi i čita novine i knjige. Mati bi iznijela deku i na nju poredala kahvene sudove. Zapalila bi, veli, cigaru i blago ga pozivala da ostavi novine i popije ovaj topli napitak. Značajno bi je pogledao i othuknuo.

- Jah! Ti baš ne možeš bez te cigare. Ne samo što je štetna, nego ti brate i ne basta. Prođi se tog poroka. Ako se zarati zaboravit ćeš na mnoge užitke! - govorio bi joj zabrinuto.

- Ti vječito nešto baksuziraš i slutiš najgore. Te novine te samo izluđuju. Šta bude sa ostalog svijeta,

bit će i sa nas. De, malo to vedrije gledaj u budućnost. Moramo to zbog našeg djeteta! - uzvraćala bi majka žaleći se usput na loš kvalitet šibica.

Gledala je u pravcu dima i šutjela. Povremeno bi dosipala findžane i započinjala neku drugu temu, no otac bi je vraćao u surovu stvarnost.

-Vidiš, ženo, krenulo je u Hrvatskoj, sad smo mi na redu. Snom mrtvijem spavamo kao da se to dešava negdje drugdje, a ne u našem komšiluku.

Kada su počela prva ubistva po Semberiji, i srpske paravojne jedinice pošle u koljački pohod, iskupljao je omladince i odlučne ljude da krenu u ispomoć našem narodu. Niko ga nije shvatio. Mati sad gorko žali što ga nije poslušala da još tih dana odu u izbjeglištvo i ne čekaju dušmane na pragu. Avaj! Bilo je kasno za sve. Prenesena slika zločina i tragedije kobno se kezila sa stranica bliske i dalje prošlosti. Sve se ponavljalo.

-Jesi li ti, majko, zapamtila svog djeda? A... tvoj otac- šta je s njim bilo?

Ustala je i iz jedne kutije izvadila dvije fotografije. Sa jedne se smiješio moj otac, vojnik Adil, snimljen sedamdesetih godina u Novom Sadu. To je jedina očeva slika koju smo imali. Na drugoj je bio majčin otac, moj djed Juka. Odveden je iz Potočara. Ni dan- danas još nije identifikovan. Da mu se bar kosti smire. Mati ne gubi nadu.

Dok priča na licu joj igra bolni grč. Gleda u sliku pa u mene.

-Silno se obradovao kad si se ti rodio. Bio si njegovo prvo unuče. Ni on nije zapamtio svog oca. O njemu bi pričao samo ono što je mogao čuti od starijih, ili od svojih amidža.. Refko je bio pripadnik Zelenog kadra, formacije koja je branila muslimanski živalj duž Drine. Prilikom povlačenja prema Tuzli kod Capardi, ubili su ga partizani.
U nekim pisanim dokumentima se govorilo o paravojnoj četničkoj formaciji koja je samo promijenila obilježija, no ni o tome nema pouzdanih podataka. Njegovo tijelo nikad nije pronađeno niti sahranjeno.

Često sam razmišljala o tom čovjeku i njegovom životu. Da smo bar imali njegovu fotografiju. Jednom mi je amidža pokazivao jednu staru izlizanu svesku u kojoj je lijepim rukopisom pisalo o nečem čega sam se ja kao dijete plašila, a kasnije mogla bolje razumjeti.

Ja ću ti, sine, na osnovu sjećanja pokušati ispričati šta se dogodilo u onom ratu 1941. godine. Tada je ubijen očev djed Hazim.

Polovinom novembra 1941. godine, zima porani nad istočnom Bosnom i sva srebrenička sela duž Drine okova ledom i snijegom. Narod tek što je prikupio ljetinu poče se brinuti kako će izdržati ovu zimu, jer će svega do proljeća ponestati. Rat je uveliko bjesnio i već su bila popaljena mnoga muslimanska sela. Kružila je fama o Dangićevim četnicima kao najokrutnijim ubicama. Bošnjaci su, sa malo primitivnog i ručno napravljenog oružja, držali straže, no

nijedne ozbiljnije vojne formacije nije bilo koja bi zaštitila goloruki živalj.

Hazim je u Osatu slovio za najuglednijeg esnafliju, vrsnog tišljera i čovjeka kojem se vjerovalo. Imao je jedan od najljepših voćnjaka u selu. Još na početku njegov najstariji sin Refko se, dakle, moj nezapamćeni djed, priključio Zelenom kadru kod Tuzle. U Srebrenicu se vratio kad je već pomalo bilo kasno, jer se veliki broj zločina nad Bošnjacima bio dogodio.

Donijevši veliki snop sijena govedima, Hazim skrenu u svoju radionicu da dovrši juče započeti posao. Samo što je otvorio vrata dva koca složiše se po njegovim leđima. Malo posrnu i pođe da se okrene, ali ga drugi snažni udarac obori na pod. Dvojica četnika sa ukrštenim redenicama preko prsa, stajali su iznad njega uperenih pušaka. Poznao je dalje komšije iz Međa i Radoševića.

-Šta je, 'Azime, mislio si da ovo bude tursko, a da mi budemo vaši kmetovi. E, vidiš, neće to moći tako. Ovu stolariju što sam naručio od tebe neću ti platiti. A i da ti platim, to ti više neće trebati. Možda smo bili prijatelji, ali više nismo.

Kad si mi uz onu glad, trijes devete, poslao dva metra žita, obradovao sam se.

Ali, jok! Kaže mi komšija Mićo da to nisi uradio što si mi a'bab, već da me poniziš. Đe će Turčin biti prijatelj. I da

znaš, bio je u pravu. 'Ajde, Radivoje, veži ga i povedi prema šumi đe smo i one druge u'vatili.

-Zar mi to tako, Čedo, vraćaš moju dobrotu. Puno smo mi lijepih zalogaja zajedno pojeli. Ti znaš da ja nikom zla ne mislim, niti sam kome šta loše učinio. Pusti me da ti dovršim stolariju!

-A đe ti je Refko, 'Azime? Je li ti misliš da mi ne znamo da je on u ustašama?

-Tamo nije sigurno! Znate vi to dobro, samo provocirate.

-Sunce ti balijsko što lažeš!- vrisnu krvnik i snažno udari Hazima u lice.

Četverica četnika u avliji su već izvodila stoku iz štale. Hazimova žena i majka bile su izbjegle u šumu. Vezanih ruku u bijelom vunenom džemperu vodili su ga sa trojicom komšija, zarobljenih dok su vukli sijeno stoci.

Kod škole u Međama, bješe oveća grupa uhapšenih ljudi. Stajali su kod kazana u kojem se pekla rakija. Četnici su pjevali svoje pjesme i tjerali ih da piju.

-'Ajde, potegnite, šteta je da na onaj svijet odete neokrijepljeni!

Izmrcvaren od silnog udaranja i pješačenja, Hazim je jedva stajao na nogama.

-Čedo, ako mi šta uradite, upamtite nijedno srpsko uho u ovom selu neće ostati. Ima mene ko osvetiti!

Pred samo svitanje dok su četnici opijeni rakijom već dobro kunjali, desetak Bošnjaka je uspjelo pobjeći. Hazim nije imao sreće. Stigli su ga i zaklali odmah ispod sela.

Pedeset jednu godinu poslije, u UN-ovoj bazi u Potočarima sa većinom nedužnog svijeta, Hazimov unuk Juka gledao je sudbini u oči. Čovjek koji nije zapamtio oca ni djeda, čekao je svoj metak i veliko zbogom životu. Razmišljao je, da je bar kao njegov otac poginuo sa puškom u ruci, ovako će umrijeti nizašto kao kad ptica sleti u krletku. Čovjek koji nije mrava u životu zgazio, sad je čekao egzekuciju samo zato što se zove drugačije od zločinaca i što nije njihove vjere i nacije. Druga krivica nije postojala. Ni danas se o njemu ništa ne zna. Govorilo se da je izveden iz kamiona u Pilici i tu zvjerski ubijen. Dok su ga okretali nazad da mu pucaju u leđa, on se odlučno vraćao u prvobitni položaj i dželatima gledajući u oči vikao:

- Pucajte bijednici i fukare. Šta ćete pljačkati kad ne bude muslimana. Nikad nas ne možete uništiti. Neko će osvetiti svakog ubijenog Srebreničanina.

Dok je izgovarao posljednje riječi pokosili su ga pucnji u grudi. Pao je na koljena i još jednom pogledao prema ubicama. Novi rafal ga je dotukao.

- I danas se pitam je li ovo srebereničkі rimejk? Ponavlja li se to historija Bošnjacima?

Osam godina nakon Dejtonskog sporazuma u Srebrenici smo sahranjivali Jukinog Refku. Ime je dobio po svom djedu - Refku legionaru. Mladi pustolov je dovezen iz Italije gdje se, po službenoj informaciji, objesio. Malo ko je vjerovao u tu priču. Mnogi su skloniji tvrdnji da su ga ubili italijanski karabinjeri. Maštovitiji su išli dotle pa su tvrdili da je pao u mafijaškom obračunu. Osim lica, tijelo niko nije smio vidjeti.

- Eto, pradjeda i oca mu ubiše četnici, djeda partizani, a njega karabinjeri!- sebi u bradu govorio je stari Kadir.

Na uzvišenju iznad ceste opraštali smo se od Refke i života koji se vraća i liči na sve bošnjačke sudbine ovoga kraja.

- Što ti je život. Lutaš i hodaš po svijetu, neki odu daleko zakavdak, a opet kad umru vrate se na mjesto rođenja!- mudro zaključi Mujo.

Dženaza je polahko zamicala iza brda. U neposrednoj blizini bolno je cvilio zagubljeni pas. Iz šume je dopirao eho motornih pila. Dan je išao svom smiraju. Meni se vraćao Refkov dječački lik i pogled zagledan u zvijezde.

Tragovi zločina na svakom mjestu

6 OKALJANI CVIJET

U zlatilu mjesečeve sjene kupala se tiha jesenja noć. Daleko, preko okeana na neznanom kontinentu, Sevda je čitala knjigu o ratnim strahotama u Srebrenici. Za gradić srebrenog imena vezivalo ju je samo sjećanje na majku Sevliju, koja joj je podarila život bez svoje volje, da bude jedna od neznanih od koje će svi okretati glavu, i prstom upirati u nju. Tragala je za pravom istinom još od trenutka kada je putem jedne organizacije dospjela u dom za nezbrinutu djecu u Tuzli. Ovdje, u bespuću australijskih prostranstava, znala je samo da mora saznati bilo šta o svojoj majci.

Ima li iko živ od njene rodbine, ili je zbilja sama na ovom svijetu? Samo jednom su joj pokazali fotografiju na kojoj ju je majka, sa flasterom na oku, držala u naručju, ali njen lik nije sačuvala u sjećanju. Da li se sve u životu dešava slučajno, ona nije znala, tek na svadbi svoje prijateljice porijeklom iz Brčkog, saznala je da su bliže rodice i da je njena majka svraćala kod nene na Dizdaruši.

Ranih šezdesetih godina Sevlijini roditelji su u potrazi za boljim životom, krenuli iz jednog srebreničkog sela

put Bijeljine. Imali su tamo neku rodbinu koja se snašla i obrađivala plodnu zemlju. Nadali su se da će se i oni namiriti na neku parcelu i započeti život vrijedan čovjeka, gdje će rahat školovati djecu i čekati mirniju i sretniju starost. Avaj, nade se raspršiše u trenu, i oni voljom sudbine krenuše dalje prema Brčkom.

Neznani ljudi ih prihvatiše, otac se zaposli u Ciglani i krenu život pun neizvjesnosti i nadanja. Sevlija je brzo stasala u najljepše djevojče u sokaku. Za vitom jelkom počeše se okretati momci ne štedeći komplimente. Gizdava vila prkosno bi brčanskim korzom prošetala sa komšinicama mameći uzdahe stasalih zaljubljenika. Imala je nešto umilno u glasu i temperament sličan južnjačkim djevojkama. Njen omamljujući smijeh nosila je tiha i dremljiva Sava, a on se razlijegao posavskim daljinama u nevrat. Mladost je pokazivala svoje najljepše stranice.

- Vala, Devlo, daj Bože da se ova tvoja Sevlija ne uda još iz srednje škole!

Plaho je živa i vrckasta, ama ukrašće je ko! - govorila je, tobože brižno, komšinica Ulfeta.

- E, pa takve smo ti mi brđanke, Srebreničanke. Samo nije ovo naš vakat, Ulfo, kad su se cure otimale. Ne mere više ništa na silu. A, ako se i uda, ni prva ni posljednja. Ne znam samo u kojoj si se ti godini udala! - uzvrati za dijalog pripravna Devla.

- Sila Boga ne moli, ne daj im prilike samo.... pogana je muška ćud.

Jazuk bi bio da takav cvijet okalja bitanga - nastavljala bi uporna kona.

Uprkos svim špekulacijama Sevlija je znala svoj put. Nakon završetka srednje škole upisala se na Ekonomski fakultet. Riječ i baksuzne minute svoje komšinice, često će se sjećati desetak godina kasnije.

Vrtila ju je u mislima po nekoliko puta. Često se pitala da li je ta rečenica bila sudbonosna. Na san bi joj dolazila raščerupana komšinica Zlata, dugo gledala u nju i govorila:

-Pogana je muška ćud Sevlija. Jazuk bi bio da takav cvijet okalja kakva bitanga!

Budila se oznojene glave i u strahu se pitala, je li to bio samo san? Kada je sutradan momku Almiru govorila od čega se uplašila, smijali su se, a on je zadirkivao da je neko na nju bacio sihire i da treba saliti stravu.

Jedno vrijeme iščeznu Zlatina noćna posjeta i Sevlija pomisli sva sretna da se zauvijek riješila te more.

Diplomirala je među prvim studentima i razmišljala gdje će naći posao. Almira put odvede u Orašje, a ona pronađe oglas u novinama u kojem traže diplomiranog ekonomistu u zvorničku Vezionicu. Konkurisala je reda radi, a u biti voljela je da je ne prime, jer bi se time još više udaljila od svog izabranika.

Dok se jednog popodneva odmarala uz televizijsku sapunicu, zazvoni telefon.

Zvali su iz Vezionice.

- Dobar dan. Obavještavamo vas da ste primljeni na posao. Molimo vas da nam odgovorite u roku od tri dana da li dolazite. Hvala lijepo.

Sevlija nije imala ni trenutka da bilo šta kaže. Nakon dugog razmišljanja prihvati očev prijedlog i poče pakovati stvari.

- Negdje se hljeb mora jesti, dijete moje. Ja sam iz Srebrenice potegao čak ovamo za selametom da bih vas mogao lakše hraniti. Daljina ne bi trebala biti prepreka ničemu. Ko ti bude suđen, taj će i biti tvoj - sjetovao ju je otac.

U gradiću na lijevoj obali Drine započe novi život zanosne Sevlije. Na poslu se brzo snađe i uklopi u posao. Kući bi dolazila vikendom i redovno se viđala sa Almirom. Govorio bi joj da nije zadovoljan ni poslom ni mjestom življenja. Kada se jednog vikenda ne pojavi u gradu, Sevlija se zabrinu. Nije se javljao ni na telefonske pozive. Tek treći dan po povratku u Zvornik gazdarica joj pruži pismo sa dobro poznatim rukopisom.

Drhtavim rukama je prelazila po krivim redovima hrleći prema kraju da sazna glavnu poruku. Nekad lijepe

vjeđe u trenutku se skupiše i nabraše, a niz kestenaste oči sliše se suze.

- Voljena moja, na kraju moraš shvatiti da je ovako bolje za nas oboje. U mom srcu sada stanuje druga. Nisam te prestao voljeti, ali ovako više ne ide.

Znam da ti ovo neće značiti više ništa, ali upamti da sam te iskreno volio, i da te nikad neću zaboraviti. Bog će dati da nađeš momka kojeg zaslužuješ, i koji će te voljeti više od mene. Tvoj Almir.

Dva mjeseca potom od prijateljice iz srednje škole saznala je da se Almir oženio.

- Pogana je muška ćud – ponovo joj iz dubine sjećanja počeše izranjati riječi komšinice Zlate.

Živjela je mehanički, posao otaljavala i potpuno se povukla u sebe. Sve ponude za izlazak uljudno je odbijala.

Istog ljeta na moru u Makarskoj upoznala je momka iz Srebrenice i njegove roditelje. Pričala im je da još čuva slike iz djetinjstva provedene u rodnom gradu. Jednostavno, zamirišu te sretne i daleke godine. Almir joj je još navraćao u snove, ali učila se živjeti i bez njegove sjenke. Iz pravca Gučeva preko Drine nadvijali su se tmurni oblaci. Večernje vijesti sve su više govorile o zveckanju oružja i nadolazećoj agresiji. Kao i većina naivnih, i Sevlija je smatrala da rata, ipak, neće

biti i da će zaobići Zvornik. Ovako stanje je potpuno uozbilji kad arkanovci i JNA okupiraše Bijeljinu i kad se pokrenu val nasilja.

Sevlija poče razmišljati o povratku u Brčko, no kolege su je odvraćale tvrdeći da se ništa loše neće dogoditi. Vremena za kajanje nije bilo. Kada je ranog proljetnog jutra krenula na posao, bi joj u prvi mah čudno što u krugu fabrike nema radnika. Kada bi nekog i srela neobično je gledao u nju.

Grupice radnika srpske nacionalnosti su nešto raspravljali i svako malo pogled bacali prema njoj. Na jedinom Bošnjaku kojeg je srela poznala je strah. Prošao je brzo pored nje i samo kratko poručio.

- Bježi, kud znaš. Četnici su u Malom Zvorniku. Sutra će napasti i nas!

U trenutku je osjetila kako je strah osvaja. Hitrim korakom hrlila je ka autobuskoj stanici. U gradu jeziva pustoš. Tek poneki autobus kretao je prema srpskim selima: Pilici, Modranu, Čelopeku... U stanu je zatekla zabrinutu gazdaricu. Komšilukom su kružile razne priče. Slušale su se vijesti i špekulisalo.

Te noći skoro niko nije spavao. Pred samo svitanje počeše odjekivati detonacije. Svijetleće zapaljive granate padale su po gradu. Čulo se zavijanje sirena i ultimativni pozivi Bošnjacima da se predaju. Povremeni otpor

sa Kula-Grada nadjačavali su fijuci i tresak topovske artiljerije iz Srbije. Paramilitarci u maskirnim uniformama zauzimali su grad i upadali u bošnjačke kuće. Sevlija je kroz storu posmatrala kako odvode ugledne građane Zvornika, a poznate gazde i imućne ljude pljačkaju i ubijaju u dvorištu.

Drhtala je i molila se da sve ovo prođe i stane. Pokušala je telefonirati svojima u Brčkom, ali su veze bile u prekidu.

Oko osam sati dva uniformisana napadača sa trobojnicom na kapi, zalupaše na vrata.

Prestrašena žena im otvori, a oni je odgurnuše i krenuše na sprat. Gore zatekoše izbezumljenu djevojku koja im krenu u susret.

- Ooooo, Đole bre, vidi kakav komad! Pa gde si ti, lepotice, rasla. Sad ćemo malo da te probamo, šećeru. Šta si se uplašila... 'ajde, opusti se.

- Ne prilazite mi! Šta sam vam ja kriva? - drhtavim glasom uzalud im se pokušavala suprostaviti.

U momentu se na vratima pojavila gazdarica. Molila ih je da je ne diraju.

Tvrdila je da djevojka nije iz ovog grada i da sa ratom nema ništa.

- Pa, vidite u regalu.... Ona je cijeli komplet knjiga Branka Ćopića i Ive Andrića pročitala.

Banditi su pogledali jedan u drugog i grohotom se počeli smijati.

- E, Zoki bre, pa odavno nisam čuo veću provalu. Jesi li ti možda čitao ove pisce?

- Ja sam u životu pročitao samo Crvenkapicu!

Cinični smijeh je postao neizdrživ. Gazdaricu su gurnuli niz stepenice. Uboga starica je ječala od bolova.

- Beži, babo, ti si se naživala, sad je vreme na nas mlade da živimo, je li tako, cvetiću?

Napasnici su je oborili na ležaj, a onda divljački počeli kidati odjeću s nje.

Uzaludno se otimala i molila za pomoć. Pohotni vuci su se redali nad bespomoćnom žrtvom. Naslađivali su se u vrisku i trzajima tijela iživljavajući se u pokliču:
- I Bog je Srbin!

Bespomoćna djevojka se nadala da će je na kraju ubiti i tako oprati njenu sramotu. Odnekud su opet nailazile riječi komšinice Zlate:

- Pogana je muška ćud. Jazuk bi bio da takav cvijet okaljaju kakve bitange!

Bitange su, nažalost, upravo to činile. Kad su utišali svoje životinjske strasti, smijući se, posuli su žrtvu vodom. Nepomičnu staricu na stepenicama su rafalom zakovali za pod.

Ponižena i osramoćena djevojka se noću sa još nekoliko žena i ljudi popela do Kula-Grada, a odatle kroz zbjegove, nakon tri mjeseca skrivanja stigla do slobodne teritorije.

U Tuzli je saznala da su joj roditelji ubijeni u Brčkom. Znaci odmakle trudnoće se nisu mogli sakriti. Poslije nekoliko mjeseci rodila je djevojčicu, koju nije htjela zadržati.

Taj biljeg zlog vremena nosit će do kraja života. Jedan novinar ju je snimio sa djetetom u naručju. Svoju Sevdu više nikad nije vidjela.

Krečući jednog jutra na liniju prema Majevici, grupa boraca vidjela je žensko tijelo obješeno o granu. Okaljani cvijet, tek usnio, ljuljuškao se na vjetru.

Na dženazu je došlo nekoliko Brčaka izbjeglih u Tuzlu i jedan očev rođak iz Srebrenice. Iz Brezovog Polja je taj dan stigao kamion silovanih Bošnjakinja.

***

Mnogo godina kasnije Sevda je spoznala svu kob svog postanka i života koji ju je obilježio za čitav život.

Bježala je od te surove istine koliko je mogla.

Svojim stasom neodoljivo je podsjećala na majku. Slučaj je htio da se zagleda i uda za momka iz Srebrenice.

Sinu Aidu i kćerci Sevliji, priča o Bosni i zlim ljudima.

U međuvremenu postala je veliki vjernik. Majci koju nije zapamtila posvetila je svoju prvu zbirku pjesama "Okaljani cvijet". Ratni kosmos i svijet zla, ovjekovječen je stihovima duše i istine.

DERNEK NA SOFRAMA

7

Krivuda zmijolika cesta prema sportskom hramu Srebrenice i nosi zov godina što je progutao rat i zaborav svega što je sjećalo na vrijeme radosti i blagostanja. Iz davnih vremena dopire eho aplauza i šum navijačkih uzdaha za propuštenom šansom. Sofre su bile više od fudbalskog igrališta i stadiona. Bilo je to mjesto narodne razonode i teferiča. Ukradeni komad zemlje od crvene rječice, zelena zaravan fudbalskih entuzijasta, u daniima postratnog dizanja poslužila je kao sočni pašnjak za stoku prvih povratnika. Puste tribine nijemo su čekale neki novi dernek i praznik nogometnih sladokusaca i zaljubljenika.

-Hajde Lamza sad ga okreni, imaš Suljicu desno, tako je, idemo momci...tvoj je Redža, nema prolaza! Mikice strpaj ga u džep!- odzvanjaju glasovi iz publike i zvuk davnih godina.

Znalo se, slobodnjaci su rezervisani za Batu Inđina. Na prvi korner skače stasiti Maski ili Ćapo iz pozadine. Vedete fudbalskog kluba „Guber"razasuti po albumima sjećanja. Rivalitet sa bratunačkim „Bratstvom" ostao je zapretan

još samo u pamćenju starijih fanova ova dva kluba. Preda mnom slika velikih derbija, naboja i strasti. Plavi, plavi...Je li to san nestale mladosti ili žal za onim što se nikad neće vratiti? Ko je još imao takvu navijačku podršku sa visokih stijena podno Fojhara?

- Pa to je kao u vestern filmovima. Gdje su tada bile kamere da to sve zabilježe?-radoznalo zapitkuje novinar iz Turske. Taj neobični kolorit romantike i ugođaja malo gdje se mogao vidjeti

Svaka generacija je imala svoje asove. Najveći uspjesi dođoše nenadano poznih osamdesetih. U kupu bivše države „Guber" se vinuo put zvjezdanih visina nadmašivši svoje mogućnosti. Skupina entuzijasta održala je pravu lekciju nevesinjskom „Veležu", banjalučkom „Borcu", a potom izbacila favorizovanu podgoričku „Budućnost" iz daljnjeg takmičenja.

Tada je stupio na scenu jugoslovenski sportski birokratski aparat. Poništena je regularna pobjeda, a utakmica se imala ponoviti. Naravno, trebalo je sačuvati od bruke tadašnjeg renomiranog prvoligaša. Ko je taj mali „Guber" pa da prođe u naredni krug takmičenja?

Naivni Bosanci pristaju na sve. Ambijent i dekor veličanstveni. Vihore zastave, prolamaju se aplauzi. Pripadnici drugog naroda otvoreno navijaju za goste. Jusuf Malagić leti iz ugla u ugao, Paša devedeset minuta kidiše na gol protivnika, Omerović veze Soframa, Mika, Hariz, Senad, Irfan i Bonjek zadnjim atomima snage brane prilaz svojim vratima. Hoće li se ponoviti prošla utakmica?

Novinari iz svih bitnijih medija stigli u srebrenu dolinu na stadion Sofre. Reprizu ne dozvoljavaju Tatar i Božović. Mijatović šparta igralištem. Buduća Realova zvijezda se ibreti odakle u tako malom klubu toliki broj kvalitetnih igrača. Samir Mujkić na sredini terena nadnaravnom snagom prati ga u stopu. Hare čeka pravi Smajićev centaršut, ili Ibrin pas. Skače Sejo Nukić i hvata nebo, no ovaj put je moralo biti drugačije. Tuga i ponos u zagrljaju. Dobro je, kažu, a tako je malo trebalo da bude predivno.

Prošle su mnoge teške godine. Razorena su mnoga prijateljstva, vidaju se teške rane.

Od istinskog derneka osim pokoje blijede fotografije i sjećanja, malo šta je ostalo. Novinske članke polizala je vatra i spržio ratni tajfun. Od slavne, ali i ranijih generacija „Guberovih" asova, mnogi igrači više nisu među živima.

Danak svom domoljublju i privrženosti ovom gradu, platili su najvećom cijenom - životom. Fudbalska bajka iz Srebrenice neodvojiva je od historije ovog grada i njegovog stradanja. Ostaje za vječnost i pamćenje potomstvu koje će ih pominjati i čuvati kao najdražu sportsku hamajliju.

***

U Srebrenicu je došao početkom sedamdesetih, trbuhom za kruhom. Namještenje je našao u Rudniku olova i cinka Sase. Snažan i stasit momak iz Janjara, brzo

se snašao na poslu i pokazao kao veliko pojačanje za Fudbalski kluib „Guber".

Redža, beskompromisni centarhalf i desni bek, plijenio je svojom srčanošću i britkošću, koja je, doduše, pokatkad bivala i na ivici grubosti. Za kratko vrijeme postao je, uz Tiđu Srdanovića, najomiljeniji fudbaler u klubu. Naravno, sudijske opomene nisu ga zaobilazile.

Fudbal je volio iznad svega. Privatno, miran i porodičan čovjek, on nije težio nekom isticanju i nametljivosti. Prestankom aktivnog igranja, volonterski se bavio trenerskim poslovima.

Kada su prvi ratni vjetrovi zapuhali Podrinjem, pomalo dezorijentisan kao i većina Bošnjaka, nije znao šta konkretno uraditi. Smatrao je prirodnim da treba ostati u gradu u kojem je postigao sve, formirao porodicu i stambeno se zbrinuo. Nadao se da će se sve brzo završiti, proći ratne naplavine i život vratiti u svoje normalne tokove.

Avaj, on je bio samo jedan od desetine hiljada lahkovjerujućih civila. Sve što se kasnije zbivalo sa nekoć vrsnim sportistom, sliči sudbini i priči mnogih stradalnika koji su vjerovali bivšoj JNA i propagandi da nas ona štiti od svih zala i agresije.

Sa prvim upadom arkanovaca, šešeljovaca, raznih zločinačkih hordi i drugih paravojnih formacija, Redžu su uhapsili i odveli prema rudniku u kojem je proveo radni vijek. Tamo je skončao na brutalan način. Neki svjedoci su

tvrdili da su ga paramilitarci izmasakrirali. Okrutne ubice naslađivale su se mukama vrlog sportiste i mirnog čovjeka koji je volio ovaj grad i ljude, a najviše loptu i derneke na Soframa.

Jedan od najboljih igrača „Gubera" od njegovog postanka je Emin Alić. U čaršiji je bio poznatiji po nadimku Lamza, koji je dobio po čuvenom „Dinamovom" napadaču. Brz i eksplozivan, dobar tehničar i golgeter, najčešće je igrao na poziciji desnog krila, centarfora, a u poznijim fudbalskim godinama djelovao bi iz odbrane razigravajući mlađe fudbalere u napadu. Uz brata Safeta, nenadmašnog centarhalfa, on je bio i ostao simbol sportske Srebrenice.

Nikad nije stigao na slobodnu teritoriju. Padom Srebrenice nestao je istinski fudbalski dragulj i „Guberov" kapiten.

Mlađahnog Hariza Ahmetovića smatrali su velikim talentom i srčanim borcem, igračem pred kojim je bila blistava fudbalska budućnost. Pripadao je i igrao u najuspjelijoj „Guberovoj" generaciji. Beskompromisni lijevi bek pravio je slalome do ivice protivničkih šesnaesteraca. Imao je snage da neumorno trči svih devedeset minuta.

Početkom rata izbiva iz svog grada, ali mu se uskoro vraća sa grupom patriota. Imao je gdje ostati, no ljubav prema rodnoj grudi i prijateljima bila je jača od svega. Poginuo je hrabro braneći svoj toprak i din od dušmana i zlotvora.

Nema više ni Irfana Jukića, stamenog halfa i jednog od boljih „Guberovih" akvizicija. U Srebrenicu je stigao kao pojačanje iz zvorničke „Drine", zavolio ovaj grad, oženio Srebrenčanku i do kraja ostao stanovnik ove čaršije . U pokušaju da se vrati u grad svog života gdje je proveo najljepše trenutke mladosti, nestao je u snježnoj mećavi kod Ružine vode na obroncima planine Žep, u decembru 1992. godine sa mnogim svojim sugrađanima.

Rat je sa zelenih terena zauvijek odnio i plavokosog Safeta, poznatijeg po nadimku Bonjek. Bio je spona između odbrambenih i veznih igrača. Nezamjenljiv u tandemu sa bratom Ibrom. A storija o sudbini centarfora Harija liči na priču mnogih logoraša iz kazamata Sušica u Vlasenici. Preživjeli iz tog grada pričali su da je završio veoma tragično izdan i odveden u smrt od svojih bivših prijatelja i komšija. Srebrenici i „Guberu" ostao je u lijepoj uspomeni.

Odmiče zima i pozni snjegovi tope se strmim srebreničkim cestama. Bujaju vode Križevice i nose uspomene na divni život gradića iz priča. U snove još svraćaju navijački hukovi i šum pobjedničkih glasova. Neki novi „Guber" stasava iz pepela. Važno je da se krenulo u obnovu sportskog života u gradu, kazat će novi protagonisti ovog sporta, neimari fudbalskih vještina i prazničnih ugođaja.

Na zidu kafane nekadašnjeg „Guberovog" pionira, uramljena slika aktera jedne utakmice iz poznih osamdesetih. Kod prisutnih žal za onima kojih više nema sa nama. Ima se utisak kao da će sa fotografije progovoriti

i opet istrčati na zeleni tepih. Priča je potekla i o preživjelim nekadašnjim asovima.

-Suljo Pašalić se davno vratio u svoj grad i danas je uspješan farmer. Halil Maski i Nedžad Redžepović su u Australiji i nikad poslije rata nisu dolazili ovdje. Safet Ćapo je u Austriji nastavio život. Vidjeli smo ga ljetos na dženazi brata Emina. Jusuf Malagić i Namik Mustafić su treneri u klubu. Senad Džanić je negdje u Evropi, Samir Mujčić u Tuzli, Mikica Latifović u hladnoj Skandinaviji, Suljo Nalić iz Austrije svako malo navrati u svoj grad i donese pregršt fudbalskih novosti iz te zemlje. Teško je sad nabrojati sve.

-Čitava plejada onih koji su sa manje ili više uspjeha nosili „Guberov" dres, razasuto je diljem zemlje i svijeta. Drago nam je kad ih sretnemo makar i za godišnje odmore. Tiđo sad rjeđe navraća, no uvijek ga se sjetimo kad prođemo pored mjesta gdje je držao nekadašnji kafić „Sedamnaesticu"-obrazlaže Zijo.

O novim fudbalskim nadama teško je još govoriti. Talenata ima, no da li će se na Soframa opet začuti pobjednička pjesma „Guberovih" nada, ne zavisi samo od njih. Ovaj grad zaslužuje nakon svega, ljepše dane i bolju budućnost. Rane još peku, no mora se naprijed brže i bolje. Do novih pobjeda, derneka i teferiča na Guberu i sa „Guberom".

Ako sam oživljavanjem uspomena na jedno sretnije i ljepše vrijeme uspio da rasplamsam sjećanja na „Guberove" vedete, simbole ovog grada, te sačuvam od zaborava slike

iz mladosti, onda će ovi zapisi imati svoj puni smisao i opravdanje.

U ovu priču i reminiscencije na ne tako davno doba, nisu mogli stati svi. Oni će svoje mjesto naći u sportskim monografijama.

Ovo je bila samo inicijalna nakana da se ispriča i ne zaboravi fudbalski život u gradu srebrenih zima i najugodnijih ljeta. Neka uramljena uspomena nikad ne doživi svoj kraj.

POD SJENKOM STARE LIPE

8

Godine davne mladosti otputovale su na krilima nostalgije. Tek poneka zaturena i zagubljena razglednica sa pozdravom iz nekog jadranskog gradića, sjeća na jedno odživljeno vrijeme izgubljeno u historijskoj buri i ratnim izmaglicama. Sa druge strane trepavica bol kuca i udara u bilo venske delte, zazivajući juni s konca osamdesetih, omamljujuće mirise života koji je odnio sve u nevrat.

Alema uzalud pita kolika je žal i hoće li ikad naći trag izgubljenom vremenu. Slaba su uvjeravanja da ga nije našao ni Prust, ona uporno i tvrdoglavo insistira da krene riječ i kao nekad lirskim rečenicama nadahne dušu onog što čeka neiskazanu priču.

No, dobro je što zna kad treba stati i zašutjeti. Ima i njeguje taj takt, svjesna kako težina riječi, turobnih i nesuvislih, može upropastiti sve. Šta sad o svemu misle ova djeca zaokupljena blagodetima zapadnih miruha i šarenilom bjelosvjetske tehnologije. Smiju se još kako, kad im priča kako joj je on, njen Sead, slao pisma u bojama iz vojske i sa studija.

Uzalud ih je ubjeđivala da je na taj komad papira moglo stati puno više poruka i ljubavne čežnje, negoli na njihovim mobitelima. Takve se radosti nisu dešavale tek onako iz dosade i obijesti, no su bile izraz istinske potrebe da se dozove nedozvano, a potvrdi ljubav i želja za skorim viđenjem.

Ljeto je poznih osamdesetih. Alema se sprema za noćni izlazak i gizda pred ogledalom ne pitajući ga ništa. Da, ona posve sigurno zna da je među najljepšim djevojkama u gradu i da joj šminka skoro pa i nije potrebna. Mati je gleda sa divljenjem tražeći u njoj dio svoje minule ljepote i tragove mladosti skrivene u rano rasutim borama.

-Hladne su noći srebreničke, čuvaj se da ne ozebeš! Čim osjetiš da počinje studen, ogrni taj džemper!- upozorava je brižno i dugo gleda za njom niz ulicu.

Miriše mahala ljepotom mladosti i životom za koji se činilo da ga ništa ne može pokvariti. Vrijeme je cvjetanja lipa kad se čaršijom razlije miomiris i šetnji da novi impuls i draž. Sa munare Bijele džamije soči mujezinov prodorni glas.

Allalahu ekber,Allalahu ekber
Allalahu ekber, Allalahu ekber
Ešhedu en lailahe il – lallah
Ešhedu en lailahe il – lallah
Ešhedu enne Muhameden resulallah
Ešhedu enne Muhameden resulallah

Hajjea alessalah , hajjea alessalah
Hajjea alelfelah, hajjea alelfelah
Allalahu ekber, allalahu ekber
Lailahe il-lallah!

Sa zidina Starog grada pirka noćni vjetar. Na Lovcu se spremaju za pjesmu i prvi akordi nestaju u dolini. Diraju stihovi i melodije, čeliči ljubav. Stisak ruke i prvi zagrljaj. Sead zna da ne smije kasniti na sastanak. Time bi narušio famu o njegovoj urednosti i samodisciplini. Njegovi znaju za Alemu, ali sestre mu ispotiha lijepo govore o drugoj. Riješila je da mu to kaže večeras, odlučno i smjelo ne mareći za reakcije i posljedice.

-Ja se, Seade, pomalo bojim ove sreće što je došla nenadano i tiho. Mislila sam da u tvom srcu ima mjesta samo za mene, a sad vidim da se neki trude da me otjeraju odatle. Tvoje sestrice, da te ne držim u neizvjesnosti. One su sve češće kod Velme. Ja hoću znati pravu istinu. Ako ti je ona milija....

- Prekini s tim glupostima. Ne stoji ti ta bezrazložna ljubomora. Pomalo mi djeluješ smiješno. Ja sam gospodar svoga života i niko ne može donositi odluke u moje ime. Možda tebi smetaju ovi ugođaji pa želiš testirati moje strpljenje. Moje se srce peklo na žeravici više puta i ja ga ne želim nikad, ali baš nikad, stavljati na kušnju. Ja ne znam šta će nam život donijeti, vremena su sve teža i gora. Mrki su pogledi iz Srbije i rat će, upamti, zakucati i na naša vrata.

Hoću, sad i ovdje, večeras dok sam s tobom, da mi je lijepo i da ne mislim o lošim stvarima. Završetak fakulteta i ti ste mi trenutno najvažniji. Stoga, pusti da nas nose ove pjesme u beskraj modrih daljina negdje gdje ćemo opet biti skupa i sretni.

Gledala je u krošnju bagrema i šutjela. Pružila mu je ruku i on ju je prigrlio kao nešto sveto što pripada samo njemu i nikome drugom. Pitala se da li je to ta sreća o kojoj je godinama maštala.

- Djevojko u sutonu tihom/pokraj rijeke što koračaš.... tekla je melodija miljući duše mladih.

Srebrenica je tih junskih noći bila prelijepa. Kada bi utihla muzika na Lovcu, započinjali bi zvuci i pjesma iz ljetne bašte Gradske kafane. Bajkovita ambijentalnost banjske ljepotice ličila je divnom snu.

- Otkud ti, Seade, ona rečenica o ratu? Jesu li to neke tvoje pretpostavke ili vjeruješ u takav scenario? Da ti to nisi u Sarajevu nešto više saznao?- pomalo zabrinuto upitala ga je Alema.

On je pogleda odlučno i u prvi mah ne reče ništa. Lupkao je prstom po stolu i gledao prema svjetlima grada. Šta da joj odgovori? On tek sluti nevolju, ali nije nikakav prorok. Možda se kataklizma i izbjegne, volio bi da ničeg ne bude, ali..

-Ništa se ti nemoj bojati. Ako šta i bude, ti ćeš sa mnom skupa. Ne smiješ biti plašljiva. Tvoja bi me ljubav snažila i bila mi pravi svjetionik. U Hrvatskoj je već krenulo. Ne smijemo gajiti iluzije da će nas agresija mimoići. Čitao sam o tome kako su djevojke u Vijetnamskom ratu skupa sa momcima išle u akcije, previjale ranjenike i branile svoju zemlju. To nam je farz, obaveza i dužnost. Mi moramo biti spremni na sve. Ovdje, vidim, svi spavaju kao da se ništa oko nas ne dešava. Zapuhat će uragani rata i to ubrzo.

Seadove pretpostavke za kratko vrijeme pokazaše svoju opravdanost. S proljeća, skupštinske i stranačke turbulencije zaljuljaše kolo zla, a uvezeni ratni program poče sa svojom realizacijom.

Petnaestak dana prije prvih barikada, iz Sarajeva se vraćao kući. Na Pravnom fakultetu položio je predzadnji ispit i nadao se da će za mjesec diplomirati. Na Studentskoj službi, kad je prijavljivao ispit, poručiše mu posve hladno i jednostavno:

- Daj Bože da nam uskoro budeš mogao doći iz te tvoje Srebrenice!

Sead se nasmijao kiselo i sa prijateljem kolima krenuo nazad. Prvo iznenađenje ih je čekalo u Milićima. Pred autom su se ispriječila trojica lokalnih bradonja sa uperenim automatskim puškama.

- Đe ste vi, momci, tako navalili,'a? 'Ajde ti vozač otvori nam gepek, a ti do njega pokaži ličnu kartu!

- Osim rezervne gume nema ništa. Žurimo kući. Imao sam ispit pa da večeras proslavimo sa društvom.

-A tako veliš! Imate li kakvog oružja? Šta ima u Srebrenici, je li tamo još mirno?

- Bilo je prije dva dana. Valjda će tako i ostati. Nešto su se lokalni političari dogovorili.

- 'Ajte sad. I da znate, neće ni tamo još zadugo biti mirno!

Kod Kravice slična situacija. Sead podiže kroz prozor tri prsta pozdravljajući tzv. teritorijalce. Ovi im za divno čudo samo mahnuše rukom da prođu. U Srebrenici im skoro nisu vjerovali u ono što su doživjeli.

Nakon prvog egzodusa žena i djece, Sead pozva Alemu telefonom u predvečerje da se nađu na Klisi. Osjetio je u njenom glasu strah. Iz njegovih riječi zračio je razum, ali je jednako tako želio da ostane s njim.

- Alema, ja sam donio čvrstu odluku. Ja ovdje definitivno ostajem. Ti imaš dvije mogućnosti. Prva je da odeš sa ženama i djecom dalje, a druga je da ostaneš sa mnom i priključiš se pokretu otpora. Molim te, ti moraš sama donijeti odluku.

Za lijepu djevojku to je bila teška dilema. Lomila se između realnog i mogućeg. Ta dvojba nije dugo potrajala. Iste noći mu je javila da ostaje. Bio je i sretan i zabrinut istodobno. Sad će morati da brine za svoj i njen život. Ako

im je to od Boga suđeno, neka bude tako. Ta kosmička ljubav ulazila je u historiju koju će oni ispisivati.

Dva dana potom pojavi se sa očevom lovačkom puškom i pištoljem. Sead joj iznese plan po kojem su u početku morali raditi kako bi se spojili sa našim izmještenim jedinicama.

Snijeg je polahko spadao i topio se sa izbeharalih voćki. Grupa od desetak mladih osoba grabila je ka vrhu planine. Iz Jadra skrenuše lijevo, i u Skenderoviće stigoše u sumrak. U to, i okolna sela, počele su stizati prve izbjeglice iz podrinjskih mjesta. Nosili su stravične priče o granatiranju iz Srbije i prvim zločinima koje su počinile srske formacije.

Na domak Osmača spojiše se sa glavninom vojske koja je imala zadatak da uveže jedinice u ovom kraju. Na jednoj zaravni sjeli su da predahnu. Alema je osjećala kako joj topla krv struji niz tijelo. Gledala je u Seada i osjećala neki ponos što je i ona dio branilaca i što čini korisnu misiju. U staroj osnovnoj školi grijali su i sušili odjeću, te raspravljali o budućim planovima i akcijama. Alema polahko spusti glavu na Sejino rame i zaspa kao dijete. On je pokri svojim kaputom i pomilova po kosi.

Pred matičnim uredom Opštine okupljeni svatovi. Alema u bijeloj vjenčanici ispod ruku drži svog Seada i izgovara sudbonosno DA! Čestitke prijatelja i rodbine. Okićena kola i svatovi spremno čekaju mladence. Trepetljika trepetala puna bisera...odjekuje niz ulicu mladoženjinog boravišta. Znatiželjnici pljeskaju rukama i blagosiljaju.

Kratki sanak bješe baš pust. Stiglo je naređenje za pokret. Pred jednim zbjegom plač i jecaj djece. Ona silno poželje da mu ispriča šta je sanjala, ali on je zamoli da to ostavi za kasnije. Sljedećih dana se vrijeme poče popravljati. Zamirisaše livade i buknuše behari. Gora se sastajala s lišćem. Seada odrediše sa još dvojicom boraca u izvidnicu. Alema ga je pratila u stopu i nije se htjela odvajati. U blizini Biljega čula se djevojačka pjesma.

-Moj dragane, što me zaboravljaš/ ja te čekam, a ti se ne javljaš.....

Ova sjetna sevdalinka raznježi je do bola. One se ne boje rata, mislila je, ljubav i čežnja za dragim jači su od straha i granata što ih svaki dan tuku sa Tare.

- Seade, znaš li kako me je ova pjesma dojmila. Sa koliko je samo topline pjevaju. Da sam otišla negdje drugo i ja bih tako čeznula za tobom. Sad mi je i teško i lijepo uz tebe. Sad se ničega više ne bojim.

U tom momentu zrakom visoko proletje raketa upozorenja. Bio je to znak da su otkriveni i da će početi granatiranje. Par trenutaka potom zagrmješe haubice i granate počeše kasapiti stoljetne borove. Sead pokri rukama uplašenu djevojku, dok se po njemu složiše jelove grane.

***

Među sretnicima koji su preživjeli pad Srebrenice, našli su se mladi zaljubljenici, Alema i Sead. Na slobodnu teritoriju su stigli nakon petnaestodnevnog lutanja šumama.

U čuvenoj bici na Jezeru Sead je ostao bez stopala, a Alema bez šake nakon granatiranja škole i bolnice u gradu. Poslije godinu dana provedenih na području Kladnja i Živinica, skrasili su se u Americi.

Sin i kćerka odrastaju u jednoj posve drugoj sredini i kulturi. Oni zasigurno nikad neće shvatiti zašto su miris i sjenka stare lipe u Srebrenici značajni za njihove roditelje. Zašto i danas nakon toliko godina sanjaju ulice svoga grada na kojima su se sreli i zavoljeli, zbog čega im zasuze oči nad starim fotografijama iz zavičaja.

Ne mogu oni razumjeti ni sevdalinke koje zapjevaju njihovi stari kad se nađu na nekom sijelu i želju da se nakon penzionisanja zauvijek vrate u svoju Bosnu i svoj Srebrengrad.

Oproštaj od najdražih

SMRT NA MAJČINIM RUKAMA

9

Kada se prvi zadah rata, s jeseni 1991. godine nadvi nad Bosnom, sumorne kiše zebnje i neizvjesnosti brzo naseliše srebreničku kotlinu. Kod najvedrijih ljudi nestade osmijeh sa lica, i svako malo se govorilo o politici i slušale vijesti o ratnim strahotama Vukovara, i drugih stratišta bliskog nam susjedstva. Nada da će, ipak, sve brzo proći i stati agresorski pijani pir, raspršila se kao sapunični balon kada počeše prvi incidenti uvezeni iz Srbije.

- Ama, ljudi, nije ovo ništa, proći će i ove čarke, ja vam kažem. Neće vojska dati da se zarati na ovim prostorima. Treba samo pohapsiti ove iz nacionalnih stranaka, i sve će opet biti kao prije. Na kraju, da vam kažem, meni nije važno ko će vladati, ja hoću da trgujem i da svuda putujem. Kako je krenulo neću više moći ni u Tursku, ni u Rumuniju, a bogme ni u Mađarsku! - govorio je naivni švercer kahvom i farmerkama sa srebreničke pijace.

Čengija ga je začuđeno gledao i čudio se tom nepopravljivom piljarskom mentalitetu. Nije mu bilo na sabahu do prepiranja i političkog nadmetanja, pa ipak, ošinu trgovca pogledom i upita ga:

- Nego, kad tako bistriš politiku, šta misliš hoće li te četnici pitati kad dođu ovamo kojoj stranci pripadaš, ili kako ti je ime? Šta ti misliš čija je to vojska i što su skinuli petrokrake s kape?

- Sita sam ljudi politike na televiziji, pa još i na pijaci o tome da pričam. Nemojte nas zavađati sa našim komšijama. Sve to lijepo mogu riješiti Goran i Besim. Nego, dajde mi te jedne farmerice da ponesem djetetu nek proba pa ću ti platiti kad u rudniku bude plata- umiješa se besposlena domaćica sa Panađurišta.

- Nema više, kono, veresije, gotovo je. Danas je sve skuplje. Trak čaša - trak para, tako ti je sad. Vidiš li da su vremena luda. Halali, ali tako je! - uslijedi odgovor sa druge strane tezge.

Sa kesom u ruci Čengija se polahko izvlačio iz pijačne gužve dok su mu u glavi još odzvanjali pozivi trgovaca da se proba visočka pršuta i slušaju nesuvisla politička razmišljanja. Pred oči mu ponovo izađe slika razrušenih slavonskih sela i riječi jednog tamošnjeg komadanta. Prolazile su kroz misao i iznova rotirale ne dajući trenutak zaborava.

-Prodajte kravicu i kupite puškicu!

-Čovjek dobro govori- mislio je- ovdje se treba organizovati i pripremiti za najgore. Narod je raspamećen i razjedinjen. Neko ih treba povesti. Srbi su dobili naoružanje, i već se ustrojavaju, a mi čekamo. Neće nam sloboda pasti s neba sama.

Putem do kuće sretao je zamišljene ljude. Sjetio se komšije Rame i jutarnjih odlazaka na posao kad je sa njegovog radija slušao urlike mintigaša po Srbiji i Miloševićeve prijetnje ratom. Znao je da se kosovski scenario priprema i Bosni.

Muamer je, nadimak Čengija, dobio još u djetinstvu, po svom prezimenu. Bio je sitno, ali veoma vrijedno dijete. Poticao je iz ugledne vjerničke i gradske porodice. Nakon završene škole zaposlio se i ubrzo oženio. Vodio je uredan i skroman porodični život. Za one koji su ga bolje poznavali, on je bio hairli evlad, i momak za uzor bez ijednog poroka.

Na otvaranju Petričke džamije odisao je radošću što se Božija kuća našla i u ovom velikom naselju. U novom odijelu zbijao se u safove i molio Najvećeg da nas obdari razumom i spasi od zla koje nam je sve više prijetilo. U jednom razgovoru sa svojim prijateljem, inicirao je ideju samoorganizovanja. Malo ko je htio povjerovati u njegove riječi.

- Mi moramo već jednom otvoriti oči. Rat će sigurno doći i do nas. Ako nas zatekne ovako nespremne mi smo gotovi. Od nas neće biti ništa. Sad su nam preče puške i municija, od regala i zamrzivača. Pa mi smo prvi na udaru preko Drine!

-De, Čengija, ne paniči. Ovdje rata neće biti. Naši će se političari dogovoriti i sve će se brzo riješiti. Šta si se prepo. Nego, trebamo se svi okupiti oko stranke i biti jedinstveni- uvjeravao ga je jedan mladi aktivista iz komšiluka.

***

Surove su srebreničke zime. Žestoki mrazevi i čisti zrak, nisu davali šansu nikakvim epidemijama. Uprkos svemu, ovdje se redovno morala odležati gripa. Pucketala je bukovina u pećima i bubnjala nekim sjetnim notama. Čengija je ležao na krevetu i gledao postnovogodišnji program.

- Vidi, majko, oni se vesele i ljube, a ne znaju šta nam se sprema. Daj Bože da ništa ne bude i da ja budem u krivu, ali, upamti, i kod nas će se brzo zaratiti. Bit će ovo naše krvavo proljeće!

Mati je sjedila pored njega i plela čarape. Ponekad bi pogled bacila na prozor da vidi kako se unučad sanka niz cestu. Mislila je i znala isto kao i sin, no željela je na neki način da odagna te crne slutnje koje nisu izlazile iz njegove glave. Pokušala je malo optimizma unijeti u njihov razgovor.

- Možda, sine, nije sve tako crno kao što ti misliš. Daće Bog da se sve ovo smiri i da rat mimoiđe naš kraj. Eto, ja noćas sanjam, hajrimšalah, ko ljudi izašli u čaršiju i vesele se jer je postignut dogovor da se narodi pomire i da sve bude kao prije. Odnekud ide naš Atan i nosi neku novu zastavu Bosne i maše njome, a masa mu aplaudira. Nekakav pomali ćelavi čovjek izašao za binu pa viče narodu da se raziđe, da će sve biti kako treba, te da će prestati mržnja i svađe. A meni milo pa sva sretna potrčala kući da ti to ispričam.

- Kamo sreće da je tako i na javi, majko, ali to je samo san. Ne vidim ja nikakav selamet za ovaj naš narod. Čuo sam da se neki iz čaršije već spremaju da napuste Srebrenicu. Krenu li viđeniji ljudi, krenut će za njima i ostali mahluk.

-To su samo nagađanja. Ne vjerujem da će šta od toga biti.

-Znam, majko, ali čim se nešto priča, ili je bilo, ili će biti.

Početkom marta 1992. godine počeše se pomalo topiti snjegovi. Doboši rata već su tutnjali Bosnom. Noćna puškarenja postajala su sve češća. Izvjesnost sukoba bila je naša realnost.

- Muamere, sine, trebali bi negdje izmjestiti djecu i snahu. Evo svi svoju nejač odvode prema sigurnijim mjestima. Ti, razmisli, vidi kud će ostali narod pa i ti s njima!- upozori ga mati.

Kroz nekoliko dana on se oprosti sa porodicom, poljubi dječicu i na rastanku pusti suzu za njima. Nije znao, no slutio je, da je to njihov vječni rastanak, i da ih nikad više neće vidjeti. Dugo je mahao i trčao za kamionom koji je nestajao u jutarnjoj proljetnoj izmaglici.

- Lijepi moji, da li će vas babo ikad više vidjeti? Daj Bože da se nekad sretnemo. Ja ostajem ovdje do zadnjeg, i branit ću svoje ognjište!

Danima ništa nije znao za svoje. Čaršija se uskoro poče prazniti. Sa daidžama, rođacima i komšijama, izmjesti se na Stari grad. Noću bi silazili do kuća, a onda se vraćali na Konjsku vodu gdje je bilo zborno mjesto. Maloj jedinici pridruživali su se momci i ljudi iz drugih krajeva grada. Naoružanja je bilo posve malo.

Odmicala je druga polovina aprila. Sa tek izbeharalih džanarika i šeftelija, cijedio se mokri snijeg. Iz Karšije i Visova glasale su se ptice navješćujući skori dolazak ljepših proljetnih dana. Petrička ulica bila je skoro potpuno prazna. Jutros je uz potok stigao Azem, konobar iz Tokoljaka i dostavio nešto sanitetskog materijala. Donio je vijesti o upadu arkanovaca u grad i paljenju bošnjačkih kuća. Sad su se plamenovi vidjeli i sa Bedema.

Iza podneva iz pravca Kamena počeše odjekivati minobacački projektili. Granate su padale neselektivno i izazivale velike detonacije.

- Ova je dobro podbacila. Svaka im takva bila. Mislim da oni i ne znaju upotrebljavati to oružije- objašnjavao je Mirso Hajdarov.

- Eh, da mi je jedna granata od osamdeset milimetara. Pravo među gamad da ih sve rastjeram. Da smo imali pametne političare, mogli smo u našim fabrikama proizvoditi granate i minobacače. Ovako, moramo ih čekati na puškomet. - sjetno je podvukao Meho.

Tek što se smiri granatiranje, krenu pješadijska paljba i spodobe u maskiranim uniformama krenuše prema prvim petričkim kućama. Dim i plamenovi lizali su krovove dok se poveća grupa zlikovaca počela penjati prema Starom gradu.

- Predajte se, Turci, nemate nikakve šanse, 'ajde bacite oružje! Čengija, 'ajde siđi da vidiš kako ti gori kuća!- dozivali su banditi.

Samo što umukoše povici, ispod Bedema zaštektaše strojnice i kiša metaka nagna napadače u bijeg. Nisu se nadali ovakvom dočeku. Trčali su i bježali glavom bez obzira.

- Sunce im muslimansko otkud im oružje. Rekli ste da se oni boje i da nemaju ništa. Vi ste bre, najveći lažovi!- derao se srbijanski plaćenik na lokalne nitkove.

Na svaki pucanj lajanjem je odgovarao Mevkin pas. Čengija se bješe spustio blizu svoje kuće i vatrom prašio po neprijatelju, koji je izmicao prema Bojni.

- Nećete dušmani sići na Klisu. Ima nas još koji smo ostali da se nosimo s vama. Nikad nećemo pred ćafirima uzmicati! - šaputao je.

- Ćele, sagni se, tako će te pogoditi. Puno si se otkrio!- upozoravali su ga saborci.

Nažalost, nije ih čuo. Gledao je prema kući podigavši pušku u zrak. U jednom trenutku čuo se pucanj i osjetio je kako topla krv šiknu iz njegove košulje.

Uhvatio se rukama za mjesto ranjavanja i okrenuo se prema zidinama. Borci su ga donijeli do prvih kuća na Gradu gdje su mu Azem i majka Zejneba zamotali ranu. Tražio je vodu.

- Mama, ovo nije moj kraj. Ako ću biti šehid ne žalim. Reci mojoj djeci kako im je babo, braneći Bosnu i Srebrenicu, poginuo. Nemoj plakati. Učite mi Fatihe i neka moji saborci nastave bitku do kraja.

Ležao je mirno u majčinom krilu. Htio je još nešto da kaže, a onda se zakašlj'o, pogledao prema njoj, i spustio kapke. Umro je na majčinim rukama. Hrabra žena je gledala u sina i tiho učila. Milovala je kovrdžavu kosu kao nekad davno kad je bio dječak. Skamenjeni zagrljaj nad mrtvim tijelom sina, vječnost je epopeje mladog čovjeka koji je ljubio svoj din, dom i svoju Srebrenicu.

***

Davno su minule ratne godine. Nad Srebrenicom povrh stare citadele, pod zelenom humkom počiva tijelo mladića koji se prvi suprostavio agresoru.
Njegova saburli majka živi sa uspomenama na sina šehida, o kojem vjetrovi nose priču za nezaborav. Na ponos onih koji su ga poznavali i voljeli.

PROHUJALO SA VJETRIMA RATA

10

S početka maja, kad buknu trave i gora se sa listom sastane, Srebrenica kao u treptaju postane veliki divni vrt, ogledalo boja i beskraj ljepote što budi i miluje duše mladih. Gradom najljepših balkona i najraznovrsnijeg cvijeća, usplamti svjetlost, nur dozvane sreće i blagostanja. Sve postane kao stih pjesme. Zaigra nemir u njedrima, a talasi Gubera ponesu melodiju negdje daleko u beskraj daljina i uspomena.

Mirno su tekle sedamdesete godine i sve se činilo da životnoj bajci nikad neće doći kraj. Mladi gimnazijalac Hasko se vraćao sa popodnevnog treninga. Bio je veliki talenat i fudbalski dragulj. Svi su mu predviđali blistavu karijeru. Otac je stalno isticao kako mora biti najbolji učenik, a sve ostalo može doći usput. Nije volio pretjerane sugestije pa su ga ti brižni savjeti počeli pomalo nervirati. Majci se činilo kako se posljednjih mjeseci promijenio i nekako postao drčniji i grublji. Znala je da je to svojstveno dobu kroz koje prolazi, no baš takvim promjenama se nije nadala.

- Opet nekud žuriš. Odmori se malo, a za čaršiju nikad nije kasno. Da se ti to meni nisi zaljubio, ha?

- Proljeće je, majko, vrijeme izlazaka. Možda se i meni dogodila ljubav. Ne brini, nisam ja još razlog visokim telefonskim računima. To ne znači da neću biti!- kroz smijeh bi pojašnjavao razlog svog neobičnog ponašanja.

Pred kućom su se već okupila djeca iz komšiluka. Nedostajao im je još jedan igrač za utakmicu.

- Hasko, mogao si s nama odigrati jednu partiju na male golove. S tobom bi to bilo zanimljivije. Sutra smo zakazali utakmicu sa Petričanima na Misirlijama.

- Baš uvijek nađete da me zovete kad hoću da izađem. Hajde, odigrat ću, ali samo jedno poluvrijeme. Sutra ću vam pomoći da pobijedimo.

Radost ulice dostizala je svoj vrhunac. Sa Bojne je pirkao topli lahor. Noć je pomalo grlila gradske ulice. Iznenađenja nije bilo. Pod starom vrbom u gradskom parku čekalo ga je njegovo prvo gledanje Elma. Bila je par godina mlađa od Haska i pohađala je prvi razred gimnazije. O njihovoj ljubavi već je pričala čitava škola. Plavokoso djevojče davalo je izraz nježnosti i potrebne ženstvenosti. Na prošlogodišnjoj novogodišnjoj zabavi otkrila mu je svoje osjećaje. Voljela je poeziju i često bi mu čitala napisane stihove. Imala je naglašenu romantičarsku crtu i pomalo živjela u svijetu likova iz đačke lektire.

Hasku je imponovala ta lirska sklonost svoje izabranice pa bi se i sam topio u milozvučju njenih stihova. Znao je da su baš njemu posvećeni. Dok joj je držao ruke i prinosio svom licu, osjećao je kako joj pulsira radost i uzbuđeno srce.

- Znaš, Hasko, meni je ovo sve nestvarno lijepo. Sad svi znaju za nas i neka je tako. Neki dan nas je vidio i moj razrednik pa me na času zadirkivao. Malo sam se zacrvenjela, ali prošlo je. Čini mi se da mi većina cura iz razreda zavidi. Ja se pravim da to ne primjećujem. Meni je važno samo da sam s tobom.

Neka ovo što duže traje. Prošle nedjelje dok si igrao utakmicu, ja sam strahovala da se ne povrijediš.

- Mislim da sam neki dan u sali osjetio bol u koljenu. Ne znam da li ću na velikom terenu moći izdržati do kraja. Znaš, Elma, razmišljao sam o toj sportskoj medicini. Mislim da me ta nauka općenito zanima. Razgovarao sam sa rođakom koji je već priznat ljekar, i on me podstiče da obavezno to studiram.

- Moj budući doktor, ha, ha, ha...a ja bih, vidiš, više voljela studirati književnost. Nekako mi je taj poziv kreativniji, mada sebe ne vidim u razredu i sa kredom. Voljela bih da budemo, opet, u istom gradu.

Iz ljetne bašte Gradske kafane išli su prvi muzički akordi. Neka sjetna melodija dirala je emocije i ugođaj činila kompletni

- Znaš li, Hasko, na šta me podsjeća ova muzika?

- Meni se čini da sam je negdje čuo, ali ne znam gdje i kad.

- Ovo mi liči na muziku iz filma Let kondora. A opet, nekako ima drugačiju završnicu.

- Važno je da je lijepa. I nije važno ko je pjeva. Nego, mogli smo mi malo prošetati.

- A zar nam nije ovako ljepše. Nigdje mi se ne ide iz tvog zagrljaja. Znaš da sam i svojima rekla za tebe.

- I?

- Šta, i? I je veznik, ha, ha, ha...

- Elma, ti si luckasta. Dobro, vratit ću ti ovo da znaš.

- Vidi ga, odmah se naljutio, a ja se samo šalila. Pa ništa, mama se nije iznenadila, kaže da si fin i od dobrih roditelja. Dobrog gradskog soja.

- A otac?

- On je šutio i samo rekao da smo mi još mladi za neku ozbiljniju vezu. Ne može još da shvati da sam ja prestala biti njegova djevojčica i da rastem.

- Elma?

- Molim Hasko!

- Uz ovu smo melodiju prvi put zaplesali na igranci! Sjećaš li se? U holu naše škole svirali su "Fendi". U bijeloj haljini ličila si na pahuljicu. Taj momenat kad sam te pozvao na ples nosit ću vječno u srcu.

- Bila sam uzbuđena i samo sam čekala da mi priđeš. Bojala sam se i strahovala da ne izvedeš neku drugu.

***

Prolazile su godine mladosti. Hasko je završio školu i polazio na fakultet.

Čekao ga je novi svijet, izazovi i vreva velikoga grada. Sarajevo je prihvatilo momka željnog znanja i dokazivanja. Iza njega su ostajale godine zavičajne sreće i ljubav kojoj se uvijek vraćao mislima i snovima. Elma je u početku osjećala prazninu, no kad je stiglo njegovo prvo pismo, silno se obradovala i čitala ga po nekoliko puta dnevno. Voljela je ta pisma više od telefonskih poziva. Živjela je za dan kad će u svom poštanskom sandučetu ugledati pošiljku i pročitati dobro poznata slova. Za praznike, kada je Hasko dolazio kući, na "Lovcu" joj je uz piće pričao o predavanjima, novim profesorima i vježbama koje su joj se u trenutku činile strašnim.

- Ne znam da li bih to mogla gledati. Da sam sa tobom lakše bih to sve podnijela. Poezija je, ipak, moj svijet.

- Bit će bolje ako sutra postanemo kolege. Bijeli mantil i slušalice. Doktor Hasko i doktorica Elma. Zar to neće lijepo zvučati?

Tri godine prođoše brzo. Elma je završila gimnaziju i stajala pred dilemom šta dalje. Roditelji su insistirali da i ona upiše medicinu. Majka joj je imala sestru u Tuzli pa bi se, smatrali su, lakše snalazila nego u Sarajevu. Snovi da će skupa studirati raspršiše se kao mjehurići. Uzalud su bila odbijanja.

- Ovo će nas, Hasko, udaljiti potpuno. Ti bi mi bio velika podrška, a kako ću sad?- žalila mu se Elma tražeći riječi utjehe.

Premda blago razočaran, on ju je uvjerio da ništa neće stati na put njihovoj sreći.

- Ništa nije daleko, Elma, kad se neko voli. Doći ću ja tebi u Tuzlu, a ti mene posjeti u Sarajevu. Pa tako ćemo se više zaželjeti.

Brisao joj je suze i tješio je. Tražio je riječi koje će vratiti onaj poznati sjaj u njenim lijepim očima. Njihova ljubavna idila prvi put je stavljena na kušnju. Elma je prestala pisati poeziju i totalno se posvetila medicini. Sa Haskom bi znala dugo raspravljati o nekom problemu vezanom za struku. Bili su to dijalozi koji su vrvjeli od medicinske terminologije. Ljeti su se vraćali u svoj grad i kovali planove o budućem životu što ih je čekao sa svim izazovima i dražima.

- Kad ti uskoro diplomiraš dolazit ću kod tebe na praksu. Možda još nešto naučim od mog stručnjaka- govorila bi mu umiljato i ljubila pomalo snene oči.

Godine lepršavog života ulazile su u svoj finiš. Kada je Hasko diplomirao čaršija je danima pričala kako je u svom čovjeku dobila stručnjaka i jednog od najboljih studenata medicine. Još dok mu i cura završi, bit će divan ljekarski par. Na putu njihove sreće se više ništa nije moglo ispriječiti.

Samo nekoliko godina nakon Haskovog okončanja studija, roditelji upriličiše do tada nezapamćenu svadbu svom jedincu. Veselje je trajalo dva dana. U međuvremenu Elma je diplomirala i dobila posao u Domu zdravlja. Tih i neusiljen život dvoje mladih ljudi punih ambicija bio je uzor mnogim budućim parovima. Oni su bili paradigma ljubavi, uspješnosti i svega naprednog što mladi ljudi mogu simbolisati. Usavršavanje i nadogradnja bili su novi zacrtani cilj koji su mladenci u relativno kratkom vremenu dosegli. Specijalista Hasko postade jedan od najpouzdanijih liječnika u gradu. Kada za neko vrijeme u njihovoj kući zaplaka muško dijete, radost zasija svom snagom u srcu mladih supružnika. Toplo roditeljsko gnijezdo zračilo je srećom kojoj se nije nazirao kraj. Hasko je često govorio Elmi kako se boji da ovo blagostanje neće potrajati dugo. Čitao je novine i zabrinuto mahao glavom.

- Elma, ovo se neće dobro završiti. Čekaju nas teški dani i čini se, pravi egzodus. Vjetrovi rata su zapuhali preko Drine. Upamti, neće ni nas zaobići. Mi smo ovdje prvi na udaru. Sprema nam se najgori scenario.

- Možda će se, ipak, naći neko razumno rješenje. Bude li drugačije mi moramo tražiti kakvo mirnije utočište- utješno je uzvraćala Elma.

- Moje je da ostanem ovdje. Ako se i zarati ljekari će biti neophodni. Čitala si Hemingveja, Remarka, Kronina i druge. Etika to od nas zahtijeva.

- Ja te shvaćam, Hasko, ali ja ne smijem ostati sa malim djetetom!

Već sa prvim nemirima i incidentima u nekim drinskim opštinama, mladi ljekarski par napusti Srebrenicu. Novo utočište nađoše u Gradu soli. Buktinja rata ubrzo je zahvatila i ovu destinaciju. Opća pometnja i život pun straha razdirao je narod nepripremljen za rat. Elma i Hasko su na više lokacija šireg tuzlanskog područja pružali svoje liječničke usluge i zbrinjavali ranjenike. On je osobito bio ganut vijestima iz Srebrenice gdje je bio manjak ljekara, lijekova i sanitetskog materijala. Bilo je to vrijeme kad je Srebrenica preživljavala najteže trenutke.

- Volio bih, Elma da sam tamo, među našim ljudima da pomognem koliko mogu. Ovdje smo svima na teretu i niko nam se ne raduje. Teško mi pada ova daljina i sve ove vijesti. Ako me pozovu da krenem u Srebrenicu neću se puno dvoumiti. Shvati, mene srce vuče tamo pa šta god se desilo sa mnom.

Na poziv nije čekao dugo. Noć prije nego će krenuti, poljubio je sina, a ženi rekao da ga rano probudi. Uzalud je pitala zašto i gdje ide. Nije joj htio odgovoriti. Riječi, da ide na kraći zadatak i da će se brzo vratiti, nisu bile dovoljne. Tada je po prvi put u njegovim očima ugledala suze. U sami osvit krenuo je vojnom kampanjolom ka heliodromu.
Dugo se osvrtao za ženom i govorio:

- Idi, nazad u stan, a ja....ja ću se možda vratiti. Čuvaj nam Jasmina.

***

Hasko se više nikad nije vratio. Helikopter kojim se sa grupom kolega i boraca prebacivao prema Srebrenici, srušen je neprijateljskom vatrom iznad Žepe. Ukopan je u Srebrenici u blizini rodne kuće. Vrlog doktora oplakao je cijeli grad.

Elma je ubrzo promijenila mjesto boravka i udala se za drugog čovjeka.

Minulo je još mnogo godina. Na humkama ubijenih Srebreničana skamenjena šutnja vremena. Sve je prohujalo sa vjetrima rata.

Umrla je ljubav i godine isprazne varljive sreće. Za one kojih više nema i nije važno je li ona samo laž, varka, ili priča koju nećemo nikad razumjeti.

Mjesto planetarnog zločina

U ESEDOVOJ BRIJAČNICI

11

Teške su i surove zime u srebrenom gradu. Snježna bjelina parališe dolinu, a led okuje vode i umrtvi svaku pomisao na aktivan život. Danima sipe kristalne pahulje na radost djetinjstva što se ranih sedamdesetih činilo ljepšim nego u pričama iz školske lektire.

Dugo i sporo je svanjavalo. Mirhatov otac slušao je na radiju vremensku prognozu, a mati zabrinuto pitala da li će biti raščišćen put do Jadra. Grupa promrzlih radnika čekala je na Klisi autobus što ih je trebao odvesti do industrijske zone. Pušili su i kašljali gledajući u nebo koje nije imalo milosti. Krajevi ceste skoro se nisu mogli razaznati od snijega.

- Ama ljudi da se mi vratimo kućama, nema od našeg posla danas ništa!- predloži Selman.

- Bilo je i gorih dana pa smo nekako stizali do radnog mjesta. Ja sam zato da još malo sačekamo- uzvrati Safet.

- Evo, čuje se neki zvuk, nešto se mora dogoditi.

Razgrnut će i ovaj put. To nam je žila kukavica!- optimistično zaključiše Ake i Nedžad.

Iz Atifove bašče čuli su se dječiji vrisci. Kolona đaka se provikivala navještujući bolji dan.

- Prošla voza, hej! Ljudi prošla voza!

Bio je to pouzdan znak da je grtalica omogućila nesmetano odvijanje saobraćaja. Na čelu petričke djece bio je stariji đak Šemso P. Cencej. Nadimak je dobio u petom razredu od Malika, po liku iz jedne priče slovenačkog autora. Dobroćudni Cencej se voljom lošijeg uspjeha nevoljko našao u razredu mlađih dječaka, ali nikoga nije ugrožavao premda je fizički bio najsnažniji.

- Kad se vratim iz škole odmah ću na plazu. Podmazao sam rodle lojem. Od Sijine kuće do Klise niko me neće zaustaviti. Niko neće biti brži!- radovao se Šemso.

Sa torbom punom drva niz padine Staroga grada prema čaršiji spuštao se brico Esed. U staru, ali ugodno toplu i mirišljivu radnju, navraćali su mnogi ljudi različitih zanimanja i profila, i tu otvarali dijalog o raznim temama iz svih oblasti života. Najživlje je bilo ponedjeljkom kad je u Srebrenici bio pijačni dan.

Esed je bio jedan od trojice gradskih frizera. Tih, uljudan i skroman čovjek, radio je svoj posao bez hile, žurbe i srkleta. Svaku mušteriju je nastojao temeljito da

ošiša i obrije. Imao je jednu stariju, pomalo izlizanu svesku, u koju je upisivao imena mušterija- dužnika, koji nisu mogli odmah platiti uslugu, nego su to činili onaj dan kad prime platu.

- Majstore, danas će mali doći da se ošiša. Upiši ti u svesku pa ću ja doći za koji dan!- uljudno bi zamolio Mirhatov otac.

- Ne sikiraj se, komšo, samo neka dođe!- poručivao bi brico i žurno grabio prema svom odredištu.

Na vrata sjećanja zvone godine prošlosti. Dječak Mirhat je čekao u radnji da dođe na red za šišanje. Pomalo zagušljivi enterijer i dim ljutog duhana nije nikome smetao. Na stolu su obavezno bile po jedne dnevne i ilustrovane novine, pa su mušterije mogle da prekrate vrijeme čekanja čitajući.

Na poluotvorena vrata proviri kosmat i neobrijan čovjek. Gledao je po radnji, a onda nabravši bore, poruči majstoru.

- Navratit ću ja, Esedaga, kasnije, za jedan sat, pa me imaj u vidu. Sad je malo gužva pa da ne čekam.

- Od volje ti, kako god hoćeš. Nikome ja red ne mogu držati. Kako ko dođe, tako će i biti rađen! - uzvraćao bi brico.

Pred dječakom je bila još jedna mušterija. Gledao je u razglednicu zakačenu za ogledalo koja je pokazivla lijepa bedra neke glumice u kupaćem kostimu na jednoj plaži.

- Šta je, Salihovac? Je li dobra ona na razglednici?- upitao je iznenađenog dječaka.

Posramljeni momčić se osmjehnuo i malo zacrvenio.. U njega su gledale još dvije mušterije.

- Hajde, nemoj da se stidiš! Babo ti nije bio takav u tvojim godinama. Ih, koji je to alčak bio!- kroz smijeh je razvlačio brkati nepoznati čovjek.

Mirhatu su posebno zanimljivi bili mali sapunčići četvrstatog oblika, složeni na visećoj polici u kupu. Čudilo ga je zašto majstor dugo i temeljito sapunja bradu svojih mušterija. Činilo mu se da bi to mogao brže uraditi. Volio je zvuk i škljocanje mašinice za šišanje koja nije čupala.

- Dobro sapunjanje je pola brijanja, govorio je majstor čitajući mu misli.

- Bogati, Habibe, je li ti onaj najstariji sin još u Njemačkoj?- obrati se Esed mušteriji mašući bijelom krpom ispred lica da se brže osuši kolonjska voda.

- Jeste, još je gore u tom Hanoveru. Dolazio je ljetos i donio ne selo novina iz Njemačke, a i ovih naših. Zatekao jedan dan Dervu kod goveda kako bajagi čita stare novine.

Poselamio se on s njim lijepo i pitao ga šta to čita, te kakve su prilike u svijetu? Ponudi mu cigaru sa bijelim filterom, a đedo Dervo se ibreti, okreće onu cigaru pa kad zapali udahnu punim plućima, a oči mu zasijaše nekako čudno.

- Dobre ti, sinak, ove cigare. Neke gospodske. Ama, daj ti meni onijeh jeftinijih, žao mi je da se trošiš. Nego, vidim u novinama jope' Amerika i Rusija mrko gledaju je'ni u druge. Kažu da je to nakav hla'ni rat. Evo Tito bio u Indiji kod Indire. Mudra je 'on glava, ja što tebi kažem.

Dervo je, zapravo čitao novine od prije nekoliko godina. Donio mu ih moj Smail kad je ranije dolazio kući. On je zahvaljujući tim novinama i dalje mislio da je Tito u Indiji. Ko starost. Hoda za govedima po Tokoljačkom brdu i priča čobanima o onom ratu, a oni mu se smiju i viču da je pomatuho.

- Nema više, Dervo, rata, a neće ga ni biti! Kakav rat. To je nekad davno bilo!

- Čekajte, đeco, dok se lile popale po Blažijevićima i Tara počne da gori!-upozoravao ih je starina, no oni nisu ništa shvaćali.

- Hajde, momčino, sad si ti na redu. Kako ćemo? Hoćemo li 'nako, đački?

- Pa, sa svih strana pomalo!

- Dobro, dobro... samo se ti namjesti. A, reci mi, je li ono ti umiješ da zapjevaš, ha?

Mirhatu nekako bi neprijatno pred ljudima o tome pričati. Bojao se da će odmah tražiti da im pjeva. Pa, ipak, morade priznati da u tome ima istine.

- Pa, nekad pomalo i zapjevam... tako, više u društvu.

- Neka, neka... lijepo je svašta znati. Ni to ne umije svako i da hoće.

Đačka frizura u žargonu je značila šišanje do kože sa tek malo ostavljene kose na vrhu glave.

- Hajd', nazdravlje!
- Majstore, otac je rekao da upišeš u svesku pa će on platiti kad dođe na brijanje.
- Sve je uredu. Hajde ti i poselami oca!

***

Mnogo godina poslije, Mirhat je u Esedovoj brijačnici čekao na red za šišanje. Nad gradom su se već bili nadvili oblaci rata. Ljudi su posvuda pričali o politici i gledanju sjednica noću putem televizije. Majstor je upravo sapunicom omekšavao bradu srpskog predvodnika Pekića. Pošto u Srebrenici nije bilo srpskih frizera, redovno je dolazio kod Eseda, ali i da usput ispita kakvo je raspoloženje među Bošnjacima. Pored Mirhata na šišanje je čekao još jedan čovjek, iz Pusmulića.

- Pekiću, šta se ovo dešava i na šta će izaći sve ovo? Priča se da su neki ljudi sa kokardama viđeni oko Jasenove i Podravanja.

- Nisu to kokarde, to su obilježja srpske vojske iz ranijih vremena. Ne bi trebalo da vam to smeta. Nema nikakvih paravojnih vježbi. Mi se jedino odazivamo na poziv JNA. Što je drugi napuštaju, ne znam. Mi joj još vjerujemo? Mislim da se sve ovo može riješiti razgovorom. Problem je kod vas što nećete da ostanete u Jugoslaviji sa nama. Brzo bi se mi mogli dogovoriti.

- Utiči i ti, Pekiću, na tim sjednicama da se ovo smiri i da ovdje ne bude rata!

Ustao je sa stolice, platio i pogledao Večernje novine i ironično dodao:

- Imate medije, svaka vam čast. Vi kao da još živite u Titovom vremenu. Nema toga više. Ne odlučujem ja o ratu i miru. Samo da znate, ovo će biti srpska zemlja. Ja sad odoh, a vi gledajte šta ćete!

Majstor je zabrinuto othuknuo. Dok je šišao sljedeću mušteriju skoro da ništa nije govorio. Tek na kraju stresajući kosu sa zaštitnog ogrtača, kao za sebe provuče:

- Neće ovo ljudi na dobro, upamtite! Koga sam ja danas brijao? Oni hoće rat i to je jasno kao bijeli dan. Nemamo mi šta s njima dalje razgovarati i pregovarati.

***

Samo par mjeseci potom četnički sljedbenici napali su Srebrenicu. Sa hiljadama ubijenih Bošnjaka, otišao je i plemenuti brico, čovjek od lijepog eglena i finih manira.

U divljačkom i rušilačkom naletu sa cijelom zanatskom ulicom Gornje čaršije, nestala je i njegova radnja u koju su ljudi svraćali da se urede, ali i da popričaju o svemu što je okrutni život pod ovim nebosvodom nosio u sebi. Sva naša sjećanja na divni život u srebrenoj dolini razapeta su nad nijemom provalijom uspomena koje ćemo teško ikad dozvati. Jedan od simbola Srebrenice, Esed brico, u dolini šehida sa svojom sabraćom konačno je našao smiraj.

U njegovoj brijačnici ostao je neispisan roman o mnogim sudbinama i događajima iz života koji nismo stigli živjeti.

ZAGRLJAJ KURJAKA

12

Kada se kraj ljeta još blagim sunčanim snopljem nasmiješi ranojesenjim septembarskim darovima zrelih rumenih jabuka, i kada se u obilju i bogatstvu prirode začuje djevojačka pjesma beračica, onda se i žarkom neopisivom milinom život u rustikalnom krajoliku čini ljepšim od vrča dženetskog slašća. Ugođaju takvog ambijenta nije mogao odoljeti ni stasiti, tek zamomčeni Omer iz Hranče, dok je sa korita očeve stupe u bokal sipao prve litre jabukove šire, tjerajući od mednog soka nasrtljive osice. Otac, već zrelih godina, pripremao je kalajisane kazane za pekmez i požurivao ženu da pripremi tikve koje će potom ubaciti u ključali kotlić.

Još jučer svršeni osnovac razmišljao je o prvom danu škole u srebreničkoj gimnaziji gdje se upisao na nagovor prijatelja Džeme iz Bratunca. Sa amidžom je sređivao pušnicu i ubacivao prve ljese šljive požegače, koje su te 1974. godine rodile kao rijetko kada. Bilo ga je malo strah nove sredine i kako će ga prihvatiti varoška djeca. Htio je o toj temi da priča, ali amidža je nevoljko odmahivao rukom požurujući ga da podloži vatru i pripremi nove vreće.

- Ama, bratiću, ništa se ti ne brini, bit će tu još djece iz Bratunca s kojima si ti iš'o u školu. A kasnije, kad se za mjesec-dva upoznaš i sa drugima đacima, bit će ti ko da si ih poznavao uvijek. Nego, pogledaj tu vatru da se ne ugasi.

- Nisam ja, znaš i sam, bio neki učenik u osnovnoj školi, a gore su, kažu, veoma oštri profesori i nikome ne praštaju.Teška je to škola, moj amidža. Eno, ona Zlatija što joj je kuća kod igrališta, propala u drugom razredu. A pričala je neki dan kako je od svih najbolje znala na popravnom. Položila matematiku, ali je neki Crnogorac oborio iz historije. A možda je to samo njeno opravdanje za neuspjeh.

Poslom zaokupljeni čovjek smijao se neopravdanom strahu svog bratića pokušavajući ga osloboditi treme i predrasuda o srebreničkoj gimnaziji.

- Ništa se ti nemoj plašiti. Kad sutra sjedneš na lokalni autobus i stigneš u školu, odmah se upoznaj sa nekim ko će ti izgledati fin i neće te ružno gledati.

I zapamti ovo, Omćo, od prvog dana počni učiti i neće biti problema!

Noć prije polaska u školu Omer je sanjao kako mu pred školom u dvorištu prilazi neki dječak s nožem u ruci i vitla zrakom. S vrata škole derala se oniža profesorica pozivajući ga u razred..

- Boki, baci to i odmah kod direktora!

Jutro prvog ponedjeljka u septembru nagovještavalo je vedar i topao dan. Mladi srednjoškolac se silno obradova kad na autobuskoj stanici u Bratuncu ugleda društvo iz osnovne škole. Na prva vrata tiskali su se Džemo, Kasim, Mujko, Žutkan, Elma, Fahreta, Suada....Prepoznao je i neke starije učenike koji su se odmah razgalamili u autobusu nazivajući ih fazanima. Predstavljali su pojedine profesore kao ljudoždere i dodatno podgrijavali atmosferu napetosti kod izbezumljenih i dovoljno isprepadanih đaka.

- Joj kad vam dođe istoričar Veljko na čas, ili srbista Izet, tada ste najebali pravo! - ironizirao je cinično i dobacivao maturant Milislav Degonić.

Autobus brzo napuniše radnici. Na kraju se začu i pjesma i prvi dimovi cigareta pomiješaše se sa smradom nafte. Uzalud je kondukter upozoravao đake da ne puše. Neki putnici su već tražili kese za povraćanje.

U prepunom dvorištu učenik Omer se osjećao usamljeno i bojao se da se neće snaći i krenuti kud ne treba. Pratio je Džemu i za njim, nakon školskog zvona, ušao u školu. Sva mjesta su već bila popunjena i on sjede pored krupnog dječaka koji mu je samo kratko rekao:

- Zovi me Nuki.

Ti prvi srednjoškolski dani činili su mu se kao bajka. Razrednica Ljubica imala je strpljenja i činila sve da se novi đaci brže priviknu na ambijent i obaveze koje su im stajale na putu četverogodišnjeg školovanja.

Za mjesec dana svi su se već dobro poznavali. Na času fizičkog vaspitanja dok su igrali fudbal, Omer se sudari sa Bokanom, učenikom koji je imao brata u trećem razredu. Ljut kao ris, Boki mu potrča kao da će ga udariti, no, na kraju, za glavu višeg dječaka samo stegnu čvrsto za ruku i procijedi.

- Pazi, Boki ne prašta nikom!

Omćo ga je hladno pogledao, a drugi đaci su zaustavili dalje nagurivanje. Autoritativni profesor pozvao ih je na razgovor i nakon časa zaprijetio da se takvo što više ne smije dogoditi.

Omer je spadao u red tihih i nenemetljivih učenika. Provlačio se nekako sa dobrim uspjehom, no godina nikad nije dolazila u pitanje.

Tri godine prođoše u trenu i on se tog ljeta spremao za najljepši, četvrti, završni razred.

Sa jaranima Džemom i Kasimom ljetovao je na Drini. I dok su se jarani kupali, iz pravca Ljubovijskog mosta naišao je Bokan sa još dvojicom nepoznatih momaka. Cerekao se i karakteristično kezio prema Omći koji je tek spustio neku knjigu koju je ponio od kuće.

- Oooo, pa đe si ti, moj školski, je li to ni na Drini ne možeš bez knjige? - zajedljivo se obratio drugu.

- Zdravo, Boki! Hajde sjedi, evo sad će iz vode Džemo i Kasim. Mogli smo razbaciti i partiju tablića.

- Neću, sa mnom su i prijatelji iz Beograda. Idemo na Brione. Nego 'oćeš li na Makivije večeras. Mog'o si nam nabaciti koju rodicu, ha, Omćo?

Nakon tih riječi Boki se poče divljački smijati, okrenu se i ode put mosta. Omeru udari krv u lice, no prije nego im je išta odgovorio, uze cigaretu i zapali je.

- Znači, Boki je došao samo radi provociranja.
Sve je ispričao drugovima kad su izašli iz rijeke, ali oni to i nisu uzimali ozbiljno.

- Pa znaš ti Bokija. Njegovi su uvijek bili nacionalisti!

Završni razred bješe kao pjesma i lijepi san. Maj 1977. godine bajkovito se smiješio mladim maturantima čiji je svijet tek započinjao i otvarao najljepše lati života i nepomućene sreće. Za matursku noć Omćo je kupio teget odijelo u Tuzli. S obzirom na njegov stas, lijepo mu je pristajalo.

Dok su se redale slavljeničke pjesme, a časi sreće oticali u nepovrat, učini mu se kako se nečija ruka nasloni na njegovo desno rame. Pripiti Boki pokušavao mu je nešto saopćiti, ali preglasna muzika je osujećivala takvu nakanu. Ipak, u trenutku predaha,obrati se Omeru.

- Mi ćemo uvijek biti prijatelji, ma šta bilo. Je li tako? 'Ajmo mi sada zapjevati!

Počeo je ispuštati neke neartikulisane glasove od kojih se ništa nije moglo razabrati. U trenutku je opet krenula harmonika i pjevačica je nadglasala pseudopjevača.

Veselje je skončalo u jutarnjim satima. Proliveno piće i razbijene čaše čekali su radno osoblje ovog znamenitog objekta.

Godine mladosti su odlazile svjetlosnom brzinom u nepovrat. Omćo se nakon neuspjelog studija vratio u Bratunac, zaposlio u banci i ubrzo oženio. Živio je tiho i nenametljivo viđajući se povremeno sa školskim drugovima. Vrijeme sretnog života i blagostanja hrlilo je svome kraju.Tmurni oblaci rata uveliko su se nadvijali preko Drine. Prestadoše druženja i sjedeljke,i dojučerašnji poznanici preko noći postadoše stranci.U podijeljenim kafanama pričalo se o ratu. U strepnji i nadi primicao se mart 1992. godine.

Tog samrtnog proljeća Omer, kao i većina Bošnjaka, dobi otkaz na poslu. Njegov grad preplaviše horde paramilitarnih jedinica iz Srbije i lokalnih pročetničkih formacija. Kad prve kuće u Hranči zaždi ruka komšija iz Repovca i Bratunca, on se sa porodicom i prijateljima brdom prebaci do Suhe. Mir je i tu kratko trajao. Kada se poče pričati o prvim leševima u Drini, Bošnjake stjeraše na gradski stadion gdje počeše prva ubijanja.Tada poznade

svoje prve komšije u uniformama. Ovaj put ga uopće nisu poznavali. Sa velikom grupom Bošnjaka iz sela u kojem su našli utočište, krenu prema fiskulturnoj sali Osnovne škole „Vuk Karadžić.»

Slutio je najgore i u tim momentima vraćala mu se slika bivšeg života. U prenapućenoj sali gledao je kako pijani i drogirani arkanovci i druga paravojna bagra izvodi i strijelja njegove sugrađane i poznanike iz Srebrenice. U mnogim Srbima, koji su ulazili u salu i strancima dojavljivali imena Bošnjaka što će potom biti pozvani i pogubljeni, prepoznavao je svoje dojučerašnje srdačne poznanike. Dok je tražio zraka prikliješten u gomili, otvarala su se vrata i na njih je ušao omalen i gojazan stariji čovjek sa drvenom palicom u ruci. Tek metar iza, u maskiranoj uniformi s dugom crnom bradom i krvničkim pogledom, kročio je Bokan sa još dvojicom nepoznatih ljudi naoružanih heklerima i bejzbol palicama. Omer se sledio.

- 'Iljadu vas je malo za mog Gogana kojeg ste ubili u Srebrenici!-podvrisnuo je Bokijev otac čiji je stariji sin, vojvoda, poginuo tih dana.

Krvavi pir je mogao da počne. Boki je išao od čovjeka do čovjeka i pratnji govorio koga treba izvesti.Ti se više nikad nisu vratili. Omćo je čekao suđenu minutu.

Odlučio je da ga gleda čvrsto u oči i da ne poklekne. Ako je smrt izvjesnost, ne treba pred dušmanima zadrhtati, pokazati strah i moliti milost.

- Oooopa! Vidi ti koga sam sreo. I ti Omere došao iz šume. I ti si, znači, ubijao Srbe?! A znaš li ti, Omćo, ko ubi mog Gogana, a? Ko bi rekao da ću tebe ovdje sresti!

- Znaš ti, Bokane, dobro da ja nisam nikog ubio, niti sam otišao u šumu. Bio sam u kući kad su me izveli i doveli ovamo!-pokušavao je odbaciti krivnju prestrašeni momak.

Boki ga je pogledao oštro, a onda jednim treptajem dao mig pratnji. Dvojica hrmpalija oboriše ga i počeše gaziti bespomoćno tijelo. Krv je lila iz arkade i usta. Ispuštao je bolne krike koji su se miješali sa jaucima drugih prebijenih ljudi. Osjećao je kako sve više malaksava i tone u neki drugi svijet.

Pljuskovima vode iz limenih kanti vraćali su ga svijesti. Boki je gledao sa strane i pobjednički cinično se kezio.

- Da vas je još toliko ne bi bilo dovoljno za osvetu mog Goge!.

Izobličenog lica i sa velikim podlivima, Omera vratiše u masu. Bolio ga je svaki dio tijela.

- Bolje bi bilo da su me ubili kao i druge-mislio je-ovako ničemu više neću vrijediti.

Tog proljeća razmijeniše ga kod Visokog. U Tuzli je jedno vrijeme išao na liniju, a s prvim mirom pronađe svoj posao. Fizičke rane su pomalo zacjeljivale, a duša je još uvijek boljela.

Petnaest godina poslije u hotelu Domavija u Srebrenici, sa većinom školskih drugova iz klupe, obilježavao je trideset godina mature. Znao je da su neki ubijeni i da mnogi neće doći. Padali su lažni zagrljaji, tekle i sušile se suze na obrazima sredovječnih doktorica, pravnika, profesora, inžinjera, biznismena, gazdi...

U trenutku kad je vino podgrijalo sjećanja i uspomene, u sali se pojavio Boki. Došao je da uveliča obljetnicu. Ovom se gostu nisu nadali, a najmanje Omćo. Slike bliske prošlosti mu zaigraše pred očima. Činilo mu se kao da vidi krvnika sa palicom u ruci.

Neki slabijeg pamćenja se izljubiše sa pridošlicom, a drugi samo hladno pružiše ruku.

Kada dođe do Omera stavi mu ruku na rame i kroz smijeh upita:

- Hoćemo li se nas dvojica poljubiti?

Upitani se na tren zbuni i nešto ga steže u grlu. Pogleda oko sebe, a onda uperi pogled u polupijanog Bokija.

- Ne znam, šta ti misliš Bokane, da li bi trebali?- dovalja se glas iznenađenog.

Nadrealna slika zagrljaja kurjaka i žrtve, ostala je sleđena u vremenu zaborava i čekanja na novi zov divljine i zločina.

Ljubav i amanet

13 NESUĐENA LJUBAV

Miriše treće krvavo i gladno proljeće. Bujaju potoci i rijeke, jedra bol daljina i čekanja. Nad Srebrenicom tek smiješak prokletstva života pita hoće li bar ova 1994. godina početi prestankom patnji. Varljiva nada opet mami optimizam, kojeg su sačuvali tek rijetki.

Mehdin ne voli april i maglena sjećanja na početak rata i rastanak. Jednako mrzi i riječ demilitarizacija. Istina, ona je na tren donijela prekid vatre, ali šta sad vrijedi kad se iz ovog kruga ne može nikuda dalje. Osuđeni su na čekanje i politička nadmudrivanja. U stanju, ni rata ni mira, ovaj momak ne može funkcionirati. Zovu ga akcije i ratni podvizi. On nije statista. Momačka snaga ne da mu spokoja.

Prvi behari šeftelija i džanarika vraćaju vrijeme predratne idile. Pred pijacom uobičajena vreva i gužva. Mehdin se naslonio na ogradu i žmirka na jedno oko. Desnom rukom nježno otvara skupo plaćenu kutiju cigareta, malo se zagleda u nju i samo za sebe govori:

- Eh, da mi je dočekati mir i blagostanje pa da vas pušim, a ne strahujem hoću li sutra imati hljeba. Da mi je fursata sve bih ove pijačare i švercere podavio kao gamad. Nijedan nije puške uzeo, niti linije vidio. A zna se ko ih štiti i za koga rade. Lijepo je neko rekao: "Dobra vakta za pogana insana"! To je, dakle, to.

Mjesta gdje je nekad kao srednjoškolac izlazio sa djevojkama sad zjape prazna i porušena. Promiču sjenke poginulih saboraca i talože tugu u komore srca. Osjećao je kao da je od izbijanja agresije prošlo desetljeće.

Zašto mu se Sedina nikad nije javila niti jednom porukom iz Njemačke, i zašto ga je samo pozdravljala po drugima, to neće nikad saznati. Čim je počelo grmjeti nije čekao sekunde. Sa jaranima iz ulice stupio je u jedinice Armije, sa očevom lovačkom puškom u patikama. Kada je kod Sasa utrčao u neprijateljski rov i dograbio se prave automatske puške, niko od njega nije bio sretniji. Govorili su mu da će ga ta luda hrabrost koštati glave, no on se nije obazirao na upozorenja i gdje niko nije smio ni pomisliti da krene, on se javljao prvi. Poslije drugog ranjavanja, zabraniše mu da ide u borbu.

- Mehdine, sad je dosta! Pretjerao si! Od danas više ne ideš nigdje u akcije. Ostaješ sa ovim starijim linijašima. Je li jasno?!- povišenim glasom je upozorio komandir.

- Dobro, samo ja ne znam koliko ću dugo moći izdržati. Nisam ja za čuvanja i ne mogu gledati kako se oko

mene dešava historija, a ja ne učestvujem u njoj. Ja hoću rame uz rame sa mojim jaranima!

- O tome ćemo razgovarati kad se oporaviš! Za ovaj put smo završili!

Teško su ga pogađale vijesti o pogibiji prijatelja i komšija. Vraćao je dane radosti koje je skupa dijelio sa njima. Sad ih više nema. U njemu je ključao bijes i tražio je osvetu. A onda, u jesen 1992. godine, život mladog jurišnika se poče mijenjati iz temelja. Imao se hitno javiti u jedinicu radi "važnog zadatka" kako je stajalo u poruci. Razmišljao je i nagađao šta bi zapravo moglo biti, no ništa nije mogao dokučiti.

- Vojnik Mehidin S. Javljam se po pozivu. Spreman sm na svaku naredbu!

- Ovaj put imaš jedan lahak i fin zadatak. A možda bude i sladak, sve zavisi od tebe.

- Ja ne umijem iznevjeriti, a nemam ni izdajničke gene. Sve što mogu učiniti stojim vam na raspolaganju.

- Ne, nećeš u boj ovaj put odmah. Morat ćeš da jednog novog diverezanta obučiš za nastavak rata.

U tom momentu otvorila su se vrata druge prostorije i na njima se pojavila djevojka čarobne ljepote i puti, u

maskiramoj bluzi i pantalonama. Osmijehom koji plijeni i odmah osvaja, obratila se Mehdinu:

- Selam! Ja sam Envera iz Višegrada. Životni put me donio ovdje. Odredili su me u diverzantsku jedinicu. Nadam se da ćemo imati dobru saradnju!

Mehdin je gledao skamenjeno i nije mogao da vjeruje da se u tako lijepom biću krije hrabro srce. Želio je nešto konkretno da kaže, ali se spetljao i zamucao. Komandir je izgladio nepriliku i dao im dalje upute.

Dan se već odavno počeo gubiti iznad Gubera, Kozarice, Bojne i Kapure. Na zapadu rumen neba slutio je na skoru kišu. Obnoć se zavjetri i krenuše oborine. Već dobro studi i hvata se inje po trepavicama. Nad Jadrom tutanj minobacača. Envera sa Mehdinom na svom novom ratnom iskušenju. Ne posustaje za suborcima, juriša i sije vatru po četničkim linijama. U predahu pokisla lica traži od prijatelja riječi podrške.

- Sestro, oduševila si me. Ti si se izgleda naratovala negdje drugo, prije nego što si nama došla.

- Pa, nisam mnogo. Činila sam to samo kad sam morala. Štitila sam zbjeg naših žena i nejači kad smo se povlačili prema Slapu i Žepi.

- Envera! Moram te nešto pitati!

- Pitaj, Mehdine. Tebi mogu sve reći, ti si mi najbliži. Nemoj se stidjeti!

- Jesi li voljela? Gdje ti je momak?

Kiselo se osmjehnula, pogledala u suborca, malo zašutjela i odgovorila s jasnom tugom u glasu.

- Jesam, voljela sam jednog Adisa iz Goražda na fakultetu u Sarajevu. Studirao je mašinstvo, a ja ekonomiju. Nakon pet mjeseci vratio se kući i rat nas je zauvijek rastavio.

- Baš zauvijek?

- Da, poginuo je na Grepku dok je štitio zbjeg žena i nejači sa Tjentišta i Zelengore. Ubila ga je granata kad je pala među jelike. Saznala sam to u Žepi od jedne Fočanke. A ti? Ne izgledaš mi baš sretno!

Mehdin se nije nadao kontrapitanju, poče se vrpoljiti, no nije imao izlaza. Čekao se odgovor koji će u mnogome profilirati njegovu buduću vezu.

- Ama, ništa posebno. Jedno srednjoškolsko gledanje, rat i rastanak... i tako.

- Šta i tako?

- Pa, nikad mi se nije javila. Možda je i bolje ovako. Da je drugačije više bih čeznuo i patio.

Uzdahnuo je i posegao rukom u džep da savije cigaru duhana. Ona ga je gledala pitomo dok je gasnuo sjaj, i suza u krajičku oka odavala svu osjetljivost duše svikle na patnju i nesreću. Mehdinu se činilo kako mu ova mlada žena polahko ulazi u krvotok, postaje dio njegove obdanice i vjerni sadrug noćnih misli. Volio je kad mu je pričala o svom djetinjstvu pored Drine i Višegradskoj ćupriji. Duboko je saosjećao njenu bol za majkom i ocem, koje su ubili četnici kod sela Dubovo. Brat i snaha su uspjeli izbjeći u Goražde, i o njima više ništa ne zna. Njena jedina sestra je sa mužem otišla u Njemačku još prije rata, i nikad joj se nije javila. Prema njoj, govorila mu je, nije ni osjećala neku ljubav.

- Sad sam ovdje potpuno sama, moj Mehdine. Baš imaš zanimljivo ime. U mom ga kraju nikad nisam čula.

- Pa nisi ti, Envera, baš sama. Imaš mene. I ja sam na neki način sam.

Ustala je i popravila kosu, a onda se malo naslonila uz jednu bukvu. Mehdin joj je dodao kapu i malo se pokliznuo. Ruka pomoći privukla ga je njenom lijepom i rumenom licu. Spontani zagrljaj i poljubac nenadane radosti, pratio je eho detonacija granata koje su neselektivno padale po gradu. Kosmičke trenutke strasti ništa nije moglo omesti. Pjesmu projektila slušali su sretni i uvjereni da zlotvori ne mogu prekinuti život ljubavi koja im se činila poput najljepšeg sna.

- Ovo je naša bajka, Envera. Čime sam ja ovaj ugođaj

zaslužio? Sam Bog te poslao meni da mi samoća ne postane prijatelj, a tuga vječna saputnica.

- Ti to meni kao kakav pjesnik. Pa dobro, lijepo to zvuči. I ja bih željela nešto slično da kažem, samo, brate, ne umijem.

Smijali su se njenoj iskrenosti i jednostavnosti. Plima sreće osvajala je usplamtjele duše.

U godini primirja i demilitarizacije, kovali su mnoge planove. Mehdin je bio konkretan. Želio je sa Enverom krenuti u novi život. Ona se kolebala i stalno ga uvjeravala da, ipak, sačekaju kraj rata.

- Još smo mladi, Mehdo, smiješi nam se mir. Imam predosjećaj da će i u drugim dijelovima zemlje stati pucnjava. Tada ćemo krenuti kao naši stari- od kašike, viljuške i noža. Zar nije ovo bolja ideja?

Oborio je glavu i šutio. Mučila ga je ta neizvjesnost. Majka je živjela sama sa mlađom kćerkom, a otac je umro prije rata. Smatrao je, da bi kuća bila veselija i puna, ako bi u njoj zaplakalo i njihovo dijete. Ranije o tome nije razmišljao, a sad mu i takve misli postadoše opsesija.

- Da vidi majka sina, da si se oženio i da imaš s kim ostati, a onda da rahat umrem. Pazi na sestru i ako mogneš evakuiši je odavde!- prohujaše mu kroz misli posljednje majčine riječi.

Radost njegove svadbe nije dočekala. Umrla je sredinom maja, lahko i tiho kako je i živjela dva mjeseca prije pada enklave.

***

Odmicao je vreli dvanaesti julski dan 1995. godine. Envera i Mehdin sa kolonom izbjeglica već dva dana preko šuma i brda traže put slobode. Epopeja izdanog i ostavljenog naroda, ispisivala je svoje najcrnje stranice. Posvuda leševi i raskomadana tijela, krici i pucnjava. Na domak Konjević-Polja četnici sa transportera pozivaju narod na predaju. Izmrcvarene i napaćene, obezglavljene i zatrovane bojnim otrovima, grupe ljudi silaze na cestu. Nikada se više nisu vratili.

Envera i Mehdin su te noći uspjeli pregaziti Jadar i nestati u masivima planine Udrč. Strahoviti pljusak i munje harali su nebom uokvirujući kompletnu sliku sveopće tragedije. U žilama stare bukve skupljena uz Mehdina, drhtala je i jecala njegova istinska ljubav.

- Znaš li Mehdo, kad si mi u Jadru rekao da je naša ljubav kao bajka. Ja sam poslije zamišljala tebe kao princa, a sebe kao princezu. Letjeli smo visoko do neba i bježali od ovog rata, u zemlje mira i tišine. Tamo gdje se ne čuju haubice, minobacači i tenkovi, gdje nema granata i pucnjave.

- Bajke imaju uvijek sretan završetak, a naša bajka je završena. Bliži nam je drugi književni žarn- tragedija.

- Nikad ih nisam voljela čitati. U srednjoj školi sam preskakala te lektire. Možda je sad gledam uživo.

Pred sami osvit krenuli su jednom kosom prema dalekovodu smatarajući da će ih taj put negdje dovesti. Izgubljeni od većine kolone tumarali su planinskim bespućem. Ptice su započinjale koncert pjesama budilica. Daleko iza njihovih leđa začuo se isprekidani rafal, a onda još dva puta i na kraju pojedinačna paljba. Sve je brzo utihlo. Sa Drine se počela dizati magla. Slijedio je još jedan vreli dan.

- Znaš, Envera, kad sam te prvi put vidio i upoznao u Komandi, znao sam da si ti meni suđena. Nešto je čudno zaigralo u mojim grudima. Ako se Bog smiluje i dočepamo se slobode, otići ćemo iz ove zemlje na kraj svijeta. Da sve zauvijek zaboravim

- To ti se samo čini. Bošnjaci previše vole svoju zemlju da bi je napustili. Nisu to činili naši preci, pa nećemo ni mi. Čekaj! Stani! Pogledaj, Mehdo!

Grupa od šest četnika raspoređenih u strijelce, kretala se prema iznenađenim stradalnicima. Izlaza nije bilo. Svaki pokušaj bijega bio bi ubitačan.

- Vidiš, Mehdine, ovo je, ipak, naša nesuđena ljubav. Ja im neću živa u ruke.

Izvadio je bombu i okrenuo se prema djevojci.

- Jesi li spremna, Envera? Mi ćemo i u dženet zajedno. Ako nije mogla ljubav, onda nam je smrt suđena!

Snažno je zagrlio nesretnu djevojku, posljednji put je poljubio, a onda odvrnuo osigurač i bacio bombu između dva tijela.

Strahovit tresak i krik planine raznijeli su vjetri kao pjesmu zaljubljenika koja nikad do kraja nije ispjevana.

Saga o nesuđenoj ljubavi, jeste memento na sve srebreničke mlade bošnjačke sudbine.

Bar neko da pamti i podsjeća.

14 MUJAGINO ZLATO

Dina je bila srednja Huremova kćerka i jedna od najljepših djevojaka u cijelom Podrinju. Među rijetkim studenticama tog kraja završila je fakultet u Sarajevu, i to u rekordnom vremenu. Kako se u rodnom Bratuncu nije mogla zaposliti, u Srebrenici je dočekaše raširenih ruku. Rane šezdesete vapile su za školovanim ljudima, posebno ekonomske i pravne struke.

Mahala u svom svakodnevnom ritmu poče iz zavisti ogovarati djevojku za godine koje su, po plemenskom i provincijskom načinu razmišljanja, već bile pozne. Bijeda filozofije kasabe, u uspjehu mladog ženskog čeljadeta, ogledala se u osporavanju i negiranju svega što je napredno.

- Vala, Huremaginice, đe ti baš Dina ostari na tim školama. Njene vrsnice i djecu za ruku vodaju. Da ti, ja'na, ne ostane usiđelica. Sijede vlasi da joj ne budeš češljala- zajedljivo bi preko ograde dobacivala jetrva Šemsa.

Za takve prilike Dinina majka je imala spremne odgovore kojima bi na elegantan način zatvarala usta napasnicama.

Sretni otac, drvoprerađivač i strastveni ribolovac, nakon zaposlenja kćeri čašćavao je po kafanama sve odreda. S razlogom se dičio i bio ponosan na svoje potomstvo.

Dina se veoma dobro snašla na poslu i ubrzo postala jedan od najpriznatijih stručnjaka u firmi.

- Naći ćemo mi, Dino, tebi momka u Srebrenici pa ćeš ti postati naša. Što bi se mučila i vozarila svaki dan. Boga mi te moj rođak begeniše. Mujaga je jedan po jedan mladić u gradu. Nije baš školovan kao ti, ali ima fin posao i iz dobre je i ugledne porodice.! - predlagala joj je koleginica sa posla i smijehom dizala raspoloženje u kancelariji.

- Znaš da bi bili dobar par. I on je malo pozateg'o momak, ama baš bi se našli. Mislim da u čaršiji sad nema niko bolja kola od njega - uokviravala bi pejzažni hvalospjev kafe - kuharica Zumra.

Dina se samo osmjehivala. Nije joj smetalo što se duše brižništvo njenih kolega pokatkad pretvaralo u lično agitovanje i neselektivno navijanje. U divnom daru za naratorstvo nalazila se i nit humora.

- Zar još ima aga i begova? Kako ću sad ja s tim agom? Nego, kad ćemo se više upoznati, pa da vidim vrijedi li čemu taj vaš Mujaga.

Objašnjavale su joj da se ovdje ne radi o plemičkoj tituli, već da je ono "aga" sraslo uz imenicu više od milja i od tepanja. Naime, tako su ga od milosti zvali roditelji u djetinjstvu.

Mujaga uistinu bješe lijep, gord i ponosan momak.. Obavljao je u rudniku poslove mašinskog tehničara, dok je u slobodno vrijeme trenirao fudbal. Više je volio ovaj sport, negoli je imao dara za njega. Dinu je zapazio odmah na početku njenog dolaska u Srebrenicu i čekao zgodnu priliku da je pozove na kafu u hotel Domaviju. Osjećao je da postoji neki fluid među njima koji će ih zauvijek povezati. Njegovi osjećaji nisu bili neosnovani.

Puhnuše proljetni vihori. Gradom počeše mirisati lipe. Idila banjske ljepote, duge šetnje ka vrelu Guber i žubor usnule vode, ljubavnoj seansi dvoje mladih, život su činili ljepšim od svakog sna. S početka avgusta sa cvjetnih balkona mahale su ruke želja za sretan život mladenaca, čija je neslućena ljubav krunisana na najbolji način.

- Smiri se, vala, i naš Mujaga. Lijepa je i mlada, ali on je malo bolji. Neka im je sa srećom. Da se i djeca ubrzo prospu- govorila je Mujagina tetka.

Njena prva komšinica imala je nešto drugačije mišljenje.

- E, pa nemoj ni ti tako. Svi mi znamo da je Mujaga naš, ali lijepa je i cura, bogme i školovanija od njega. I ona je od fina soja.

Život okićen srećom ispisivao je svoje prelijepe stranice. Kad Dina ostade prvi put bremenita, u kući se ponadaše da nosi muško. Već se planiralo i koje će ime dati, no nadanja mladog oca se ne ispuniše. Na svijet dođe prelijepa djevojčica kojoj dadoše nenino ime Hatka. Dozu razočarenja što nije sin, Mujaga je iskazivao u kafanama uz piće. Uz čestitke prijatelja jetko bi odgovarao da mu je žena rodila pjevaljku. Takvu primitivnu opservaciju prestao je koristiti nakon kritike, racionalnog i karakternog direktora firme.

- Ne doliči takvom čovjeku i rukovidiocu govoriti na ružan način o porodici. Evlad je evlad, svejedno, možda će žensko dijete biti hairlije nego da je sin.

Kad djevojčica poče rasti i prve riječi progovarati, sretni otac bi je dizao rukama visoko i govorio joj najumilnije riječi.

- Ti si moja mala princeza, mala barbika, ama ti si babino zlato!

Hatka je postala prava očeva mjezimica. S posla je žurio pravo kući samo da je vidi. U sebi se sramio riječi i misli koje su ga ophodile nakon njenog rođenja. Prolazile su godine lijepog života i varljivog blagostanja. Djevojčica je brzo rasla i bila njabolja učenica u školi. Dina zbog nedovoljno ispitane bolesti, nije više mogla rađati. Mujaga nikad nije dobio nasljednika.

Nije zbog toga krio svoju patnju i svako malo bi uz

čašicu lamentirao nad kletom sudbinom. Sagovornici bi ga slušali i često tješili, dok im to sve ne bi dosadilo.

- Nije Mujaga ostao sam. Hatka je moja kćerka i sin istovremeno. Ona je meni sve. To je moje zlato. Da, da... Mujagino zlato.

Konobari su se pomalo podsmjehivali i upozoravali Mujagu da je vrijeme za fajront. Psovao ih je i razočarano gledao u sat. Činilo mu se da je došao prije pola sata.

Dani mladosti i blagostanja nestajali su brzinom meteora. Hatka je stasala u predivnu djevojku. S početka rane jeseni spremala se na fakultet u Sarajevo. Majka je voljela da je, kao i ona, odabrala ekonomiju, no djevojčica je više preferirala filozofiju.

Stizala su burna vremena. Region je već zahvatio plamen rata. Razlozi za dodatnu brigu nisu bili neutemeljeni. Ljudi se počeše povlačiti u sebe, a ulice su bivale sve praznije.

Nekako potkraj 1991. godine, Dina se teško razboljela. Tražili su posvuda lijeka, ali je nekad divna žena sve više kopnjela i nestajala. Tek koji dan nakon Nove godine, pozva kćerku u sobu.

- Hatka, sine... ja moram ići. Valjda je tako suđeno. Neću još dugo. Slušaj oca i završi fakultet. Ovdje će biti opasno. Na proljeće će i kod nas buknuti. Čuvaj mi se. Skloni se negdje na sigurno...

Dalje nije mogla. Isprekidane riječi gušile su je u suzama. Hatka je ridala u njenom zagrljaju i molila Svevišnjeg da je ne uzima k sebi.

Još iste noći otišla je zauvijek. Grad je istinski ožalio svoju Dinu. Mujaga je danima šutio i samo gledao u jednu tačku. Hatka je brinula o njemu ni sama ne znajući šta da uradi dalje. Iz Sarajeva su joj prijateljice javljale da je i ondje nemirno i da se svaku noć puškara.

- Oče, ja se ne vraćam tamo. Ostat ću ovdje sa tobom pa šta bude. Trebamo se uvezati sa ljudima i nešto osmisliti. Ovo je nepodnošljivo. Srbi su sve arogantniji. Oni znaju gdje je mehko i tamo udaraju. Da smo bar upola neoružani kao Hrvati, ne bi se tek tako usudili krenuti na nas. Ovaj narod nikako da se probudi, i spremi za odbranu. Upamti, ja neću ovdje čekati skrštenih ruku da četnici dođu po mene! - poručila je izgubljenom ocu.

Objašnjavao joj je da ima u svemu njegovu podršku, ali da se on, ipak, nada da će se naći neko rješenje i mir sačuvati. Ona se, međutim, čudila njegovoj naivnosti i političkoj sljepoći. Sve je kulminiralo kad joj je rekao da će se ako dođe do rata sakriti kod srpskih komšija.

- Ti idi - žučno je govorila- ja znam gdje ću. Bolje kazano, znam s kim neću. Zar ne vidiš da su se počeli grupisati i sastajati po kafanama i na ulici. Šta misliš da ih ima još više. Mi ovdje ne bismo smjeli disati!

***

Hatkine slutnje se obistiniše. Početkom aprila agresorske srpske snage udariše i na Srebrenicu. Hatka se priključila pokretu otpora i privremeno izmjestila iz grada. Noću bi silazila sa Bedema i gledala kako gori kuća njenih roditelja noseći čitav jedan život, djetinjstvo i uspomene. Sjećala se majke iz sretnijih vremena, i oca dok ju je držao u naručju i govorio joj da je njegovo zlato. O njegovoj sudbini nije znala još ništa.

Mujaga je bio jedna od pet žrtava bombardovanja aviona što su doletjeli iz Srbije. Geler i detonacija su ga stigli kod Čaršijske džamije. Ukopali su ga noću do mezara njegove Dine.

Za Hatku se tih ratnih godina govorilo da je hrabrija od mnogih momaka. Kada su joj nudili da bude bolničarka i da zbrinjava ranjenike, glatko je odbila tražeći izričito da ide u borbe. Iz svake akcije je izlazila čvršća i sigurnija. Između bitaka uvijek se nalazilo mjesta i za ljubav. Taj val sreće zaplavio je i njeno srce. Osvojio ga je diverzant Nedim.

Svadba prava, ratna. Skromno i uz svijeće. Zakletva-ljubav do vječnosti ili smrti. Prve godine demilitarizacije nađe im se kćerkica. Nedim je odmah pristao da se zove kao njena majka - Dina. Hatka je plakala od sreće.

Kao i druga, u ratu rođena djeca, i njena se kćerkica bukvalno patila. Uprkos svemu ta djeca su preživljavala i rasla. Najgore je tek dolazilo. Juli 1995. godine je režirao najcrnji scenario bošnjačkog proklestva u Srebrenici. U koloni izbjeglica Hatka je u naručju nosila neuhranjenu kćerkicu. Pred sjedištem UN-a detonacija je baca, a mala Dina ispada joj iz ruku.

Misleći da je Hatka mrtva, komšinica uzima povrijeđeno dijete i nosi ga ka Potočarima. Kad je došla svijesti Hatka sa Nedimom nastavlja proboj ka slobodnoj teritoriji. Gajila je nadu da će bar dijete preživjeti. Slijedio je pakao u kojem sve gori i nestaje.

- Nedime, ja dalje ovako ne mogu. Da se mi halalimo i da se zauvijek rastanemo. Ova preostala bomba bit će dovoljna za nas dvoje.

- Mi moramo dalje, Hatka! Naša Dina nas čeka na slobodnoj teritoriji.

Tamna je kišna noć. Izgubljeni u vatri granata i sveopćeg užasa, čekali su jutro konačnog raspleta.

- Nedime, je li naš život bio uzaludan? Hoće li ovaj jadni narod ikad prestati da proganjaju? Je li ti žao Srebrenice?

- Svega mi je i svakoga žao, moja Hatka. Mi ovo nismo zaslužili.

Pred sami osvit opet je krenula pucnjava. Zalutali metak pogodio je Nedima pod pazuho. Samo je pogledao Hatku i sklopio oči. Krik žene, ranjene lavice, odjekivao je šumom Buljima.

U jednom trenutku u daljini je ugledala trojicu četnika. Približavali su se žrtvi oprezno. Hatka se popela na povišu stijenu i odozgo posmatrala nezvane goste.

- Samo pridite. Sad ćemo letjeti u nebo zajedno!
Stali su na nekih deset metara ispred nje. Počeli su je ubjeđivati da siđe. Gledala ih je cinično i drsko. U ruci je držala bombu, u tom momentu najboljeg sadruga.

- 'Ajde, bula, siđi bre, nećemo ti ništa! Šta se patiš po tim stijenama?

Ruka je zadrhtala i bomba je poletjela prema zločincima. Velika buktinja odbacila je napadače. Mujagino zlato je letjelo zrakom nad stijenom s pobjedničkim krikom u ambis bez povratka.

***

Mala Dina je živa stigla do Tuzle. Tu ju je prihvatila jedna bošnjačka porodica. Danas je u Americi gdje pohađa privatni koledž. Tamo je upoznala Srebreničanku koja je poznavala njene roditelje. Često je moli da joj priča o njima.

Pjeva joj sevdalinke, govori o Srebrenici i njenoj ljepoti.

- Je li, teta, moja majka bila lijepa i zašto su je zlotvori ubili?

- Tvoja mama je bila najljepša djevojka. Ona je bila pravo Mujagino zlato.

A zlata nikad ne blijede.

LIJEPA I HAIRLI SMRT

15

Golemo breme misli steže me i davi gore od ove julske omorine. Uzalud pružam ruke snu, on ih neće. Okrećem se sa jedne strane na drugu, i dozivam zelene valove Drine kako bih što prije usnio. Sa zida stare očeve kuće kuca neumorni mjerač vremena i života što odlazi u nevrat. Da, ja znam, posve i sigurno, ti sati su ono klupko što se sve brže odmotava i nestaje. Kad dođe do kraja, onda za utjehu kažemo da nam je toliko bilo suđeno da živimo i da nam je Uzvišeni toliko odredio i zapisao, još onog dana kad smo prvi put ugledali svijet.

Ismailu je zapisao i odredio šezdeset jednu godinu. Jučer su ga ukopali u starom haremu gdje su odvajkada sahranjivani njegovi preci. Pod starim bagremom nevelika grupa Srebrenčana se opraštala od čovjeka koji je još za života otišao u legendu. Šta je sve prodeverao u ratu i kojim je srcem kretao u boj hrabreći mlađe da izdrže, znaju preživjeli razasuti danas diljem svijeta. Mislio je da je preživio rat, no suđena minuta čeka i vreba trenutak kojem se najmanje nadamo.

Bijela ahmedija nad humkom i pitanje sa kojim ćemo se svi suočiti. Boli tišina.

- Ljudi, hoćemo li halaliti našem Ismailu?
- Halalosum- odzvanja džemat.
- I ja mu halalim! El - Fatiha!

Vučem teški korak za ljudima kojima je izreka memento mori (sjeti se smrti) baš bliža od kragne za vratom. Obojica su znatno stariji od rahmetlije. Dijalog mučan i pun beznađa.

- E, ovo je lijepa, hairli i lahka smrt. Ne daj Bože da padnem na kamaru, moj Zejnile, ko bi mi hizmet činio. Ovako, legneš, a ne ustaneš, i to je najbolje. Ne patiš se i ne otežeš.

- Ama, meni se, Raife, još ne liježe. 'Bem ja takvu smrt. Zar ona može biti lijepa, hairli i lahka? Pa Ismailu je bilo tek šezdeset, i malo zagazio u onu prvu. Samo što je progledao iza rata, da sa djecom i unucima malo živne, a ona hop pa zavrat. I ti meni govoriš o tome. Postoji samo lijep i lahak život, a nikako smrt.

- Bio je dobričina i šaljivdžija. Vjerovao je svakom i sa svakim je bio srdačan. Samo, ni to nije uvijek dobro.

- E, pa neće Bog hrđe i hrsuze. Pa pogledaj ko sve nije stigao živ na slobodnu teritoriju. Skoro niko od onog finog svijeta. Malo ko zna šta je naš Ismail sve preživio u logoru. To mu je i bio sevep prijevremene smrti.

- Koji logori? Zar je i on bio zarobljen? Onakva junačina, hej!

- Prvo Šljivovica, a onda Batkovići. On bi sigurno prošao u proboju, ali se vraćao i pomagao ranjenicima. Bili smo u istoj koloni kad su nas opkolili četnici.

Prestao sam slušati ovaj razgovor i požurio prema gradu i prvoj kafani. Neka gorčina me stegla u grlu. Pokušao sam pobjeći od tih strašnih slika što su me proganjale iz noći u noć. Ismail mi je spasio život. Kada smo danima tumarali izgubljeni u planini i šumi iz koje se vidjelo samo nebo, rana na nozi mi se inficirala i stalno je krvarila. Cijepao je krajeve svoje košulje i zavijao mi nogu, brao i stavljao neke trave i previjao na bolno mjesto. Na najtežim dionicama puta, bukvalno me je nosio.

- Nemoj se zahvaljivati - govorio je - samo da se mi izvučemo i nađemo neki put do slobode, a za ostalo ćemo lahko. Pa i ti bi meni pomogao da sam ja ranjen.

Za vrijeme predaha išao je sa dvojicom momaka i tražio hranu. Nikad se nije vraćao praznih ruku. Trave, voće i puževi, održavali su nas u životu. Ni u jednom trenutku nije klonuo duhom, pa ni onda kada smo mislili da je svemu kraj. Kad smo preplivali Drinu i prešli u Srbiju, nasmijao se i rekao da sad krećemo da osvojimo Užice koje je uvijek bilo naše. Smijali smo se iz očaja čekajući svakog trenutka kad će nas uhapsiti. Umorni i iscrpljeni bahnuli smo pred jednu osamljenu kuću iz koje je žmirkalo slabo svjetlo.

Nekih stotinjak metara dalje, osjetivši nezvane goste, počeo je da zavija pas.

Opkolili smo kuću, a Ismail je u pratnji dvojice suboraca zakucao na vrata.

Nakon nekoliko trenutaka na njima se u šajkači pojavio stariji čovjek vidno iznenađen.

-Dobro veče, domaćine - pomalo strogim i odlučnom glasom obratio mu se Ismail - jesi li za goste!

- A ko ste vi, jeste li možda iz naše vojske?
- Koje naše, đedo?
- Pa... ove naše srpske! Da niste možda četnici, naša braća, a?
- Nismo stari, nismo! Mi smo ti ovako nešto kao partizani!
- A da niste Turci iz Bosne, kuku meni?
- Ništa ne pričaj nego nam daj šta imaš da jedemo. Gladni smo kao vuci.

Te noći smo malo prezalogajili i odmorili se. U sami osvit već smo grabili prema šumi gdje smo, bar za kraće vrijeme, mogli predahnuti. Da li je stari gegula javio o posjeti neznanih ljudi, ili su nas drugi primijetili, tek nešto iza podneva uhvaćeni smo u zasjedu. Osim predaje drugog izlaza nije bilo.

Potrpali su nas u kamion i vozili nekim makadamskim putevima bez ikakvih oznaka i putokaza. Za divno čudo u

tim trenucima nisam razmišljao o smrti i da će nas izvesti iz vozila i strijeljati. Negdje duboko u meni jedrala je nada da će se sve dobro završiti. Za neke, uistinu jeste, za mnoge to je bio put bez povratka. Srećom, ili nesrećom, pripadao sam prvoj grupi.

U jednom momentu kamion se zaustavio. Naredili su nam da izađemo i utovarimo drva složena pored puta.

- Ovo će vam trebati da se grejete u Šljivovici!- podviknuo je podoficir što me neodoljivo podsjećao na Panteliju, zastavnika iz bivše vojske.

Nikad nisam čuo za tu Šljivovicu i nisam znao gdje se nalazimo.

- A gdje vam je ta Šljivovica?- upita neko iz grupe.
- Bolje vam je, bre, da ne pitate! Videćete uskoro, Turci! Proklet ćete majku što vas je rodila!

Šutjeli smo zagledani u borove što su promicali pored nas. Mirisale su trave i smole četinara povijenih malo u stranu od siline vjetrova. Sjećao sam se divnih predjela iz našeg kraja koje smo pohodili ljeti u vrijeme odmora. Sad je sve drugo. Sad smo sužnji čiji život i sudbina zavisi od krvnika i dželata.

U Šljivovici smo zatekli na desetine naših ljudi uhvaćenih na raznim destinacijama. Govorili su nam o torturama i mučenjima u logoru. Nekoliko osoba je

podleglo zbog batina i prebijanja. Ako nas sutra popiše Crveni krst, isticali su, možda za nas i bude neke nade.

Nisam prošao ni bolje ni gore od ostalih. Ismaila su najviše tukli, ispitivali i maltertirali. Ondje smo ostali šest mjeseci. Jedno jutro na postrojavanju izdiktiraše imena nas dvadesetak.

- Vi koji ste pročitani imate se odmah spakovati i u autobus. Odlazite u Batkoviće kod Bijeljine. Ako se vaši tamo dogovore možda ćete biti razmenjeni!

- Još ima nade, moj Bože, sačuvaj nas do slobode!- šaputao sam i ponavljao u sebi neke u djetinjstvu naučene sure i ajete.

***

Neprilike koje smo doživljavali na putu do konačnog odredišta, zanemarive su u poređenju sa onim što smo preživjeli u Batkoviću. Pored svakodnevnih mrcvarenja i iživljavanja, morali smo da radimo najteže poslove na njivama.

Jedno veče narediše da sutradan dođu pred radionicu svi koji se razumiju u mehaniku. Među nama je bilo mehaničara, tehničara, injžinjera, šofera, kovača. Ismail se među prvima pokaza kao najbolji majstor. Stvarao je rukama sve što oči vide. Vođa smjene, izvjesni Cvijetin, poče ga hvaliti i povremeno mu donositi bolju hranu. Krišom mu

je kupovao i cigare u gradu. Ismail se iznenadio kad mu je jedan dan donio nekoliko kama i noževa da ih u brusnici naoštri.

- Ovo je za one moje budale. Vole da njima vitlaju kad se napiju. Uče se na svinjama da bi mogli lakše klati neprijatelje.

Ismail je zašutio. Znao je da će tim kamama klati ljude iz Srebrenice, njegovu zatočenu braću.

- Ja to, mjstore, ne mogu, pa me ubij! Radit ću sve drugo, samo to ne mogu.

- 'Oćeš, balijo, oćeš!- priskoči četnik što je nadgledao rad na drugom strugu. Ima da bude kao žilet!

Izvuče nož i prinese ga Ismailovom grlu.- Ako nećeš, ovo će ti presuditi! - vrisnu zlikovac.

- Stani, Gojko, ovo je moj zarobljenik i ne miješaj se ovamo! Ja ću to riješiti! - proderao se Cvijetin.

Dva mjeseca nakon dolaska u Batković počeli smo sve jače osjećati posljedice patnje koju smo pretrpjeli u Šljivovici. Bolovi su posebno bivali jači noću.

Za ovo vrijeme trojica zatočenika su umrli. Jednog predvečerja, nakon što smo pogrebali naše porcije razvodnjene čorbe, pojavi se Cvijetin sa nekoliko pijanih četnika.

Bio je iz nekog sela u blizini Kalesije. Djelovao je veselo i raspoloženo.

- Slušaj ovamo! Ima li neko da zna pjevati ove naše izvorne, seljačke pjesme.

Šutjeli smo. Niko se nije javljao. Neki su se smijali u njedra.

- 'Ajde, slobodno se javite! Nagrada je gajba piva. Pićemo ga zajedno. Znaš li ti, Ismaile? Bilo koju! Ja sam tu muziku slušao u mom rodnom kraju.

- Pa... znam jednu iz tvog zavičaja. To je lijepa pjesma. Mislim da ju je otpjevala Kalesijska trojka.

- 'Aha, tako, tako... 'ajde, može, samo pjevaj!

Ismail se malo nakašljao, pogledao unaokolo i započeo lijepim i čistim glasom čuvenu izvornu pjesmu "Kad Ibro pođe zemlju da brani, ko li će tebe majko da hrani".

Slušali smo ne vjerujući našim ušima. Četnici su gledali jedan u drugog, a onda je Cvijetin vrisnuo:

- Ne tu, majku ti balijsku, ne tu, jesi li lud?

Nekoliko drvenih palica već se složilo po Ismailovim ramenima i leđima. Cvijetin je krajnjim naporom zaustavio pobjesnjele silnike.

Nakon razmjene Ismail je neko vrijeme živio kod sina u Tuzli. Dugo je vidao rane po bolnicama. Sagorio je u želji da se vrati u svoju Srebrenicu.

Sad je tamo barem smirio sve one uboje i lomne kosti. Duša će mu do dženeta brzo naći put.

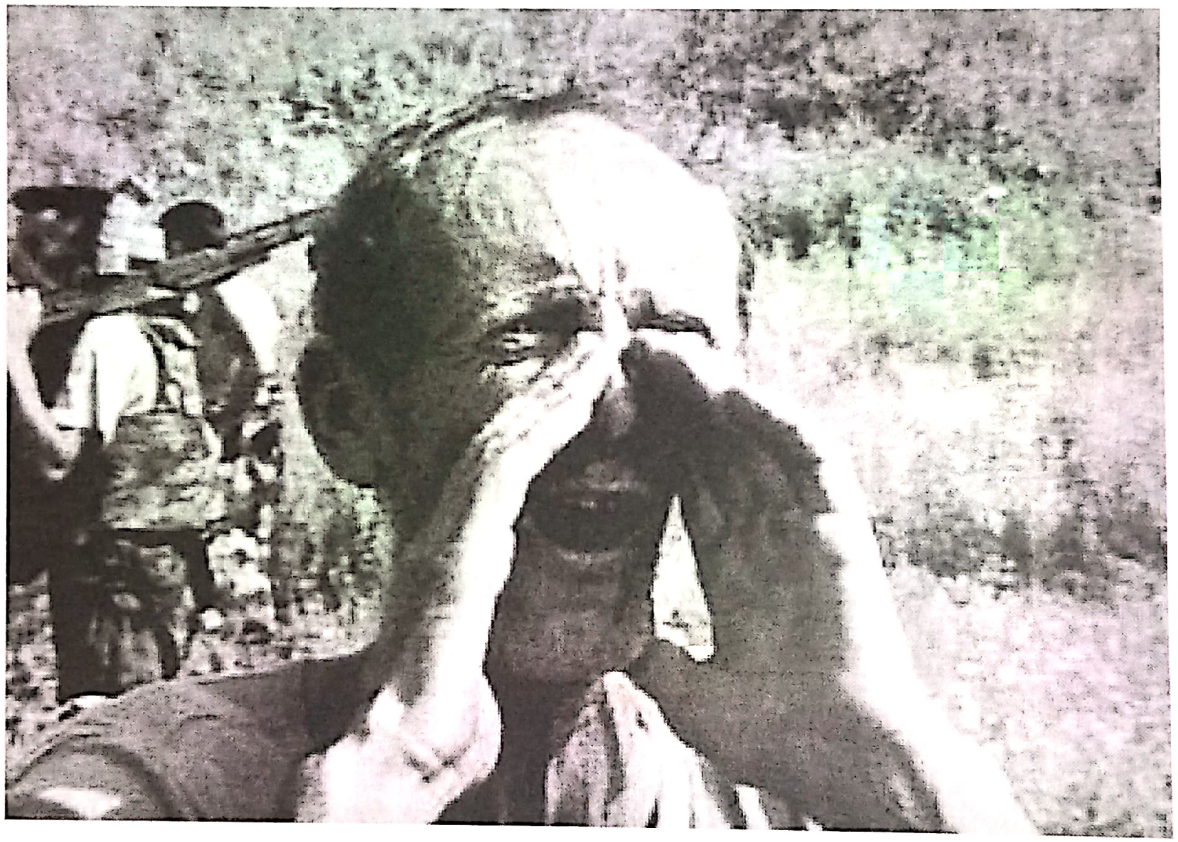

Otac doziva sina

16

MOĆ SUDBINE

Jenjavale su posljednje ljetne vrućine, a oblaci pravili neobične figure iznad Likari i Gostilja. Peta je godina otkako se Avdo S. vratio iz muhardžirluka, obnovio kuću i započeo život ratara vrijednog pažnje i poštovanja. Nekad strastveni lovac, sad je uživao u plasteniku holandskih ruža i pjesmi pčela u dvadeset sanduka. One su mu donosile solidan prihod. Posavci, istrijaneri i baraci, radovali bi se dolasku gospodara, i početku sezone lova. Uživao je u idili divnog seoskog kolorita, pomalo sanjario o vremenu koje je davno ostalo u godinama mladosti i polomljenih nadanja, u vječnosti mira i blagostanja.

- Dobro bi došla kiša večeras da okvasi ova srebrenička brda. Samo da ne bude kao u onoj narodnoj izreci „ kola kao kiša oko Likari." Ovdje nemam s kim ni progovoriti. Naselio se tuđin, iz nedođije odnekud došli i poklopili naše. Kako samo mogu zaspati na ovim ognjištima. Kad bi se još neko vratio, lakše bih podnosio ovu samoću - razmišljao je vadeći staru tabakeru i pažljivo motajući cigaru.

Posljednjih nekoliko noći budio bi se uplašen iz sna. Vraćale su mu se stare more iz predratnih dana, i udes od kojeg je teško dolazio u stvarnost. Jesu li pretskazanja uistinu moguća u svijetu realnosti, ili su san i film identična pojava? Da li je ovo možda sve polusan? Ovakva i slična pitanja zaokupljala su ga često, ne ostavljajući mu vremena da se opusti i vrati svijetu koji mu je sad nudio nova rješenja.

Dok je jednu noć pred spavanje čitao Zolin "Žerminal", bivšem kopaču i paliocu mina u rudniku Sase kod Srebrenice, počeše se vraćati slike komorata sa kojima je zarađivao crni hljeb u srebreničkim oknima. Pokušavao se identificirati sa Etjenom, no na koncu bi, ipak, shvatio da je Asim puno bliži tom liku. Veliki broj rudara poginuo je u proteklom ratu. Još mu se činilo da iz nutrine rudnika čuje pjesmu mladosti koja uprkos teškom životu nije stajala. Svaki izlazak na svjetlost dana bio je svojevrstan praznik. Tek što je sklopio kapke, pred očima mu se javi majčin lik.

- Sutra, sine, ne idi na posao! Bojim se da ti se šta ne desi. Nešto me strah. Kerovi su svunoć zavijali k'o vuci. Oni uvijek naslute neku nesreću.

Nakon tih riječi majčina slika je ponovo nestala.. Avdo se tresao uznemiren i uspaničen. Upalio je radio smatrajući da tako neće biti sam. Nije mogao odgonetnuti zašto mu se ovo vraća i ponavlja baš sad kad je odlučio započeti novi život. Sa ceste je dopiralo uporno drndanje kamiona, paljenje i gašenje dugih svjetala. Otvorio je prozor. Brisao je čelo i vukao dimove cigarete. Iz pravca Kapetanove ćuprije munja je povremeno obasjavala čitavo polje. Sitna kiša i

topli vjetar se sjediniše i počeše zasipati prozorska stakla. Povuče se u sobu, duboko othuknu, i osjeti kako zidovi sobe počeše polahko da kruže oko njega.

Pred njim je stajao otac i povišenim tonom govorio:

- Sutra nećeš u jamu. Išaret mi kazuje da neće biti dobro. Ne igraj se, dijete, životom. Da se ne potrefi baksuzna minuta!

Pružio je ruku prema ocu, no isti trenutak njegov lik se izgubi. Baš tako je izgledao tih ranih osamdesetih godina. Ista poruka i isto upozorenje. Iz teškog sna budilo ga je zvono na vratima i neki smijeh pred kućom.

- Domaćine, danas je hora za pecanje, davno smo trebali biti na Drini!- pozivali su ga jarani iz Srebrenice.

To obećanje je smetnuo s uma. Molio je da idu bez njega, ali ubjeđivanja su bila jača strana njegovih prijatelja. Magla se postepeno počela dizati iznad rijeke. Avdo je osjećao bolove u kičmi kao znak promjene vremena. Modri valovi Drine i tamno okno rudnika. Prolazio je godinama mladosti listajući stranice nezaborava. Nije čuo kako prijatelji zovu da se krene prema Redžićima gdje se jutros bacala mladica. Misao je vodila u prošlost.

***

Bila je nedjelja. U avliji pod starom vinjagom sjedjeli su Avdin otac i rođak Suljo. Mati je na tablji nosila veliki ibrik kahve. Upitavši se sa gostom, krenu da obiđe stoku.

- Što li nam to Avde nejma još da ustane? Da je danas radni dan davno bi bio na poslu?- upita začuđeni otac.

- Ama, neka ga, neka se malo odmori. Ima dana, naradit će se!- uzvrati rođak.

- Znam, samo ne liči mi to na njega!

Kao da ih je čuo, mladić se pojavi na vratima i onako snen usrdno se upita s gostom.

- E, mašala, nek si nam i ti doš'o, ne pamtim kad si nam zadnji put vrata otvorio. A, đe vam je Fikret?

- Sjedi, sad će on. Pustio malo kerove da se istrču. A ti, kako si mi? Šta ima novo u rudniku? Čujem da će vam plate povećati, ha?

- Nešto se priča da bi trebali povećati bod do kraja mjeseca. Samo da ne bude „obećanje ludom radovanje," moj Suljaga!- uzvrati Avdo.

- Moj hairlija plaho poranio- zadirkivao je otac.

- Ružno sam, babo, sanjao. Kao ja uš'o u jamu, i taman stavljam mine kad zahuča zemlja i stijene se počeše rušiti po meni. Osjetim kako padam, a ona ruda navali i ne da mi disati. Eto, sanj'o sam da sam poginuo!

Ljudi se zagledaše i promijeniše izraz lica. Suljo zausti da nešto kaže, ali ga domaćin presiječe:

- Slušaj, sutra nećeš u jamu! A, jok, nema govora! Ne sviđa mi se to pretskazanje nikako. Poslušaj me, i sutra nikud ne miči!- izričit je bio otac.

- Poslušaj Avdaga oca, i ja mislim da je bolje da sutra nikud ne krećeš. Pogan je to išaret. I mati će se s tim složiti sigurno!- solidarisa se Suljo sa rođakom.

- I ja tako razmišljam, ama opet me nešto vuče. San kao san, ne treba tome pridavati neki značaj. Tako je neki Halid od Močevića sanjao kako pacovi bježe iz rudnika, jer, biva, oni prvi osjete opasnost, ali ništa se nije dogodilo. Nisam ja plaho sujevjeran. A, ako će šta biti, pa može biti i drugi dan, a ne sutra.

- Pusti ti to, Avdo, ne izazivaj sudbinu. Sutra nećeš nikud i završena priča. Neću moći probaviti dan misleći o tome!- bio je kategoričan otac.

Mati ga je uporno molila da posluša oca i da sutra nikud ne mrda. Uzalud. Avdo se svunoć lomio, a kad svanu, spremi se i brzo izađe iz kuće. Sa prozora je gledala majka i tiho učila.

- Baš nas, Avdo, ne posluša. Sve radiš po svome. Idi kad hoćeš, i nek te Allah sačuva.

Za nekoliko minuta Avdo u Potočarima uđe u autobus. Rudari su drijemali i samo se ponekad iz sredine čuo kašalj.

- Ljudi, sanjao sam da sam poginuo i da me ruda zatrpala!- obrati se nekolicini komorata oko sebe. Oni se zagledaše i pozvaše vozača Dušana da zaustavi autobus. Ovaj ih posluša, a oni naprosto izguraše Avdu iz vozila.

- Sad pravo kući i dobro se ispavaj! Nemoj baksuzirati. Skoro si se i oženio. Hoćeš da ti djeca ostanu siročad. Ne ljuti se na nas. Hajde, sretno!

Avdo zbunjeno iskoči iz autobusa, a onda nekoliko puta zazvižda na prste. Autobus ponovo stade. Dok je ulazio vozač ga upita:

- Šta si zaboravio?

- Nisam ništa. Hoću na pos'o i gotovo. A vi šutite i nemojte me više ništa pitati!

Rudari se zgledaše i zašutješe. Samo jedan kao za sebe procijedi:

- Eto ti, kako hoćeš! Lijepo smo te vraćali i nemoj da nas kriviš, ako se šta loše desi.

Vođa smjene brižno upita Avdu da li je danas potpuno spreman za posla.

- Imamo jedan novi potkop na devetom horizontu. Čini mi se da tu neće ići najbolje. A možda i griješim. Hajde sretno i pazite se!

U mislima Avdo je bio u avliji. Vraćale su mu se slike majčinog i očevog upozorenja. Jesu li njihova strahovanja bila opravdana? Nastojao je da odagna crne misli, no one su se opet vraćale. Vagoneti su se pomalo primicali odredištu gdje se kopao veliki sloj rude. Sa punom radnom opremom započeo je sudbonosni dan na iskopu novih kubika dragocjene rudače.

- Je li ovo, Avdo, tvoj dan D?- pitao se.

Zapijukaše bušilice i ostala oruđa, krenuše mašine. U tom trenutku se činilo da se ništa neobično ne može dogoditi. Varka je trajala samo nekoliko trenutaka.

Iz dubine zemlje začula se huka, strašna i podmukla lomljava, kao da se urušava čitavo brdo i sve nestaje i propada u grotlo od svih veće. Veliki komad olovne rude probio je Avdin šljem, i on sa nekoliko rudara u momentu nestade pod teretom odronjene zemlje. Zapomaganja i vrisci punili su hodnike i koridore dugih potkopa. Zemlja je i dalje tutnjala i podrhtavala pod neviđenom silom. Teško ranjeni rudar ležao je zatrpan i onesviješćen. Na filmu jave odigravao se san palioca mina. Za Avdu S. je bilo sve izgubljeno.

Vijest o rudarskoj tragediji u Srebrenici se pronijela munjevitom brzinom.

Mediji su svakih pola sata izvještavali o nesreći i broju zatrpanih rudara. Pokušaj izvlačenja bio je otežan

i zbog podzemnih voda. Na prvi poziv javile su se čete za spašavanje iz Tuzle i Labina. Otkopavanje i izvlačenje je trajalo nekoliko sati. Vreli gasovi iz zemlje razbacali su rudare na sve strane okna. Četverica više nisu davali znake života. Zbog povrijeđene kičme, Avdi se moralo prilaziti oprezno. Podvukli su daske ispod tijela, a onda ga pažljivo počeli vući.

Isti dan je prevezen na koševsku bolnicu u Sarajevo. Probudio se iz kome sedmi dan. Čuo je glasove doktora, žene, braće.... Nije im ništa mogao odgovoriti.

- Avdo, vidiš li nas i čuješ li? Mi smo tvoji komorati. Sad ćeš ti ustati da ideš s nama!- dovikivali su mu.

Ležao je nepomično ne shvatajući još gdje je. Uopće nije znao šta se dogodilo s njim. Doktori su izgledali sretno kad je jedno jutro progovorio.

- Dovedite mi djecu!

Dani oporavka su tekli sporo. Teški lomovi i traume zahtijevali su duže mirovanje. Ubzro je prebačen u rehabilitacioni centar na Ilidžu gdje je u gipsanom koritu proveo šest mjeseci.
Slike tragedije su mu se pomalo počele vraćati u sjećanje.

-Zašto te nisam poslušao, oče?- pitao se. Je li to sve moć sudbine?

Sad sam kao dijete, ponovo učim hodati! Možda sam ja tek sad rođen.

***

Avdo S. se nakon dužeg vremena oporavio i vratio životu. U jamu ga više nisu puštali. Do početka agresije radio je neke lakše poslove. Preživio je ratnu katalizmu, no posljedice su ostale. Moć pretskazivanja i sudbine, bila je veća nego što je mislio. Smisao života našao je u darovima i čarima prirode.

S proljeća kad buknu behari i vode poteku put nevratnih daljina, u njemu zaiskri sjećanje na život i ljude kojih odavno nije. Sve što je prošlo i nestalo, ne može se vratiti. Zna to bivši palilac mina, vrsni ratar i ljubitelj prirode, pa ipak, još katkad kroz buru sjećanja na struni nostalgije zatrepere note pjesme: "Da sam tvoje riječi slušao majko"

Skoro će jesen. U Avdinim baščama dozrijevaju i rumene jabuke. Zlati se dunja i mirisom puni sobe. Sjenke teške sjete se igraju u zraku. Zagubljena u daljinama godina, ostala je majčina poruka i zov.

- Vrati se i ne odlazi sine! Velika je moć sudbine!

Ovdje su moji najdraži

MUZIKA I BOL RASTANKA

17

Vesnu sam upoznao zaista slučajno. Vrijeme zimskog raspusta provedeno u Srebrenici, bilo je fatalno za naš budući život. U ovom gradu imala je rodbinu. Bila je maturantica u Učiteljskoj školi u Bijeljini. Zanosna vila. Ne krijem i ne pretjerujem. Takvom mi se uistinu činila te zime 1985. godine.

Snen od ljubavi i pomalo romantičan, tražio sam u njenom liku onu iskru koja će buknuti u nama i zauvijek nas spojiti. Svaka njena riječ za mene je bila muzika što plijeni i opija. Sve je krenulo na Guberu pod snijegom kićenih borova. Te slike ljubavi duboko su pohranjene u mojoj podsvijesti. Nisam daleko gledao niti znao da u meni gori ljubav i nestaje racio.

- Život, moj Anese, nije samo slatko šaputanje poezije i zagrljaji strasti - govorila je - od čega ćemo živjeti? Ja želim biti tvoja samo te moram pitati hoće li tvojima smetati što sam druge vjere? Valjda znaš da sam Srpkinja. Moji još ne znaju za tebe. Kako ćemo dalje?

Uvjeravao sam je da ću se zaposliti u Fabrici akumulatora, pa u dogledno vrijeme naći i njoj posao. Roditelji su na selu i neće se mnogo ljutiti. Ovdje u iznajmljenom stanu krenut ćemo od ničega.

Kada se te majske večeri iskrala iz svoje kuće i ušla u auto, vjerovao sam da je put do sreće baš posut cvijećem. Novi život i san. Stvarnost ili priča sa sretnim završetkom. Moji malo šutjeli i otpuhivali nedugo, i konačno oprostili. Njeni nikad. Ni onda kad su na svijet došli naši sinovi Jasmin i Smajo. Sa majkom se vidjela par puta kod neke rodice, a otac kroz neko vrijeme umro. Na samrti ozbiljno je upozoravao ženu da mu slučajno ne dovodi Vesnu.

Osim posla sve drugo sam zapostavio i potpuno se predao porodici. Mislio sam da imam sve i da će lijepi dani potrajati dugo. Avaj! Početak devedesetih i politička razmimoilaženja u zemlji, unosila su nemir i u moje porodično gnijezdo. Znao sam čemu vodi agresivna srpska politika i javno je osuđivao. U početku me čudila njena šutnja, a onda je jedne večeri nacionalni naboj pukao iz njenih usta.

- Anese, Srbi vode ispravnu politiku. Vi hoćete da izađete iz Jugoslavije. Da znaš samo, ja neću da živim u nezavisnoj Bosni. Ti idi za tim tvojim Alijom, a mene nikud nećeš povesti. Ako rat dođe do Bosne, ja ovdje neću ostati. Ako ne uspijem otići dalje, vraćam se majci u Bijeljinu!

Moji pokušaji da joj objasnim šta je pozadina takve politike, bili su uzaludni. Djeca su se često budila i plakala

zbog naših svađa. Ukupna kućna ambijentalnost postajala je nesnošljiva. Kada sam se umoran i zabrinut februara l992. godine vratio sa posla, zatekao sam otvorena vrata i bijeli papir na stolu sa nekoliko rečenica napisanih ćirilicom.

- Anese, ja sam sa djecom jutros otišla u Semberiju. Naša priča je završena. Eto ti tvoja suverena Bosna i živi u njoj. Bilo je lijepo dok je trajalo. Voljela sam te, da ne lažem, ali sad je sve prošlost. Sinove ću odgajati kako ja budem mogla i htjela. Želim ti sreću u životu i da preživiš rat koji neminovno dolazi. Mene nemoj nikad više tražiti. Nekad tvoja, Vesna.

Plakao sam gorko za djecom i životom prekinutim jednom nerazumnom odlukom. Zar je to kraj? Pravu utjehu nisam mogao naći. Stizali su dani pakla u kojima sam izgorio kao svehli list i korov. Nad Srebrenicom su letjela jata crnih ptica.

***

Granatiranja. Glad. Smrt saboraca i prijatelja. Očaj i beznađe. Nada i čekanje. Demilitarizacija. Glas radioamatera. Posljednji vapaji i teška vrtoglavica. Svijete gdje sam ovo progledao? Enklava pada.

Ranjen u obje noge dohramao sam do UN-ove baze u Potočarima. Ležali smo po hodnicima punim blata. Niko ne gleda u nas, niti nas šta pita. Na tren smo sklonjeni u

neke unproforske odaje. Prevoditeljica Emina nas hrabri i ubjeđuje da će stići novinari CNN-a. Plavci nam obećavaju evakuaciju, no to je samo varka. U sobu sa ranjenicima je ušao izvjesni Momo. Gledao je u mene i zagrmio.

- Gdje si ti zvjerko, tražimo te tri i po godine?! Trpajte ih na kamione i pravac Bratunac!

Nije mi bilo jasno po čemu sam to ja neka opasna zvjerka i što sam im baš ja interesantan. Bit će,ipak, da su me zamijenili sa nekim drugim. Smjestili su nas u jedan šleper. Pred Domom zdravlja psovke i vrijeđanja. Iz cerade je zaudaralo na na krv i gnojne rane. Nesnošljiva vrućina.

Po nogama do koljena imao sam strašne opekotine. Jedan od nas sedam je bolno ječao i govorio da nam je ovo zadnja vožnja. Pred moje oči stizala je voda sa Knježevca. Sanjao sam kako je pijem beskrajno dugo i čuo žubor Križevice. Krenuli smo makadamskim putem duž Drine. Sa svakim treskom rana se još više povređivala. U prvi sumrak neko je primijetio da ulazimo u Janju. Odakle je to doletjela flaša vode.?

Ne znam koliko je bilo sati u noći kad se kamion zaustavio pred nekim hangarima i bodljikavom žicom. Skakali smo iz kamiona i odmah padali na zemlju od bolova.

- Diži se, bagro, balijska! Sad ćete vidjeti gdje ste došli! 'Ajde, Lazare, vodite ih u torove!

Rane su mi se već počele crvati. Osjećao sam kako gubim snagu. Mislio sam da neću dočekati sljedeće jutro. Poznao sam neke logoraše koji su ranije dovedeni u ovaj sabirni centar kako su ga oni eufemistično nazivali. Svi šapuću oborene glave.

- Ovo je logor Batković. Mnogo je naših ljudi umrlo od bolova i zadobijenih rana. Neka ti je, Anese, Bog na pomoći!

Gledao sam u čovjeka i pitao se odakle ga znam. Uzalud sam se trudio. Ujutro su ga iznijeli mrtvog na ćebetu. Pitali smo se ko je sljedeći? Kasnije su nas pomalo puštali u bijeljinsku bolnicu koja je bila udaljena šesnaest kilometara. Dok me je previjala medicinska sestra mi je psovala tursku majku i konstantno prijetila.

- Izdrži Anese još ovo, možda još nade ima za sve nas- mislio sam i stiskao zube.

Prolazili su dani patnje i bola. Rane na nozi su počele zarastati. U snove su mi počeli svraćati sinovi, baš onakvi kavi su bili prije rata kad su sa majkom otišli od kuće. Čeznuo sam za trenutkom kad ću ih vidjeti, pa makar mi to bilo i zadnji put. Četnici su moje molbe grubo odbijali. Izvjesni pukovnik Ćorkić me uvjeravao kako me oni ne žele da vide. Bez ikakvog razloga me optuživao za nešto što je izvan svake logike.

- Šta ti, bre, 'oćeš, čoveče? Mi ti 'ranimo ženu i decu, a ti si klao i ubijao naše ljude. Kako imaš obraza da tako

nešto moliš? Gubi se u logor! Vidi ti njega, on bi da se šeta kao da je na letovanju!

Minulo je nekoliko mjeseci od mog dolaska u ovaj zločionački zindan. Pored svih nevolja i komarci nam zagorčavaju život, posebno noću. Jedina nada da će se išta promijeniti nabolje je dolazak Međunarodnog crvenog krsta. Onda, kad smo se najmanje nadali, i to nas je sunce ogrijalo. Vjerovali smo da je došao kraj torturama i mučenjima. Pukovnik se sad činio izuzetno ljubaznim pred tim ljudima i oponašao humanistu. Dozvolio je da, ukoliko želim, posjetim porodicu. Čuj želim, ja glupe i sulude rečenice. Ne da želim, nego žudim i čeznem za tim satom.

Prošla su još dva dana. Ljudi su nekako postajali življi i vedriji. Špekuliralo se o mnogim stvarima, a ponajviše o načinu razmjene.

- Anese, zovu te da se javiš na portirnicu!- sav zadihan donese glas Šehan.

- Možda si za muštuluka, Šeho, ama se bojim da opet nije šta po zlu.

Krenuo sam teškim i tromim korakom drhteći od neke zebnje i nade da mi je neko stigao, ili da imaju neku povoljnu vijest za mene. Zastao sam. Srce mi je isprekidano lupalo i htjelo iskočiti iz njedara. Ispred mene su stajali dječaci, moji sinovi Jasmin i Smajo. Grlio sam ih i privijao na grudi, plakao i grcao u bolu i neiskazanoj sreći. Stariji

Jasmin mi je kroz suze govorio da je živio za ovaj dan i da je sad presretan.

- Babo, pardon tata, ovamo svi tako zovu očeve, mama nije htjela krenuti sa nama. Rekla je samo da si ti njena prošlost i da te nikad ne želi vidjeti. Jedino nam je dala pare da ti kupimo kutiju cigara. Mi bismo voljeli da ovaj rat brzo prođe i da opet budemo zajedno.

Sedmogodišnji Smajo gledao je u mene tužno i sneno. Uzeo sam ga u krilo i pitao da li me se sjeća.? Šutio je. Kada sam ga ponovo pozvao imenom, pogledao me i skrušeno rekao:

- Ja se više ne zovem tako. Dali su mi novo ime, Majo. Mama je rekla da je to zato da ne bih imao problema u školi i na ulici zbog muslimanskog imena. Jasmin mi je rekao da nikad ne smijem zaboraviti da mi je pravo ime Smajo.

Milovao sam njegovu plavu kosicu i govorio im da se strpe i slušaju mamu, a kad sve stane ponovo ćemo biti sretni. Dugo sam gledao za njima dok su odmicali prema autobusu. Mahali su mi kroz prozor i slali poljupce.

Nestajali su posljednji dani septembra. Jedan po jedan u nevjerici smo ulazili u autobus i kretali u nepoznatom pravcu na razmjenu. Gledao sam kroz prozor i maštao o slobodi.

U Bijeljini pored osnovne škole djeca su se igrala klikera. Sa torbama na leđima prolazili su moji sinovi. Vrisnuo sam i ludački počeo udarati po prozorima. Okrenuli su se i ugledali me zakovanog na okno. Trčali su za autobusom i dozivali moje ime.

Molio sam vozača da stane, ali on me je osorno odbio. Pao sam po sjedištu skrhan bolom i očajem. Bilo mi je svejedno kuda i gdje idemo. Želio sam se vratiti svojoj djeci. Podignute ruke i beskonačnost prokletstva ljubavi osuđene na smrt.

***

Vesna je nakon nekoliko godina sa sinovima otišla u Kanadu. Upoznala je novog čovjeka i udala se. Jasmin i Smajo završavaju fakultete. Sa ocem koji se u međuvremenu oženio Sarajkom, često se čuju i dopisuju. Ovog će ljeta doći u Sarajevo, a onda s njim krenuti do Srebrenice da im pokaže mjesto gdje su prvi put ugledali svijet.

Tamo gdje nikad nije prestala muzika bola zbog rastanka. U grad gdje je buknula i uvehla ruža ljubavi njihovih roditelja.

MI SMO UKLETI MELINA

18

Hoću, govorit ću vam o nečemu što bih najradije zaboravila, i zauvijek izbrisala iz svog pamćenja. Da mi noć bude mirnija, bez snova i priviđanja što mi se ukazuju kao aveti, i koja me često proganjaju.

Moja riječ više nema onu snagu naracije i lijepog tečnog kazivanja. Nekad sam u srebreničkom Srednjoškolskom centru pohvaljivana za svoja dramska umijeća i najbolje literarne sastave.

Nisam posve sigurna da bih sad mogla tako uspješno opisati sva ona zla koja su nam nanijeli četnici, i naše prve komšije iz okolnih bratunačkih sela. I šta bih vam ja, Melina S., još mogla reći, a da to već niste čuli?

Pravo da vam kažem, sad me nekako i sramota sve to govoriti. Ne zbog djece što su se ovdje u Holandiji uklopila u sistem zemlje koja im je potpuno strana, ali u kojoj imaju sve, već zbog toga što iz svoje podsvijesti nisam mogla izbaciti tu sramotu i početi živjeti kao sav normalan svijet. Čim sklopim oči ukaže mi se krvnik, bradat i ružan, i dahat

bijednika što na mome tijelu želi ugasiti svoju životinjsku pohotu. Moja rodica Sana kaže mi da ni u šutnji nije rješenje. Kako se nosi sa svojom prošlošću, ne znam, no ona ništa ne krije. Poslije svake priče, kaže, bude joj nekako lakše.

Te rane 1992. godine pohađale smo treći razred srednje škole u Srebrenici. Lijepo i veselo društvo nosila je mladost i ushit života koji se neće nikad ponoviti. Osjećali smo kako se politička situacija pogoršava, no vjerovali smo da radost življenja neće ništa poremetiti. Smijeh je odzvanjao autobusom, a mi smo glasno prepričavali šta se tog dana dogodilo u školi, i ko se s kim počeo zabavljati. Istina, sve smo rjeđe izlazili u kafiće, koji su u Bratuncu bili podijeljeni. Bošnjačka omladina, okupljala se uglavnom u kafeu kod Vahida. Očekivalo se neko rješenje, ali svakim danom bivalo je gore. U prvi sumrak polovinom aprila na vrata mi je pokucala Sana. Djelovala je nekako usplahirena i zabrinuto.

- Melina, sad me zvala Amra iz Srebrenice i kaže da ne krećemo u školu. Srpski đaci uopšte ne dolaze, i nastava se obustavlja do daljnjeg. Veli, da to poručim i drugim učenicima u Bratuncu.

Ruke su joj drhtale dok je vadila cigaretu da zapalimo. Skuhala sam nam kafu i razgovor se uglavnom vodio o mogućnostima dalje evakuacije.

- Sinoć sam čitala Remarka, i vjeruj mi da sam i sebe vidjela među onim izbjeglicama. Hej, moram ti reći, i Semira

sam zamišljala pored sebe. Ako i budemo išli negdje dalje i bježali sa ovih prostora, voljela bih da to činimo zajedno. Bojim se da smo ukleti, Melina!

Sana je bila jedna od najljepših i najzgodnijih djevojaka u razredu. Razumljivo, imala je i najviše udvarača pa smo joj sve pomalo zavidjele na tome. Ona je, pak, odabrala samo Semira iz Srebrenice. Bili su uistinu lijep par. Igrao je fudbal u lokalonom klubu i pomalo svirao harmoniku. Bio je jedan od najboljih učenika u školi. Sani je poručivao da ide, i skloni se negdje, jer nam predstoje teški dani. On se već priključio braniocima grada.

- Znaš, Melina- govorio je - sad se piše historija ove zemlje i moja je patriotska dužnost braniti svoj narod.
Kad su se zadnji put čuli rekao joj je da će je uvijek voljeti. Ako preživi, naći će se i zajedno nastaviti fakultet. Kroz život će opet zajedno.

Tražila mi je da joj gledam u šoljicu i kažem šta nam i kakvu sudbinu slikaju figurice. Smijale smo se bezazleno, a ja sam namjerno govorila o nekom brzom susretu sa jednim momkom i velikom zagrljaju. Nismo ni slutile šta nam se sprema.

Rastali smo se s osmijehom nade da će nam sljedeći dan donijeti ljepše vijesti. Nažalost, dogodilo se ono što zdrav um ne može povjerovati.

Naše prigradsko naselje tog ranog aprilskog jutra opkolili su srpski transporteri. Probudili su nas svojim

brundanjem i pucnjavom. Raščerupana i uplašena počela sam se oblačiti i dozivati oca. U kući više nije bilo nikoga. Preko megafona narod su pozivali da se preda i da izađe na čistinu. Prijetili su da će nas poklati ako svi ne krenemo iz skloništa. Bilo nas je oko dvadesetak. U strahu, moja nena je skončala na pragu svoje kuće. U grupi muškaraca poznala sam svog oca kome su ruke bile zavezane žicom. Jedan krupni brkati seljak u maskiranoj uniformi izdvojio je desetak civila, a meni naredio da idem prva prema centru naselja.

- Koja je tvoja kuća, curo?

Pokazala sam im rukom i krenula naprijed. Zgrabio me je grubo i proderao se:

- Ne, ti ćeš tu ostati da gledaš kako gori vatra i nestaje tvoja soba. Znaš li ti onu Čolinu pjesmu Gori vatra, ha? E, to će ti biti to.

Kretenski se smijao i gledao, a meni se činilo da odnekud poznajem taj glas i lik piromana. Nije prošlo mnogo, a prvi plamenovi počeli su da liže krov naše kuće. Iza mojih leđa plakala je Sana.

- Meli, najgore nas tek očekuje. Drži se i budi hrabra!

Na, do juče lijepom licu, od suza se razmazala šminka. Prišao joj je mađi uniformisani muškarac i poveo je prema šumarku koji smo zvali Borik. Nedugo potom vratio se po mene.

- Šta hoćete, gdje me vodite?... ja neću sa vama!- uzalud sam se opirala.

Osjetila sam vreli pljusak po mom licu i nosu. Zamalo se nisam onesvijestila. Počela sam se otimati, a onda su uslijedila još dva udarca.

- Sad ćeš, bre da vidiš kučko turska, gde te vodimo. Budeš li se opirala preklat ću te!

Prošli smo pored jedne štale. Tu nas je čekalo još nekoliko naoružanih bitangi. Sanu su dvojica uveli unutra. Čula se samo vriska i prigušeni krici. Čekala sam svoj red. Jedan paramilitarac mi je bio poznat. Nekad sam ga vidjela u Bratuncu na pijaci. Iz priče ostalih, kasnije sam dokučila da su većinom od Skelena. Njih trojica su čekali svoj životinjski pir. Zgrabili su me i poveli prema štali. Tjerali su me da gledam kako siluju Sanu. Krvava i poderana više nije mogla da se otima i vrišti. Prvi vojnik do mene je izvukao nož i naredio da se skinem.

- Sad ćete da rađate srpsku decu jer ćemo vam sve muškarce pobiti!- pjenio je i škrgutao zubima.

Držao me je za grudi i počeo divljački da ih gnječi. Znala sam da nemam nikakvih šansi, pa ipak, počela sam se opirati. U svojoj nemoći uspjela sam ga ugristi za ruku.

- Ej, bre mala.... šta to uradi pizda ti materina. 'Oćeš da ti sad odsečem sisu?!

Govorio je ekavski, a ja sam znala da skelanski Srbi glume veće Srbe od samih Srbijanaca. Oborili su me na zemlju i uz šamare zvjerski silovali.

Urlali su i vrištali uz povremene povike: "Slobo ti si Bog" i "Hvala ti Bože što sam Srbin!"

Poslije krvoločne seanse natjerali su nas da idemo prema asfaltu uzdignutih ruku. Pored kuće sam gledala leševe ubijenih komšija. Na čelu kolone je bio izvjesni Žućo. Cijelim putem su nam psovali naizmjenično tursku i ustašku majku. Do fudbalskog igrališta u Bratuncu pješačili smo skoro sat vremena.

Oca više nikad nisam vidjela. Ubili su ga u šumi kad je trčao da me zaštiti od silnika. Dok smo ulazili u grad na balkonu sam vidjela drugaricu iz osnovne škole Mariju P. Blistala je od radosti i nekoj debeloj ženi pokazivala prema koloni. Gledala sam pravo prema njoj, a ona je namjerno okrenula glavu u suprotnom pravcu.

- Sano, poznade li Mariju? Jesi li vidjela kako je sretna što nas gone?

- Zar te to čudi, Melina? Znaš li ti ko su njeni roditelji? Pa ona nije propustila nijedan vašar pored crkve. Sve su bile iste. Samo su se neke vještije prikrivale.

Na nekadašnjem nogometnom igralištu "Bratstva" počeli su razdvajati muškarce od žena. U gradu gdje nije

bilo nikakvog otpora, počinjena su nezapamćena zvjerstva. Da smo se bar prebacili do Srebrenice. Gore ne mogu tek tako ući, znaju da će i oni morati ginuti. Naivnosti naša gdje ti je kraj?

- Melina! - pozvala me je tiho Sana dok smo čekali noć kraj igrališta.

- Šta je, Sano, razmišljaš o nekom rješenju. Nama ovdje nema spasa. Čekat ćemo dalje pa šta nam Bog da.

- Ti čekaj, a ja se planiram izvući iz ovog obruča. Ako hoćeš da nam se pridružiš pred zoru, Ahmo će nas voditi. On zna prijeki put brdima do Srebrenice.

Moram naći mog Semira i s njim rame uz rame u borbu.

Gledala sam u nju s nevjericom. Kako može izaći odavde kad su okolo sve četnici?

- Sano, iz ovog začaranog kruga te može izvući samo Remark čiju si knjigu skoro čitala. To je samo utopija. Ne idi. Čekaj sa mnom našu sudbinu.

Osmjehnula se i svojim lijepim očima pogledala prema meni.

- Sa Remarkom ili Ahmom, svejedno, ja idem noćas iz zone smrti. Ako preživiš pričaj kakvu si jaranicu imala.

Sagela se i poljubila me. Nestala je u gomili uspaničenog naroda koji se tiskao pred nekadašnjom svlačionicom.

Zaspala sam pred samu zoru prigrilivši majku koja me je pokrivala svojim džemperom. Probudili su me mitraljeski pucnji. U otvorenom logoru se koji sat kasnije pričalo da su iza Kaolina ubijena dvojica ljudi koji su pokušali pobjeći sa igrališta. Sjetila sam se Sane. Da li se uspjela izvući, ili je i ona poginula?

Zamišljala sam je kako sretna stiže u grad slobode i kako trči u zagrljaj svom Semiru. Moja ratna epopeja završena je istog dana kad su nas autobusima prebacili do Kalesije, Kladnja i Tuzle. Niz rijeku sjećanja otjecala je čitava jedna mladost i izgubljene srednjoškolske godine.

***

Melina je odmah nakon rata otišla u Holandiju i udala se za jednog Sarajliju. Sinovima priča o rodnom kraju i srednjoškolskim danima. Slike ratnog užasa polahko nestaju iz njene podsvijesti.

Sana je uspjela doći do Srebrenice i naći svog izabranika Semira. Pričali su da je bila neuštrašiv borac. U jednoj akciji je lakše ranjena. S njim je nakon dva mjeseca lutanja šumom, nakon pada enklave, stigla do slobodne teritorije.

U Holandiju su otišli četiri godine nakon rata. Sa rodicom i prijateljicom iz školske klupe se čuje telefonom, no rijetko se viđaju.

Njena kćerkica ne voli priče o ratu. Ipak, jednom joj je priznala da bi željela posjetiti rodni kraj svoje majke, tamo kraj Drine.

Negdje u Bosni, gdje magle rijekama miluju dane.

Detalj sa jedne dženaze

19 PRESUŠENI BUNAR

Davno je zapuhala mećava oko Srebrenice, a ja ne znam je li mi hladnije oko srca, ili kad izađem u avliju. Sjedim uz prozor i gledam niz zaleđenu stazu po kojoj su se nekad plazala moja djeca. Dvije moje suze nepresušne. Kao da ponovo čujem mlađeg Amela kako rumenih obraza i s kriškom džema u ruci vuče čelične rodle što im je rahmetli Rasim napravio u radionici. Stariji Amko pruža ruku da mu pomogne da se izvuče na brdo.

Nema večeri da ih ne sanjam. Govore mi da šta proučim, biva, bit će mi lakše, i da ne mislim na svoju tragediju. A ja, zapravo, to najviše i činim. Davno bih svisnula od bola ako ne bih razmišljanja o njima i dozivala ih u snovima. Tamo se jedino možemo rahat ispričati Piljim u ovaj televizor i ne mogu se načuditi lažima što ih na vijestima slušam od drugih, ali i od naših političara.

- Sve je to, moja Fehima, isto. Kad dođu u Srebrenicu medom im svaka sladi, a ha odu u Tuzlu i Sarajevo, drugu priču okrenu. Ne zna insan bi li od muke plak'o ili se smij'o. Satraše se pričajući o nekakvom povratku, a de mi reci

kad je i kome u čaršiji obnovljena kuća? Jok, njima smo potrebni samo kad su izbori. Eh, eto, ne znam samo ko će im donositi glasove kad mi pomremo. Od Boga samo iščem da mi stigne haber da su mi dijete identifikovali. Onda i ja mogu na miru umrijeti!-riječima utjehe nadopunjuje mi misli komšinica Begzada.

- Vidim po većim gradovima sve vrvi od nekakve novogodišnje groznice. Čini mi se kao da su svi sretni i jedva čekaju taj dernek. Možda se zbilja imaju čemu radovati. Svoji na svom, svi na okupu i bez gubitaka u ratu. Pamtim i ja jedan doček Nove godine u hotelu „Domavija" sa mojim Rasimom. Bila je prošla godina kako smo se uzeli. Kasnije smo išli kod rodbine i prijatelja. Nekim čudom našla sam jednu fotografiju iz mladosti sa dočeka l974. godine.

Vraćale su mi se te sjenke uspomena dugo, plakali dani razbijenog i uništenog života. Pamtim svaki detalj i ono o čemu se te noći pričalo, koje su pjesme bile na reportoaru, ko je s kim plesao. Tada nisam vjerovala da će mladost brzo proći, a još manje da će nam se dogoditi ova tragedija.

Za mene je to sad običan zimski dan kojem se više nikad neću moći radovati. Baš mi ništa ne znači. Ja se više nemam čemu veseliti. To je samo jedan detalj na kalendaru okačenom na zidu ove gluhe kuće po kojem se redaju dani što mjere i odnose život, a ne znaju da tog života nema. Ostalo je samo sjećanje na nešto što je nekad bilo. Ja nemam snage niti da se sjećam. Dan kao i svaki drugi koji je protekao u zadnjih dvanaest godina od pada enklave.

Kako vrijeme protiče pustoš u tim sjećanjima sve je veća. A onda, dva dana iza Kurban-bajrama pokuca poštar na moja vrata. Imala sam čudan išaret i predosjećaj.

- Dobar dan, komšinice Fehima. Stigla je pošta za vas iz Tuzle. Molim Vas, hoćete li ovdje potpisati?

- Čim sam ugledala plavu kovertu znala sam odakle je upućena i zašto. Ruke su mi drhtale dok sam potpisivala papir. Možda su ovakvi i njemu slični učestvovali u likvidaciji mojih sinova. Došao je sa strane i ovdje ostao. Oni ne daju posla svakom i bez velikih zasluga. Ne znam i ne smijem griješiti dušu. Neka mi Bog oprosti, ali nema misli koja me nije pohodila ovih godina. Sumnjam u svakog i sve, jer i sad vidim da gradom slobodno hodaju zločinci viđeni u Potočarima i Kravici tog kobnog ljeta.

Gledala sam sleđena u adresu i pored nje pečat na kojem je krupnim štampanim slovima stajalo: IDENTIFIKACIONI CENTAR Tuzla. Činilo mi se da me ništa gore nije moglo snaći. Osjećala sam kako postepeno trnim i kako niz moje vene struje godine rata i neopisivog bola.

- Jesu li vas pronašli djeco moja, hoće li sad majka opet biti s vama?-pitala sam se i u bunilu nisam ni osjetila kako sam ušla u kuću i počela čitati pozivnicu.

S teškom mukom sam nazvala telefonom sestru i prve komšinice da im javim šta sam dobila. Sama više nisam mogla dalje tabiriti rečenice. Pozivali su me da se hitno

javim u taj centar u Tuzli radi važne obavijesti. Nikad nisam duže putovala do ovog grada. U mojim mislima otvarale su stranice albuma uspomena. Idem ja prema onom Skveru, a noge mi otežale kao da su od olova. Zakoračim naprijed, ali istog momenta ih nešto povuče nazad.

Krećem prema traženoj zgradi, a ona se odjednom poče da okreće oko mene. Na ramena mi se nasloniše ruke moje sestre koja me uvede unutra i položi na klupu u prijemnoj kancelariji. Pila sam vodu i čula neke glasove kako me dozivaju i pitaju jesam li dobro. Desetine bijelih vrata i isto toliko bijelih mantila. Krupne naočari sredovječnog doktora i duboki glas.

- Gospođo Fehima, ako ste sad bolje ja bih vam objasnio razlog našeg poziva. Ostaci krvi vašeg muža i sina su se poklopili. Muž vam je pronađen u grobnici u Zelenom Jadru. Zapravo....pronađena je samo njegova butna kost. Sina smo pronašli u Kamenici. Nažalost, kod njega nema nogu, ruku, niti lica.

- Ama, doktore, kojeg sina? Ja sam imala dvojicu sinova. Amka i Amela sam izgubila skupa sa mužem.

- Bojim se da to nećemo nikad moći utvrditi! Ono što vam ovdje možemo reći je da se potraga i identifikacija nastavljaju. Budite strpljivi, mi duboko suosjećamo sa vama i činimo sve što je u našoj moći da svi ubijeni i nestali budu pronađeni.

- Ne znam ni sama kako sam se vratila kući. Svi kažu da je nekako lakše kad se pronađe tijelo, a ja se Allahom kunem da nije tako. Najgore je što ne znam kako da ukopam sina. Pitam se, kome pripadaju one kosti, Amku ili Amelu? Čije ime da napišu na nišanu?

Prolaze dani nevjerice i surova realnost. Više ne znam ni kad smrkne, ni kada svane. Dugo već ne pratim ni dane, datume....godine kao da stoje. Danas sam konačno shvatila da je moj život jedan golemi, davno presušeni bunar koji postoji samo da se u njemu taloži mrak i tmina iz koje se nikad neće probiti sunce. Tek sad sam svjesna da su mi djeca ubijena.

Otkako su saznali za ovu identifikaciju, dolaze mi znani i neznani. Ja, jednostavno, ne umijem narodu da kažem koji mi je sin pronađen, a koji još nije. Čije su, ustvari, kosti skupljene? Osjećam bolove u bubrezima. Hoću li izdržati ovu tešku srebreničku zimu? Sve su smrti teške i tužne, ali ako se dese u jesen ili u zimu, onda one postaju još teže i tužnije. Samo da još, smirim kosti moje djece i muža, pa ću im se i ja pridružiti. Na ovom svijetu ja više nemam šta tražiti.

Šest mjeseci kasnije

Na autobuskoj stanici u Srebrenici Fehima i nekoliko žena čekaju aoutobus za Brčko. Pozvane su na obilježavanje godišnjice stradanja Bošnjaka u tom gradu. Sporim korakom, tiho i dostojanstveno ulaze u autobus. Vozač

mjerka putnice i ironično se kezi. Nema sumnje da ih je poznao, jer je i on bio u ovom gradu ljeta 1995. godine. Pali motor. Unutra, pored bošnjačkih putnika, još nekolioko nepoznatih ljudi i žena. Na prednja vrata autobusa ulaze dvojica lokalnih policajaca.

- Pomoz Bog, legendo! Mi ćemo s tobom do Bratunca, a možda i malo dalje, ha šta misliš?

- Za vas, braćo, ako treba, vozim do Tokija! Kakve su vam to nove oznake?

- Naše, srpske, a čije će biti?

- Znam, samo sad nekako drugačije izgledaju. Nema orla i oscila!

- E, pa svaka nova vlast donese nešto svoje i novo. Ovo nam je Dodik sa onim iz OHR-a promijenio.

- A , ko nam je povećao plate, kolega? Dobra su i ova obilježja, šta im fali?

- 'Ajde, majstore, pusti nam neku kasetu, malo muzike da nam putovanje bude prijatnije!

Vozač se smješka i ubacuje kasetu u aparat. Zvuk truba ispuni vozilo, a onda otpoče poznati reportoar četničkih pjesama. Policajci tapšu vozača po ramenu odobravajući ovaj njegov potez. Nelagoda među putnicima postaje sve

veća. Fehima bi najradije izvela žene iz autobusa i izašla, ali nisu imali drugog prevoza.

- 'Alal ti bre vjera. Otkad ovo nisam čuo! Đe si, majke ti, nabavio ovu kasetu?

- U Zvorniku, brate, na autobuskoj stanici. Imaš tu kaseta kakvih 'oćeš.

Kada su izašli policajci, vozač je isključio kasetofon i upalio radio. Želje i pozdravi slušalaca odzvanjali su zvučnicima bolno dirajući osjećanja povratnika, unoseći dodatni nemir u njihove duše.

Minula je i ova preteška zima. Fehima čeka juli i dan kada će ukopati dio kostiju muža i jednog sina. Amka ili Amela? Za nju će ostati vječita enigma na čijem će mezaru učiti Fatihu.

Nije dočekala taj trenutak. Sedam dana prije kolektivne dženaze na Memorijalnom centru u Potočarima, ovaj svijet je zauvijek napustila žena koja je živjela za dan kad će omilovati kosti svojih sinova i rahat umrijeti.

Koliko samo života liči presušenom i pustom Fehiminom bunaru u kojem se taloži samo mrak i teška tama. Neka bol nakupljenih uspomena bukne krikom ranjene duše od kojeg će se tresti zemlja i nebo.

Vjetrovi s planine da zlo raznesu i razore. Da se u ovom gradu mrko ne gledaju oči, i ne bude teška ruka izvinjenja i stisak šake oproštaja.

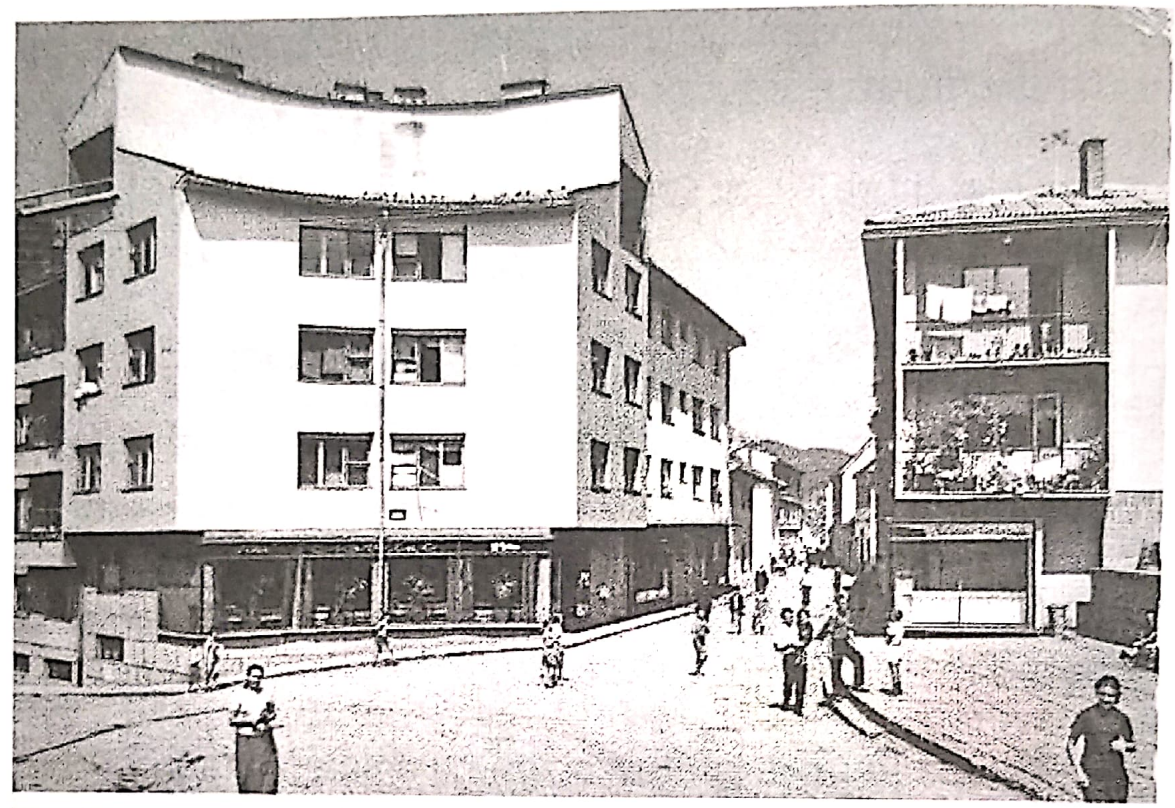

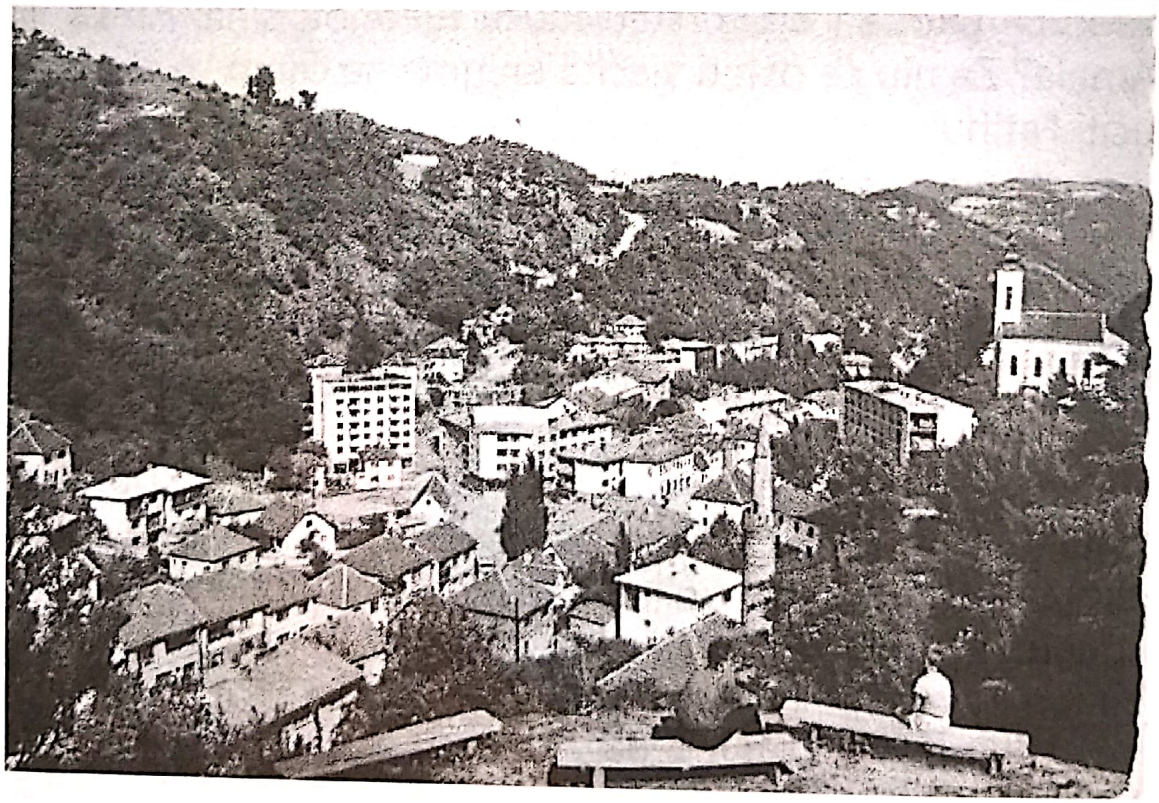

Panorama stare Srebrenice

DRUGA STRANA ŽIVOTA

20

O Muratovoj smrti da vam pričam, velite, a dobro znate da se o njemu nikad priča ne može ispričati. Puno je onih koji vam ni sada, kad je sve gotovo, neće vjerovati da je on stvarno preselio na drugi svijet. O takvom šejtanu nije lahko pripovijedati, jer šta se god o njemu kaže izgleda nevjerovatno.

Nakon sedam kćeri Pašanovih, nađe se osmo muško dijete, na čudo oca i majke i svih zaseoka u osaćkoj jafti. Purila se halva i peklo pečenje ovnujsko da svi znaju da je Pašan dobio nasljednika. Iz Srebrenice mu mahsuz došli jarani da uveličaju veselje.

- E, mašala... dočeko i naš Paško da mu u kući zaplače muško dijete. Zaslužio je, brate, gonio je do kraja - ironizirali su pripiti ahbabi, tapšali ga po leđima i hrabrili da nastavi širiti porodicu.

- Nemoj sad na ovome da staneš - sokolili su ga još više - baš te je krenulo. Vidjećeš kad se sad prospu sve muška djeca.

Pašan je slijegao ramenima, stidljivo se smiješio i nazdravljao za sreću dragih gostiju.

- Ama neka mi je živ i zdrav, ja više ne planiram, pri ovoj pameti, imati djece. Dosta je i ovo. Moje još nije dugo. Imam mu šta, fala Bogu, ostaviti. Ako bude hairli evlad, umnožit će se ovo imanje.

- Šta ako se omakne još koje? Neka, bolan Pašane, i zetovi koji komad imanja dobiju! Neko ovo mora raskućiti!

Smijeh i radost odjekivali su duboko u noć. Na ljetnoj mjesečini povrh kamenite Tare, rojile se zvijezde i sjenke vitih omorika plovile su mjesečevim jedrima.

Drina je čekala nove splavare i pjesmu uranka sjekača, dok se mladica bacala iz dubokih vrbaka i praćakala u zlatilu tek obasjane rijeke.

Murat je imao samo šest godina kada ga otac povede na splavarenje. Mati se uzalud opirala ubjeđujući čovjeka da dijete nije još za Drine, no sve je bilo uzalud. Krupni kosmasti Garov ih je pratio u stopu.

- Drži se za ovaj rukav i nemoj da ti noga sklizne među trupce!- upozori ga otac prije nego će iz Crnog potoka krenuti na dugi neizvjesni put.

Dječaku se činilo kao da leti i sav očaran gledao je vodu i šumske predjele koji su nestajali iza njih. Polovka šljive poče kružiti među splavarima. Krenu i pjesma.

"Drino vodo zelena, Drino vodo studena, u dubini tvojih nemirnih talasa, zaspali su mladi Almas i Almasa..."

U jednom trenutku Pašan se okrenu prema djetetu, ali Murata nigdje nije bilo.

Prenerazio se. Počeo je da viče što ga grlo nosi. Mukla tišina. Talasi su pjenili i nestajali niz maticu.

Na uskom klancu kod Đurđevca splavar Mehan ugleda u blizini lijeve obale psa kako pliva i u ustima nešto nosi. Voda mu je povremeno prelijevala glavu i za trenutak su nestajali ispod površine rijeke. Brzim manevrom splav su usmjerili prema njima. Polumrtvo dijete ležalo je na obali. Isplaženog jezika pored njega stajao je Garov i dahtao.

Kada je došao svijesti krenuo je ponovo prema splavu, ali nova avantura za njega je bila isključena.

Godine djetinjstva su brzo nestajale. Pašan se sa jednog splavarenja nije vratio. Nikad se nije saznala prava istina o njegovoj smrti. Jedni su pričali da ga je trupac prignječio, a drugi da su ga ubili u jednoj kafani kod Ljubovije. Oni što su znali pravu istinu, šutjeli su. Na Muratova nejaka pleća padoše sve porodične brige. Obrađivao je brdsku zemlju i čuvao bikove. Sestre se brzo poudaše, i na kraju, ostade sam sa bolesnom majkom. Molila ga je da se ženi, a on je uporno šutio i govorio kako će suđena doći i sama.

Jedne zime iz Sulica mu dovedeše mladu, i Murat započe novi život bez prevelike radosti. Majka još iste zime umrije. Ožališe je kćeri, a on je dva dana samo piljio u jedno mjesto i nešto tiho učio. Pod teretom siromaštva poslijeratnih godina, proticao je nelijep život čovjeka koji je u sebi imao nešto drugačije od ostalih.

Vraćajući se jedan dan sa Drine u Potkujnici pred njega istrča zadihana i uplašena žena.

- Murate, bježi kud znaš. Došla je milicija iz Srebrenice i sve redom ispituje. Kažu da je to neka Udba. Traže te, vele da si ti kolovođa. Ja sam im rekla, kakav kolovođa, pa ja ga nikad nisam vidjela da igra u kolu. A oni se počeše smijati pa me pitaju jesi li ti Mladi musliman. Ja him rekla da jesi musliman, što jeste - jeste, i mlad si. A jedan krupni brko meni naredi da te odmah nađem. Nekog Idriza i Omera su odveli u zatvor!

- Idi i reci im da sam ja otišao u Srbiju na rad. Pazi kuću dok se ja ne vratim. Pušku čuvaj i nemoj da bi im dala da je nose. Ja ću u klotivačke stijene.

Do strmih litica i pećina, Murat je pješačio više od dva sata. Tamo je zatekao i neke komšije. Potjera je trajala nekoliko dana. Još nisu znali da su izdati. Iz sela su ih megafonom pozivali na predaju. Glad je činila svoje. Murat se jedne večeri izvukao iz pećine i krenuo prijekim putevima kući. Tek što je otvorio vratnice pred njega, sa uperenim oružjem, iskočiše dva uniformisana čovjeka.

Vezali su ga i poveli do terenskog vozila, a onda prema Srebrenici. Uzalud im je objašnjavao da nema veze sa Mladim muslimanima i da su ga dušmani potkazali.

Naredne četiri godine proveo je u zatvorima u Tuzli, Zenici, i na kraju, u Foči.

Neke njegove komšije su zaglavile na Golom otoku. Po povratku kući nije zatekao ženu. Zapušteni dom zjapio je prazan. U štali nije bilo stoke. Sestre su mu ispričale da je žena napustila sve još prve godine, i preudala se na Osmače.

Na prvim tradicionalnim sijelima u tom selu, šuraci ga pretukoše zbog toga što ih je optuživao za izdaju. Prijetio je osvetom da bi sebi olakšao bolove, a onda privede neku udavaču, tek da ima s kim podijeliti komadić teškoga života.

Za divno čudo, poštovala ga je i voljela kao nikad bivša, i četiri mu sina rodila. Murat se zaposli kao sjekač u Zelenom Jadru, naizgled se uozbilji, i postade domaćin.

Jednog junskog popodneva uze kosu na rame, i krenu da pokosi Salašnicu. Padali su snopovi mirisne trave za njim, a on odvažno grabio naprijed na divljenje prolaznika koji su ga pitali je li se umorio. Ponosno je odmahivao rukom kao da to nije ništa i pozivao ih da po jednu zapale.

- "Morava" je poljuta, ali bolja je od krdže!- govorio bi im i nesebično pružao kutiju.

- Jesi li naišao na kak'u guju Murate, ima ih ove godine puno?

- Ama kad me vide ovakvog one se otruju od moje huje- šalio se na svoj tersiluk i potezao flašu mlaćenice što mu je žena spremila za kosidbe.

Nekako iza podneva leže ispod jedne trešnje da se malo odmori. Slike djetinjstva i rane mladosti prolazile su mu ispred očiju. Kajao se zbog nekih životnih propusta, a onda počeo misliti o svojim pređašnjim ljubavima.

San je brzo zakucao na njegove kapke. Disao je duboko otvorenih usta. Zrakom su zujale pčele, a iz luga glasale se ptice. Činilo mu se kako pliva Drinom, a talasi ga nose daleko u nepoznati svijet. Nije osjetio da nevelika zmija puzi preko košulje put njegove glave. Stala je pred otvorenim ustima, a onda brzo počela ulaziti. Murat se gušio i kašljao, a onda se prenuo i kao da guta pljuvačku nastojao se uspraviti. Osjećao je kako u dubini stomaka nešto skakuće i klizi. Nekoliko puta je pokušao povratiti, ali uzalud.

Istog dana u ponoćnim satima primio ga je doktor Spaček u Srebrenici. Kosnstatovao je da bi to mogla biti zmija, ili nešto slično, no bez rentgenskog snimka ništa nije mogao garantovati. Odmah je upućen u Tuzlu. Igra

u Muratovom želucu se nije stišavala. Trpio je strašne mučnine. Na snimku se vidjela manja zmija koja se poigravala i skakutala unutra, u obliku dva latinična slova S. Jedino rješenje je bio operativni zahvat. Murat se protivio takvoj odluci. Onda se pristupilo narodnoj metodi sa vrelom zdjelom mlijeka koje su mu stavljali na stomak. Drama je trajala nekoliko sati. U jednom trenutku Murat je osjetio kako mu se usta pune tekućinom i kako gubi svijest. Gušenje ga je paralisalo.

Činilo mu se da u daljini čuje glasove koji su vikali da se nakašlje. U momentu kada je ugledala zmijsku glavu kao izlazi iz usta očajnika, medicinska sestra se skljokala pored kreveta. Obilje mlijeka i polumrtva zmija ležale su pored njenih nogu. Stradalnika su nakon sedam dana i detaljnih ispitivanja vratili kući. Sa druge strane života smiješio se kosac Murat. Na njegovu sreću zmija nije bila otrovnica. Tada se sjetio kako ga je majka u djetinjstvu kad bi napravio neki zijan klela:

"Murate, šta to radiš, guja te šarka ujela!!"

U poznim godinama dočekao je rat i pakao Srebrenice. Zajedno sa sinovima išao je na liniju i branio svoj toprak. Nakon pada podrinjskih sela, nastanio se u Srebrenici. Prilikom jednog granatiranja geler mu je ranio uho.

Nakon toga se šalio na svoj račun kako slabije čuje, jer nije imao branike pa je, eto, ostao klempav.

Tri sina su mu nestala nakon pada enklave. Na slobodnu teritoriju je stigao samo jedan. Sa njim je jedno vrijeme, nakon proboja kroz šumu, započeo novi život u nekim živiničkim selima. Gledao je brda i zamišljao svoj Osat.

Patio je za Drinom i njenim jezerom. Sve je više vehnuo i nestajao. Za ženu poslije srebreničke katalizme nikad nije ništa saznao.

Jednog popodneva u njegovu sobu uđe sin i pozva ga sa vrata.

- Merhaba, babo, hajde ustani, samo slušaš te vijesti!

Murat se nije micao. Uzeo ga je za ruke i čelo, i osjetio hladnoću. Skamenio se. Ovo je kraj. Pozvao je komšije da ga prevezu do bolnice. Na Gradini u Tuzli, konstatovaše smrt i izvršiše obdukciju. Potom nepomično tijelo prevezoše u mrtvačnicu. Te noći ondje su dežurali mladi tehničar i medicinska sestra. Pušili su i smijali se fantastičnim pričama o vampirima i oživljenim mrtvacima.

- Šta misliš Belma kad bi sad neki mrtvac izašao i pokucao na ova vrata?.

- Daj, nemoj to pričati, ja bih precrkla - odgovorila mu je djevojka.

I dok je smijeh dobijao svoju silaznu i posljednju putanju, na vratima se začula škripa i teško disanje. Belma i tehničar Amel su se sledili i bacili jedno drugom u zagrljaj. Sa rukama oko rasporenog stomaka, pojavio se ostarjeli Murat dozivajući doktora. Sjeo je na stolicu i gledao u bijele mantile.

- Je li ovo tvoj film, Murate? - pitao se

Pred njegovim nogama ležala je onesviješćena Belma, dok je njen kolega uspio urlajući razbuditi čitavu bolnicu. Ljudi su stajali i posmatrali Murata u nevjerici. Sa druge strane života nastajao je novi svijet u kojem se Murat vraćao djetinjstvu, modrim vrbacima Drine i splavarenju. Vidio je samo kako iz dubine godina maše očeva ruka.

***

Muratu su doktori sašili ranu od obdukcije. Ljudi su sa strahom prepričavali ovo čudo, a novinari salijetali njegov izbjeglički kutak. Odgovarao je da se ničega ne sjeća i da je to, možda, bio samo san. Molio je da ga vode kući i da mu halale ovaj bihuzurluk.

U proljeće 2004. godine, vratio se u svoj zavičaj. U obnovljenoj kući poživio je još dvije godine. Umro je snježnog februara sa osmijehom na licu, kao da je zaspao. Ukopali su ga tek drugi dan kad je kostantovana sigurna smrt.

Murat se više nije digao. Nije se želio vraćati na ovaj lažni svijet. Sad je opet jesen i šarobojno lišće se slaže po njegovom mezaru. Talasi Drine odnose priču o neobičnom čovjeku koji je znao istinu o drugoj strani života i svijeta. Nikad je nikom nije ispričao.

Recenzija

Srebrenička trilogija ili poetica srebreniana
Mirsad Mustafić: „Daleko je sine Srebrenica", pripovijetke

Trećom zbirkom, pod naslovom „Daleko je sine Srebrenica", profesor književnosti, književnik i publicista, Mirsad Mustafić, nedvojbeno se ustoličio kao prvorazredni pjesnik srebreničke duše. Možda će nekada neko napisati i obimnije i literarnije knjige o Srebrenici, ali, Mirsad Mustafić će ostati kao prvi pisac koji je, kroz svoje četiri (ovdje mislimo i na publicističko djelo Sjećanje na Srebrenicu) prozne knjige, opjevao Srebrenicu iznutra, i literarnim šavovima u estetsku cjelinu povezao njene pukotine, od prije do poslije. Posve proračunato velimo „opjevao", jer su njegovi prozni tekstovi i po unutarnjim osobinama, a naročito po jezičkoj složenosti, svojevrsna opjevanja i ožaljenja jednog pitomog svijeta koji je zdrobljen i izremećen čeljustima zla i hipokrizije.

Uz prethodne knjige „Krvava šamija" i „Rastanak u Potočarima", zbirka pripovjedaka „Daleko je sine Srebrenica" uokviruje svojevrsnu - srebreničku trilogiju - jer sve tri knjige proizilaze iz jedinstvene nakane da se opće mjesto genocida u Srebrenici ogleda u reminiscencijama na plodan i blagorodan život u Srebrenici prije genocidne agresije, ali i da se te dvije slike - života i genocida - ogledaju

u onome što Srebrenica jeste danas: pustahija satkana od sjete, bola i pamćenja.

Možda Mustafićeva sjećanja na Srebrenicu ne bi bila tako literarno upečatljiva da ne izviru iz njegove životne i intelektualne zrelosti, pri kojoj se svakako mnoge drage pojave, pa makar ne bile i na dohvat ruke, pretvaraju u sjećanja, u odlaske i rastanke. Otud, kad Mustafić pjeva o Srebrenici koje više nema, on ujedno obuhvata i činjenicu da je njegova Srebrenica poharana u genocidnom pohodu, ali, i da su životi njegove generacije odveć zagazili u doba iz kojeg se život ne živi, već se život gleda i sagledava.

Mustafićevom trilogijom o Srebrenici bh. književnost dobija jedno posve novo čitanje, ne samo Srebrenice, već općenito bosanske čaršije koja je poharana genocidnim pohodom. Trauma genocida i progona, iz Trebinja, Foče, Prijedora, Stoca ili Čapljine, otvorila je iskustveno žarište koje vapi za literarnim uokvirenjem. Mirisni mir avlija i ružičnjaka, o kojima piše Mustafić, koji se poput života činio trajnim i stamenim, raspršen je u trenu, i preseljen u sjećanje, kao jedini mogući prostor egzistencije. Otud se u Mustafićevoj slici predratne Srebrenice mogu ogledati sve naše poharane čaršije, kroz čije sokake danas protiču sjećanja na vrijeme koje je, ipak, skrivalo varku o sebi, njima i o nama.

U ovom poetičkom okviru, sa većim ili manjim otklonima, kreću se Mustafićeve priče iz ove treće njegove prozne knjige o Srebrenici. Naslovna priča ukazuje da autor

nema namjeru da koketira sa slikom Srebrenice kakvu obično dobijamo putem medija, a što se odveć pretvorilo u demagošku frazu. Za autora Srebrenica je i svaka posljedica koja je proistekla iz genocida i progona, iz pritisaka koje mnoge porodice, i mnogi pojedinci, jednostavno, nisu mogli izdržati. „Ja sam sad sretna s drugim. Nijemac je." - veli Bošnjakinja koja nikad ne bi bila ni Njemica, ni Nijemčeva, da nije bilo uvezenog zla. Mustafić nam tako i kroz neke druge priče u ovoj knjizi nastoji objektiv razumijevanja genocida u Srebrenici otrgnuti od fokusiranja glavne žrtve, i proširiti ga na sve one koji su ranjenim i traumatiziranim životom također ubijeni - za sebe prošle i za sebe buduće.

Drugi korpus priča u ovoj knjizi čine priče o srebreničkoj čaršiji, o njenoj svakodnevnici, o likovima, titrajima i detaljima koji su je činili. Ne pamtimo da je i jedan naš pisac napisao tako profinjenu priču o fudbalskom životu čaršije, o, kako Mustafić reče, „Guberovim" asovima i fudbalskoj bajci iz Srebrenice. I po tome, ali i po nekim drugim osobinama, slobodni smo ustvrditi da je Mirsad Mustafić za Srebrenicu, ono što je bio Miljenko Smoje za Split.

Mirsad Mustafić je čitač, tumač, hroničar, sricatelj i naricatelj srebreničke čaršije i njezine duše. Samo lokalni pisac koji svoj grad osjeti kao svoju kuću, može tako suptilno, familijarno, kao da se radi o svojim roditeljima ili svojoj djeci, ispisivati profinjene poetske sintagme, kakva je ona o „gradu srebrenih zima". Mustafićevi osjećaji prema Srebrenici imaju dubinu sopstvene sudbine. Ova

knjiga uokviruje prepoznatljivu i samosvojnu pojavu u bh. književnosti koju bismo mogli osloviti kao „poetica srebreniana" Mirsada Mustafića.

Tuzla, 2013. Fatmir Alispahić

Mirsad Mustafić: DALEKO JE SINE SREBRENICA (pripovijetke)

Recenzija rukopisa

Već od četvrtog literarnog istupa Mirsad Mustafić postao je prepoznatljiv i jedinstven pisac - pripovjedač lirske proze o novijoj bošnjačkoj tragediji i naivi, tematski uokvirenoj u zadnju paradigmu bošnjačkog stradanja u Srebrenici.

Centralni motiv nije tragedija poubijanih i preživjelih, nego ljubav u tragičnoj fabuli nestajanja bošnjačkog naroda. On pripovijetke uvezuje emotivno jakim tkivom prozne književne elegije pojačavajući dominantnost glavne teme cjelokupnog opusa stradalništva pobijanih i patnje preživjelih u srebreničkom genocidu.

Čitajući Mustafićeve pripovijetke saživite se u razbijenu sliku života identiteta grada, naroda i likova koji su u njemu živjeli i ne znate čija je sudbina i martirij teži: čitaoca, ubijenih ili preživjelih.

Mustafićeva osobenost književne naracije u dosta pripovijedaka ne da se čitati „u dahu", zbog suhog i praznog gutljaja u grlu koje izazove piščevo umijeće psihološkog poniranja u dušu dobrih Bošnjana u drami nestanka i opstanka njih i njihovih toponima. Neobična je moć i specifičnost Mustafićeve rečenice. Ona je kratka a pjesnički kondenzovana i filozofski široka. Pisac ih ne

koristi puno. Baš onoliko koliko treba za opis događaja, uzroka događaja, i karaktere učesnika. Zato svaka od ovih pripovijetki je jaka podloga za roman, dramu i tragediju.

Kod Mustafića je ratom razorena ljubav crta simetrije -rat i mir. To je linija koja veže maksimum emocije i događaja. Oko nje pisac u većini pripovijedaka sakuplja komadiće reminiscencije idile, spram ničim uzrokovanim zlom. Paradigmom Srebrenica u borbi za opstanak u užem biološkom smislu razorene su mnoge ljubavi.

Ljubav je izvor iz kojeg potiče novo rađanje i smisao življenja, a i motivacija nutrine za preživljavanjem u nizu pripovijedaka. Mustafić to što simbolizira sveti nukleus snage opstanka, nastanka i nastavka, dostiže dinamikom slike, snagom dijaloga i monologa tragične drame likova u grotlu od komšija nametnutog uništenja....

- Čekaj, moram ti nešto reći!

- Sve je meni rečeno. Mani me se čovječe! Eto, ti spavaš na nogama.

- Ne spavam. To moja duša spava. Moja i Hatifina duša.

- Nema više duša moj Muhareme. Mi smo samo aveti i ništa drugo.

- Imaju još naše dvije duše. Ovdje, i u Kanadi. Jesi li ti znao moju Hatifu?

- Nikog ja više ne znam. A i mene su davno prestali poznavati. Ja sam samo živi skelet što baulja ovim bespućima.

- Moje se ogledalo razbilo, a slika pocijepala na dvoje.

- Sva su naša ogledala razbijena Muhareme, a slike izgorjele. (Razbijeno ogledalo)

Mustafić piše kako jeste i kako je bilo. Srebreničke Bošnjake u koloni spasa ka malo većoj enklavi - tuzlanskoj, i jesu ubijali zvjerski kao da su životinje, Iste ubice su ubijale i Tuzlake i tuzlanstvo kao zvijer, iako se nepotrebno, suvišno i opasno udaljilo od mentalnog sklopa Bošnjaka pripisujući njegovu anacionalnost u svojim glavama kao vlastiti patent, a ne odliku cjelokupnog bošnjačkog populusa.

I u ovoj zbirci ne postoji nijedna pripovijetka sa predratnim i ratnim tematskim dramama u kojima se radnja i događaj ne smiruje bez „luke spasa" zvanoj Tuzla...

(Činilo mi se u jednom trenutku da vidim Hatifu na vrh planine. Mahala je nekom zastavom i dozivala me. Vrisnuo sam i potrčao prema uzvišenju. Osjećao sam kako se šire krila i da negdje letim. Odjednom je snažna detonacija prepolovila kolonu. Moja sanjarenja su nestala u sekundi. Hatife nije bilo na brdu. Desetine tijela saboraca ležalo je razbacano na sve strane. Samo nekoliko koraka od mene sa poluosmijehom na usnama bespomoćno je negdje zurio dobri Hadžija.

Slike u mom džepu više nigdje nije bilo. Od detonacije poderana košulja treperila je na meni u ritama.)

Razbijena ogledala bacaju sjenku na pozne večeri samoće i krikova mrtvih što nas obnoć pohode). (Razbijeno ogledalo)

Simbolici razbijenih ljubavnih ogledala kao centralnom motivu što uvećava dominantnost teme stradanja, može se dadati većina pripovijedaka, a posebno: Daleko je sine Srebrenica, Nesuđena ljubav, Mujagino zlato, Okaljani cvijet, Mi smo ukleti Melina, Prohujalo sa vjetrima rata, Muzika i bol rastanka i dr.).

U tragediji centralnog motiva sudionici skončavaju u okruženju i na neobične heroinske načine kao Envera i Mehdin, Hatka i Nedim.... „(Izvadio je bombu i okrenuo se prema djevojci.

- Jesi li spremna Envera? Mi ćemo i u dženet zajedno. Ako nije mogla ljubav, onda nam je smrt suđena!

Snažno je zagrlio nesretnu djevojku, posljednji put je poljubio, a onda odvrnuo osigurač i bacio bombu između dva tijela.

Strahovit tresak i krik planine raznijeli su vjetri kao pjesmu zaljubljenika koja nikad do kraja nije ispjevana"). (Nesuđena ljubav)

Ruka je zadrhtala i bomba je poletjela prema zločincima. Velika Buktinja odbacila je napadače. Mujagino zlato je letjelo zrakom nad stijenom s pobjedničkim krikom u ambis bez povratka. („Mujagino zlato")

Tu motivsku odrednicu pisac uspijeva stradanjem dovesti do gornje tačke ljubavne hiperbole oslanjajući je na temelje smisla postojanja. U Srebrenici je ubijana ljubav i ubijen smisao života i smrti ili bolje reći smisao života bez ljubavi pa čak poslije izbavljenja iz pakla stradanja.

Krećući jednog jutra na liniju prema Majevici, grupa boraca vidjela je žensko tijelo obješeno o granu. Okaljani cvijet, tek usnio, ljuljaškao se na vjetru.

Na dženazu je došlo nekoliko Brčaka izbjeglih u Tuzlu i jedan očev rođak iz Srebrenice. Iz Brezovog Polja u Tuzlu je taj dan stigao kamion silovanih Bošnjakinja. (Okaljani cvijet)

Uniženje žrtve silovanjem, obeščašćivanjem i skrnavljenjem ljubavi kao svetog nukleusa ljudskog začeća je najteža muka bola i tereta duše. Sevlija je jedan od naših na hiljade okaljanih cvjetova koja šizofreniju vlastitog komšiluka nije mogla smjestiti u svoju dušu.

„- Sad ćete da rađate srpsku decu jer ćemo vam sve muškarce pobiti! - pjenio je i škrgutao zubima. " (Mi smo ti ukleti Melina)

Animalna poruka za skrnavljenje i stradanje centralnog motiva. Ovo može da izgovori samo genetski kodirana životinja u ljudskoj formi. Zaista, i u životinjskom svijetu je drugačije. U rečenici je lik čija je svijest bez savjesti. Divno čudo je da smo ove rečenice čuli i prije početka agresije na bošnjačko biće. Mustafić ih samo dokumentuje, a velika

većina nas se na njih grohotom smijala kao na domet ispljuvaka (ne)moguće ljudske pameti.

Kasno smo spoznali da stradanje muške naive spram stradanja dostojanstva duše majke, sestre i kćerke, pokazalo se kao nemjerljivo lakše.

U Srebrenici je ubijena porodica ili ljubavna gnijezda ljudi, dobrih i naivnih kao većina ptica. Mustafić je to dobro i književni vješto identificirao kao centralni motiv, opisujući to kao strmoglavljenje smisla života, a posebno kad je u pitanju ubijanje materinske ljubavi.

U Srebrenici majci Bošnjakinji nisu ubili sina, već je kaznili, što ga je rodila ostavljajući je živom.

Ubijanje se još i danas nastavlja, jer ubice njihovih najdražih sada dijele majkama - povratnicama u Podrinje pozive ponovo za Tuzlu radi „identifikacije", Tuzlanski Skver je mjesto gdje one, ustvari, identificiraju lice i naličje zlotvora i din - dušmanina.

San o Tuzli kao mjestu spasa, ail i smiraja duše, definitivno se ovdje prekida jer se gubi svijest. U svojoj nedorasloj moći opet iznevjeravamo vlastita i tuđa iščekivanja i očekivanja. O tome Mustafić svjedoči jednim od desetine hiljada potrebno napisanih dijaloga.

- Ama, doktore, kojeg sina? Ja sam imala dvojicu sinova. Amka i Amela sam izgubila skupa sa mužem.

Pitam se, kome pripadaju one kosti, Amku ili Amelu? Čije ime da napiše na nišanu?

Koliko samo života liči presušenom i pustom Fehiminom bunaru u kojem se taloži samo mrak i teška tama. Neka bol nakupljenih uspomena bukne krikom ranjene (majčine, op.a) duše od kojeg će se tresti zemlja i nebo". (Presušeni bunar)

Mustafić je svojom talentiranom pojavom prvi među Bošnjacima, vlastito i nametnuto historijski - faktografsko i topografsko stradanje i uništenje, podigao na nivo književno-pripovjedačkog. Bošnjaci su o svom stradanju šutjeli, a drugi su o nama najčešće pisali negativno ideološki.

U šutnji je zaborav, u zaboravu lijek od stradanja, a i opasnost od potpunog nestanka. Patina vremena će samo uvećati ovaj Mustafićev iskorak. Mustafićevi likovi su još živi likovi, nekima čak nisu mijenjana ni imena.

Mustafićeve pripovijetke su jedine žive - istinite pripovijetke najnovijeg bošnjačkog stradanja. Bili smo historijski i književno bogati da za sve naše gradove kojima su komšije bile namijenile srednjevjekovno - enklavsko uništenje, imamo po jednog Mustafića. Ne bi nam mezarja kao do sada bila puna šutnje i neznanih šehida. Ta šutnja nam je nametena kao ideološka krivica, a naši toponimi bez nas ostajali su samo u pjesmi. Taj muk vuče nas u nestanak. Baš kao u pripovijeci Velika seoba.

Ova pripovijetka iako iskače iz ovovremenskog okvira događanja, prostorno se uklapa u posljednja dešavanja u vezi sa Srebrenicom.

(„- Slušajte Turci ovamo! Večeras ćete prenoćiti na ovom polju gde će biti vaš sabirni centar. Imamo informaciju da velike kolone muslimana napuštaju Beserovinu i Peručac. Sutra će započeti prebacivanje skelom na drugu obalu. A onda neka vam je srećno do nove seobe! Stoka i kola neće moći sa vama. Dobro će doći za vojne potrebe i naš kazan. Ni ovca ne sme da pređe u Bosnu. Je li bre jasno!

Neki ga ljudi priupitaše za naknadu imovine, no on se pobjednički nasmija, ošinu konja i usput dobaci:

- Sve ćete dobiti tamo u Bosni. Samo vi 'ajte preko. Vidimo se uskoro! (Velika seoba).

I u ovoj pripovijeci centralni motiv je ljubav (Sajma i Atif). Atifa odmah po prelasku podmuklo ubija metak preko drine kao poruka koja će se peridično i generacijski ponavljati.

Na ovo stradanje historijski se nadovezuje na istim lokacijama - prostoru i posljednje genercijsko stradanje iz Srebreničkog REMAKE-a, samo;

(„Pedeset jednu godinu poslije, u UN-ovoj bazi u Potočarima sa većinom nedužnog svijeta, Hazimov unuk Juka gledao je sudbini u oči. Čovjek koji nije zapamtio oca ni djeda, čekao je svoj metak i veliko zbogom životu. Razmišljao

je, da je bar kao njegov otac poginuo sa puškom u ruci, ovako će umrijeti nizašto kao kad ptica sleti u krletku. Čovjek koji nije mrava u životu zgazio, sad je čekao egzekuciju samo zato što se zove drugačije od zločinaca i što nije njihove vjere i nacije. Druga krivica nije postojala.")

Mustafić je književnik dokumentarista baš u osvjetljavanju (ne)mogućnosti Bošnjaka da prepoznaju zlo koje im visi nad glavom. Mnogi se ni danas nisu makli od filozofije predratnog švercera kahvom i farmerkama sa srebreničke pijace.

(„- Ama ljudi nije ovo ništa, proći će i ove čarke, ja vam kažem. Neće vojska dati da se zarati na ovim prostorima. Treba samo pohapsiti ove iz nacionalnih stranaka, i sve će opet biti kao prije. Na kraju, da vam kažem, meni nije važno ko će vladati, ja hoću da trgujem i da svuda putujem. Kako je krenulo neću više moći ni u Tursku, ni u Rumuniju, a bogme ni u Mađarsku! - (Smrt na majčinim rukama)

O sudbini Bosne i Bošnjaka uvijek će odlučivati neko drugi upravo zbog ovog fakta da se blagovremeno ne prepoznaje zlo. Baš stoga će biti moguć Zagrljaj Kurjaka i žrtve.

Idilu pohlupane slike predratne Srebrenice obrađuju pripovijetke Kazanbuk, Dernek na soframa, Moć sudbine i većim dijelom U Esedovoj brijačnici. U njima je druga vrsta dinamičke pripovjedačke slike sa manje drame i tragičnosti, pa uočavamo sporiji protok vremena na većem prostoru, ali sa istom dozom elegije nasilnog nestanka.

Čitajući Mustafićeve pripovijetke, sve saživite i emotivno osjetite na nekih 4-5 stranica faktografske pripovijetke sa centralnim motivom - ljubav, a dominantnom tematikom - genocid. Njegove pripovijetke ne gube na univerzalnosti zbog opisa istinitih događaja, istinitih likova i sa istinitih prostora.

Mustafić je uspio planetarnu golgotu stradanja vlastitog naroda naracijskom vještinom obrade centralnog motiva snagom lirike i istinite tragike vezivom elegije udaljiti od ideološkog štiva. Žrtve i preživjeli, ne mrze ubicu iako obim stradanja zahtijeva naknadu sociološko - psihološkog namirenja. Mustafić je izbjegao ovaj otklon bez poruka, ostavljajući nas historijski kakvi jesmo. Postoje samo fakta- nestanak u ratnoj drami i tragediji Bošnjaka i njihovih toponima kao posljedice izvan njih određene im sudbine.

Bošnjacima merhametluk i dobrota dođe kao manjkavost i mahana, a ne kao vrlina. To sputava njihov osjećaj za prepoznavanje bliže i dalje opasnosti okruženja u kojem žive. Mustafić uviđa da je merhametluk saveznik zaborava, ali i bošnjačke inertnosti pisanja i bilježenja. Ovo ih oboje parališe kad ne treba.

Mjera bošnjačkog uništenja i stradanja u svakom smislu je mjera junaštva i čojstva njihovog okruženja ili bolje reći genetski kodirane - ideološke geneze zločina. Nad njima se zločin generacijski odvija skoro dva vijeka, a Mustafić prvi među njima opisuje njihovo (naše) stradanje i to faktografski kroz lirsku prozu bez imalo ideološkog.

On je pripovjedač faktografije i dijaloga u kojima se najbolje ogledaju lica i naličja aktera drame bošnjačkog generacijskog nestajanja.

- Šta je 'Azime, mislio si da ovo bude tursko, a da mi budemo vaši kmetovi. E, vidiš, neće to moći tako. Ovu stolariju što sam naručio od tebe neću ti platiti. A i da ti platim, to ti više neće trebati. Možda smo bili prijatelji, ali više nismo. Kad si mi uz onu glad trijes devete, poslao dva metra žita, obradovao sam se. Ali jok! Kaže mi komšija Mićo da to nisi uradio što si mi a'bab, već da me poniziš. Đe će Turčin biti prijatelj. I da znaš bio je upravu. 'Ajde Radivoje veži ga i povedi prema šumi đe smo i one druge u'vatili. (Srebrenički remake)

Kod pripovjedača se i uvoj zbirci pojavljuje niz priča u kojima su akteri drame razapeti između brige za potomstvo i spasa patriotske časti. Oni postaju žrtve posljedica ratnog vremena i prostora, ostavljajući potomstvo tuđoj sredini kojoj Srebrenica postaje i ostaje sami simbol. (Daleko je sine Srebrenica).

Ljubavna ratna drama rastanka Nihada i Hanke se završava nakon 4-5 godina u dalekom svijetu. (Za njim je potrčala petogodišnja kćerkica. Uzeo ju je u naručje i poljubio. U očima su mu rosile suze.

- Kad porasteš, ići ćemo. Sad još ne možemo. Daleko je, sine, Srebrenica. Daleko na kraju svijeta.)

Jezik Mustafićevih likova sa nekim pojmovima je još duboko u našim srcima, jer su nezamjenljivi u deskripciji, pa je neke od tih pojmova potrebno možda hitno vratiti dok nisu pokradeni. Nestaće kao i one odložene gomile nekom potrebnih torbi srebreničkih merhametlija prije pogubljenja.

Zaista većinu preživjelih iz Mustafićevih pripovijetki ne vidimo više ni u Tuzli, ni u Sarajevu, a nema ih ni u Srebrenici.

Preživjeli i potomci više naših generacija, rasuti su diljem svijeta.

„Je li to opet sanjaš, brate Halime? Ova nadrealna slika godina zapretenih u klupko davno nestalih života, jača je od želje onih što ne daju da pamtimo, i da znamo - javljao se glas opomene". (Velika seoba)

Iskreno s poštovanjem preporučujem za štampanje.

Husein Tokić,
Tuzla, 2013.

O piscu:

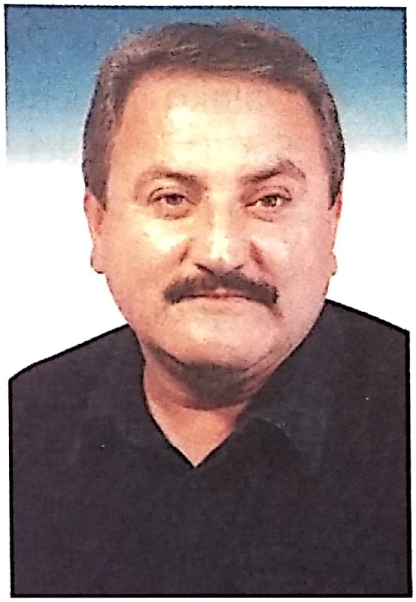

Mirsad Mustafić rođen je 4. 9. 1956. godine u Srebrenici. U rodnom gradu završio je osnovnu školu i gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu diplomirao je na Odsjeku za južnoslavenske književnosti i bosanski, hrvatski i srpski jezik (tada sh/hs jezik). Za svoju biografiju obično kaže da može stati u prognaničku kesu koju su istopile godine uzaludnog čekanja na povratak.

Novinarstvom se počeo baviti još u studentskim danima. Bio je urednik, dopisnik i saradnik mnogih listova, časopisa i radiostanica u zemlji i regionu. Bosanski jezik i književnost predavao je u nekoliko osnovnih i srednjih škola. Prognanički usud dovodi ga u grad uglja i soli gdje je i danas privremeno nastanjen. Nasušni prosvjetarski hljeb zarađuje u Srednjoj ekonomsko – trgovinskoj školi u Tuzli.

Nostalgične rane još ne zacjeljuju. Krik zavičajne boli više niko ne čuje. Prestao je vjerovati i nadati se da će ikada više odjužiti i razdaniti se nad Srebrenicom i Bosnom. Ovaj roman je njegovo deveto književno djelo u kojem tretira stradanje zavičaja, sudbinu i martirij naroda nad kojim je počinjen genocid.

Član je Društva pisaca Tuzlanskog kantona.

Djela:

1)„Sjećanje na Srebrenicu" (2003)
2)„Krvava šamija" (2006)
3)„Rastanak u Potočarima" (2007)
4)„Daleko je sine Srebrenica" (2008)
5)„Samrtni zvuci srebrenog grada" (2009)
6)„Bilo jednom na Crnom Guberu" (2010)
7)„Drina ne vjeruje suzama" (2011)
8)„Posljednji vapaj enklave" (2012)
9)„Ranjeni bejturani" (2013)

S A D R Ž A J

1. RAZBIJENO OGLEDALO 5
2. VELIKA SEOBA 15
3. DALEKO JE SINE SREBRENICA 25
4. KAZANBUK 35
5. SREBRENIČKI RIMEJK (REMAKE) 45
6. OKALJANI CVIJET 53
7. DERNEK NA SOFRAMA 63
8. POD SJENKOM STARE LIPE 71
9. SMRT NA MAJČINIM RUKAMA 81
10. PROHUJALO SA VJETRIMA RATA 89
11. U ESEDOVOJ BRIJAČNICI 99
12. ZAGRLJAJ KURJAKA 107
13. NESUĐENA LJUBAV 117
14. MUJAGINO ZLATO 127
15. LIJEPA I HAIRLI SMRT 137
16. MOĆ SUDBINE 147
17. MUZIKA I BOL RASTANKA 157
18. MI SMO UKLETI MELINA 165
19. PRESUŠENI BUNAR 175
20. DRUGA STRANA ŽIVOTA 183
21. RECENZIJA I 193
22. RECENZIJA II 197